

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

SELMA RIZA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fikret ALDA

KOCAELİ 2022

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

SELMA RIZA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fikret ALDA

Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK

KOCAELİ 2022

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

SELMA RIZA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Fikret ALDA
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 29.06.2022/19

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Esma TORUN ÇELİK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAK

Jüri Üyesi : Dr. Öğretim Üyesi Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK

KOCAELİ 2022

YÖNTEM ÜZERİNE

Tez; içindekiler ile kaynakça kısmı arasında vücuda gelir ve bu süreçte yaşananlar görünmez emek olarak adlandırılmaktadır. Bu başlık altında kadın çalışmalarındaki ortak zorlukları sonra da özelde karşılaştığımız sorunları yani kendi “görünmez emeğimizi” aktaracağız.

Yaprak Zihnioğlu'nun *Kadınsız İnkılap* kitabının giriş kısmında Şirin Tekeli, kadın üzerine çalışanlara belgelerin bulanıklaştığını hatırlatmaktadır. Belgelerin bulanıklaşmasına sebep olan müsterek sorunlardan ilki kadının tarih yazmında yer almamasıdır. Bu durum kadın tarihine yönelik belgelerin az olması sonucu doğurmuştur. Süreli yayınlarda “nâm-ı müstear” kullanılması ise var olan belgenin değerlendirilmesini zorlaştıran etkidir. Birincil kaynaklara ulaşmakta yaşanan zorluk, bu evrakların özensiz ve dağınık halde saklanması, süreli yayınların eksik sayfa, kayıp nüsha meselesi kadın üzerine çalışanların ortak sorunu haline gelmiştir. Çalışmaya mevzu olan kadının, hayatta olan akrabaları ile iletişime geçilerek merak edilen konular aydınlatılmak istenmektedir. Kişilerin belleğindeki bilgilerin sorgulanmasına dayanan bu saha çalışması, kadın tarihi açısından elzemdir. Ancak II. Meşrutiyet dönemine şahitlik eden kadınların, günümüzdeki akrabasına/tanıdığına ulaşmak zor olduğu gibi, ulaşıldığı takdirde de bilgi paylaşmak konusunda istekli değillerdir. Bu sebeple biyografi çalışanlar, mevzu olan kadının yaşamı hakkındaki bilgileri, başka çalışmalardan öğrenerek aktarma mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bu da sıhhati şüpheli bilgilerin yeniden inşası demektir.

Özelde karşılaştığımız sorunlardan ilki Selma Rıza'ya hitaben yazılmış veya onun hakkında alınmış Osmanlıca el yazısı notları, Latin harflerine aktarmakta yaşadığımız zorluktur. Özensizce alınmış, okunmaya elverişli olmayan bu notların tamamını Şehir Üniversitesi bünyesinde bulunan Taha Toros Arşivi'nden temin ettik. Ancak ilerleyen günlerde üniversite kapatılınca arşiv de Marmara Üniversitesi'ne nakledildi. Bu sebeple dipnotlarda sadece Taha Toros Arşivi denildi, üniversite adı verilmedi, numarası olan belgeler diptnota yazıldı. Aynı arşivde Selma Rıza ve ailesine ait pek çok fotoğraf olmasına rağmen, çoklu çekimlerdeki kişilerin kimlikleri

tespit edilemedi, aile üyeleri olduğuna hükmedilmiştir. Arşiv, fotoğraf materyali bakımından zengin olduğu için bunları derlemek ve çalışmaya mevzu olan kadının zaman içerisindeki değişimini keşfetmek için albüm oluşturulmasını uygun gördük. Albüm bölümündeki açıklamalara; fotoğraf üzerine, arka yüzüne veya bir kağıt üzerine yapıştırılmış notlardaki bilgilerden ulaşıldı. Hataya meydan vermemek için Osmanlıca alınan bu notlardan, okunabilenler paylaşıldı ve Taha Toros'un notuyla diye açıklama yapma gereği hissedilmiştir. Fotoğraflar için alınan notların okunaklı olmadığını göstermek için albüm bölümüne Latin harfleri ile alınmış bir tane not eklemeyi de uygun gördük. Bu not; Selma Rıza ile Viyana Sefiri Mahmut Nedim Paşa'nın oğlu Dr. Nebil Bilhan'ın olduğu fotoğrafın arka yüzünde yer almaktadır. Aynı yazı stiline sahip kişinin ayrıca Osmanlıca not aldığını hayal ederek, çalışmanın nasıl bir zorluk içinde vücuda geldiğini okuyucunun takdirine bırakıyoruz. Selma Hanım'a yönelik kaynak taraması yapılırken aynı döneme tarihlenen başka “Selma”, “Selma Rıza” olduğunu keşfettik. İngiliz denmekle maruf Ali Rıza Bey'in kerimesi Selma Hanım ve ailesinin Osmanlı basın ve arşivinde izini sürerken isim benzerliğinden hata yapmamaya özen gösterilmiştir. “Rıza” ailesinin soyağacına yönelik bilgiler muhtelif olduğu için şecere sıhhati şüpheli kabul edilmiştir. Özel sorunlar arasında yer alacak bir konu da Osmanlı Arşivi'nde Selma Rıza'ya ait belge olmamasıdır. Babasının maaşı için Tekâüd Sandığı'na yaptığı başvuru ve cevap dışında spesifik belgeye henüz tesadüf edilmemiştir.

Önemli bir mesele ise Selma Hanım ve ailesine ait olduğu iddia edilen Cihangir yakınlarında bir evin çatı katında keşfedilen belgelerdir. Abdullah Uçman'ın *Tarih ve Toplum*'daki “Selma Rıza'nın Mektupları” makalesinde 1996 yılında eski öğrencilerinden Esra Keskinkılıç'ın bir gün kendisini fakülteodaki odasında ziyaret ettiğini, arkadaşının Cihangir taraflarında bir evin çatı katında çöpe atılmak üzere Ahmet Rıza, Selma Rıza ve Ebüzziya Tevfik'e ait “çuval dolusu birtakım evrak ve kitaplar keşfettiğini” yazmıştır. Uçman'ın bahsi geçen makalesi bu çuvalın içinden seçilmiş üç mektuptan oluşmaktadır. Öğrencisi Esra Keskinkılıç ile mektupları Latin harflerine aktaran Abdullah Uçman, belgelerin bir kitap halinde yayımlanacağını duyurmuştur. 1996 yılında gizemli bir şekilde çatı katında keşfedilen ve 2003 yılında sadece üç mektup seçilip makale düzeyinde yayımlanan bu belgelerin akıbeti

gizemini korumaktadır. Evraklar hakkında konuşmak için yüksek lisans programı boyunca Esra Keskinılıç ile iletişime geçmek istedik ancak bir sonuç elde edemedik. Abdullah Uçman, bahsi geçen makalesinde evrakların keşfedildiği mekanın üzerinde durmayarak tesadüfe bağlamıştır. Oysa tarih eğitimi almış kişi, bu mekan ile yakından ilgilenmektedir. Nitekim Grafton, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler* eserinde insandan geriye kalan izlerin gerçekliğini sorgulamıştır.

Cihangir yakınlarındaki bu hane Rıza kardeşlerin yeğeni olan Damat Osman Hami'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. İSAM bünyesindeki Ziyad Ebüzzıya Evrakı içinde yer alan Ahmet Rıza Bey'in aile üyelerine gönderdiği mektupları Osman Hami'nin annesi Emine Fahire Hanım saklamış, kendisinden sonra ise evrakların yok edilmemesi için oğlu Osman Hami'ye verilmesi veya onun namına hıfz edilmesini istemiştir. Emine Fahire Hanım'ın 27 Haziran 1935 tarihli vasiyet niteliğindeki bu notunun gerekçesi oğlu Osman Hami'nin o yıllarda yurt dışında bulunmasındandır. Osman Hami saraylı bir kadınla evlendiğinden 1924 yılında hanedan üyeleriyle birlikte yurt dışına çıkarıldı ve 1952 yılında bir kısım hanedan mensubu için Türkiye'ye giriş izni çıkana kadar dönmemiştir. Fahire Hanım'ın Şubat 1959 yılında vefat ettiği bilinmektedir ve oğlu Türkiye'ye döndüğünde hayattadır. Ağabeyi Ahmet Rıza Bey'in tarihi bir zat olduğunu belirten, ona dair evrakların yok olmasını istemeyen Fahire Hanım'ın başka pek çok evrakı oğluna teslim ettiğini düşünmekteyiz. Damat Osman Hami ile eşi Atiye Sultan'ın vefatları halinde Sultan Mahmut Türbesi haziresine defnedilmesinin kararlaştırıldığı evraka göre Osman Hami İstanbul, Taksim'de ikamet ediyordu. 1978 yılında Atiye Sultan, 1982 yılında ise Osman Hami vefat etti ve evlatları olmadığından “muhafaza ettiği evraklar” sahihsiz kaldı. Bu sebeple Abdullah Uçman'ın, Cihangir yakınlarında dediği hane Osman Hami'nin mülkü olma ihtimali bizce kuvvetli ihtimaldir.

Özgürlük kavramına odaklanan çalışmanın, pandemi zamanında sağlık ve güvenlik gerekçesiyle halkın özgürlüğünün iktidar tarafından kısıtlandığı bir dönemde vücuda gelmesi garip bir tesadüftür. Nitekim özgürlük kavramına yüklenen anlam bu zaman diliminde daha da önem kazanmıştır. Selma Rıza'nın kadına özgürlük sağlayacak teşebbüsleri ile bunlara muhalif muhafazakâr eril zihniyetin

savunmalarına odaklanılan çalışmada birincil kaynaklardan başka hatıra, tefrika eserler, günlük, seyahatnameler gibi kaynaklara sıklıkla başvurulmuştur. Saha çalışması uğruna 1974 yılında Dışişleri Bakanlığı'na yazılan Sıddık Molla'nın varislerinin beyan edildiği dilekçeden Selma Rıza'nın Gebze'de tarımsal ilaçlama makinaları üreten fabrika sahibi akrabasına da ulaştık. Bu kişi Selma Rıza'nın ablası Nevres Hanım'ın torunudur. Sadi Bey'in doksan yaşından fazla olan oğlu Çetin Gökçeatam'ın çalışmaya mevzu olan kadına yönelik bilgisine danışmak istedik. Ancak oğlu Can Gökçeatam babasının ileri yaşı ile sağlık sorunlarını gerekçe göstererek sorularımıza cevap veremeyeceğini belirtti. “Rıza” ailesiyle olan kan bağıını kabul eden Can Gökçeatam, “Ahmet Rıza ailede konuşulurdu ancak Selma Hanım'ın adı geçmezdi” dedi. Çetin Bey'in babası Sadi Bey ile günümüzdeki baba-oğul yakınlığından uzak resmi bir ilişkileri olduğunu bu sebeple ailenin nesebi hakkında sohbet edemediklerini iddia etti. Ahmet Rıza'nın yeğeni Osman Hami'nin saraylı kadınla evlendiği bilgisini paylaştılar (Can Gökçeatam ile yazışma – 28 Aralık 2020). Can Bey aile hakkında bilgi sahibi olan seksen yaşından fazla olan Nur Bey'e yönlendirdi. “Ahmet Rıza benim özdayımdır” diyen Nur Bey, Ahmet Rıza Bey'in tefrika edilen “Anıları” ile bunların basılmış hali olan kitabı tavsiye etti. Ayrıca II. Abdülhamit dizisini önerdikten sonra başka bir soruya cevap vermeyeceğini açıklayarak iletişimi sonlandırdı (Nur Bey ile konuşma – 5 Ocak 2021). Rıza kardeşler hakkında iletişime geçtiğimiz başka bir isim de Aslı Bekdik oldu. Çetin Gökçeatam'ın kız kardeşi Selma Bekdik'in kızı olup büyük teyzesi hakkında bir yazı da kaleme almıştır.¹ Selma Hanım hakkında merak ettiğimiz soruları entelektüel birikimi ile cevaplayan Aslı Hanım'a göre büyük teyzeleri olan hanımefendi ailesi tarafından unutulmamıştır (Selma Bekdik'in kızı Aslı Bekdik ile konuşma – 26 Haziran 2022). Can Gökçeatam'ın “Selma Hanım'ın adı ailede geçmezdi” açıklaması bizlere hanımefendinin Paris'te olduğu yıllarda hemşiresine yazdığı mektubu hatırlatmıştır. 20 Aralık 1906 tarihinde Paris'ten yazdığı mektupta Nevres Hanım'ın oğulları Sadi ile Kenan'ın adını zikretmiştir. Bu mektupta yeğenlerinin teyzelerini tanıdıkça sevecekleri yazılıdır. Bu iki evladı yetiştiren Nevres Hanım, kardeşi Selma Hanım'ı çok sevdiğinden bu sevgi oğullarına da sirayet edecekti: *Beni, senin kadar değilse de ona yakın derecede sevmekten kendilerini*

1 Aslı Bekdik, “Selma Rıza”, *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yay. İstanbul 2010, s.814.

alamayacaklardır² Nevres Hanım'ın evlatlarının teyzeleri Selma Hanım'a karşı duygularını tam olarak bilemiyoruz. Buna karşılık hanımefendinin ailesi tarafından kısa sürede unutulduğu kanısındayız. Ablalarının vefat ilanlarında sadece Ahmet Rıza'nın adına yer verilmesi, Selma Rıza adının çok görülmesi bu düşüncüyü desteklemektedir. Mesai arkadaşı olan ağabeyi Ahmet Rıza'dan bir yıl sonra, aynı şehirde vefat edip yan yana defnedildikleri halde Selma Rıza neden hızla unutuldu (unutulmak) istendi?

MÜKERRER ÇALIŞMALAR

Selma Rıza'nın şahsiyeti ve yaşamı hakkında bilgi veren çalışma Taha Toros'un 1994'deki "İlk Türk Kadın Gazeteci: Selma Rıza" makalesidir.³ Pek çok araştırmacı Selma Rıza'ya yönelik bilgileri bahsi geçen makaleyi özetleyerek vermiştir.⁴ Nezihe Muhiddin 1931 yılında *Türk Kadını* eserinde yazmaya tereddüt ettiği tezkereyi Selma Hanım'ın yazdığını aktarmıştır. O gün tanıdığı Selma Hanım'ı sonraları başka cemiyetlerde de gördüğünü açıklayarak sınırlı bilgi paylaşmıştır.⁵ Murat Uraz, 1941 yılındaki *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz* çalışmasında Nezihe Muhiddin ile Selma Hanım'ın tanışmasına yer verir, özgün bilgi aktarmaz.⁶ 1947

2 Abdullah Uçman, "Selma Rıza'nın Mektupları", *Tarih ve Toplum*, Sa: 235, Temmuz 2003, s.43 (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M530**)

3 Bu yazı, Taha Toros'un farklı zamanlarda yazdığı makaleleri derlediği *O Güzel İnsanlar* eserinde de yer alır. Taha Toros, *O Güzel İnsanlar*, Aksoy Yay. İstanbul 2000, s.15-20.

4 bkz.: Ömer Faruk Şerifoğlu, "Selma Rıza", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.:2, s.521-522 ; Ceren Akgün, "İttihat ve Terakki Cemiyet'nin Tek Kadın Üyesi: Selma Rıza Feraceli", *Türken*, Sa.: 2, Haziran 2018, s.2-3 ; Sedef Atam, "Tarihimizde İklere Damgasını Vurmuş Kadınlar", *Liderler*, İlkbahar 1998, s.147 (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M08193**) ; Elif İrem Göynüklü, "İttihat ve Terakki'nin Tek Kadın Üyesi: İlklerin Kadını Selma Rıza", *Ötüken*, 190, 2021, s.64-68 ; Zekiye Altıntaş, "İttihat ve Terakki'de Kadın Olgusu ve Selma Rıza", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 6, Güz 2017, ss. 117-133 ; Özge Aydın, "Jön Türklerin Kadın Öncülerinden Selma Rıza Feraceli (1872-1931)", *Türkiye Günlüğü*, Sa.: 141, Kış 2020, s.133-143. Araştırmacı Melek Hanım'ı Selma Rıza'nın kız kardeşi olarak tanıtmıştır. Melek Hanım, Fransız kadın gezgini evinde misafir eden kişidir ve Rıza kardeşler ile biyolojik kan bağı bulunmamaktadır. Kadınların ortak hürriyet mücadelesi sebebiyle "kız kardeş" olarak tanıtmış olmalı. Melek Hanım için ayrıca bkz.: Ressam Naciye Neyyal, *Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, haz.: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yay. İstanbul 2000, s.465- 466 ; Rumeysa Betül Doğan- Mustafa Yahya Metintaş, "Selma Rıza Feraceli (1872-1931) ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Sa.: 2, 2017, s.100-108. Yazım yanlışlığından olsa gerek makalenin ilk sayfasında Selma Hanım, Ahmet Rıza Bey'in kızı olarak tanıtılmıştır.

5 Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, Numune Matbaası, İstanbul 1931, s.50,118.

6 Murat Uraz, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul 1941, s.467

yılında R. Çavlı, “Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Pozitivizmle Alaksı” makalesinde Selma Rıza adını ağabeyi üzerinden zikretmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik tefrika eserlerde hanımefendinin namına silüet halinde rastlanmıştır.⁷ Selma Rıza'yı tekrar şöhrete kavuşturan olay, romanının keşfedilmesidir. Edebi saha, romanı değerlendiren pek çok yazı kaleme almıştır.⁸

2003 yılında Abdullah Uçman, gizemli şekilde keşfedilen evraklar içinden seçtiği üç mektubu “Selma Rıza'nın Mektupları” namıyla yayımlamıştır.⁹ 2019 yılında Dilara Gökteş tarafından Selma Rıza hakkında hazırlanmış bir tez de mevcuttur.¹⁰ 2020 yılında Dilara Çelik tarafından Taha Toros Arşivi'ndeki Selma Rıza'ya ait bazı Osmanlıca belgeleri Latin harflerine aktarmaktan ibaret olan kitap yazıldı.¹¹ Selma Rıza hakkında başka makalelerde kaleme alınmasına rağmen, mükerrer olup sıhhati şüpheli bilgilerin sonrakine intikalidir. Hürriyet eylemcisi kadının şahsiyeti ve ailesi hakkında bilgi veren birincil kaynak *Bir Kadın Gezgın Tinayre'nin Günlüğü: Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı* eseridir. Bundan başka Selma Rıza'nın mülakatını tercüme eden Haydar Rıfat, mülakattan önce hanımefendi ve ailesi hakkında ön bilgi vermiştir. Çalışmaya mevzu olan kadın hakkında bilgi veren birincil kaynağın fazla olduğunu söyleyemeyiz.

7 Ziya Şakir, “İttihatçılar Devrinde Muhalefet”, *Son Posta*, 18 Eylül 1936, s. 10.

8 Bunlardan bazıları şunlardır: Gülçin Oktay, “Selma Rıza'nın Uhuvvet Romanında Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Yapıları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı*, Sa.: 20, Bahar 2016, s.141-156 ; Gürsel Aytaç, 19. Yüzyıl Romancılığımızın Nitelikli İlk Kadın Romanı Keşfedildi: Selma Rıza'nın 1892'de Kaleme Aldığı Uhuvvet”, *Türk Yurdu Türk Romanı Özel Sayısı*, 153-154, 2000, s.77-79 ; Gülsemin Hazer, “Selma Rıza'nın Uhuvvet Romanında Kurmaca Yapı”, *Turkish Studies*, Summer 2011, s.875-893 ; Bedrettin Aytaç, “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and May Ziadeh”, *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, 42, 1-2, 2002, s.67-77 ; Jeannette Squires Okur, “Feminist Edebiyat Eleştirisi Açısından Selma Rıza'nın Uhuvvet Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Folklor/Edebiyat*, Sa.: 36, 2003/4, s.155-169 ; Gürsel Aytaç, “19. Yüzyıl Sonunda Kadın Hakları”, *Cumhuriyet Kitap*, Sa.: 523, 24 Şubat 2000, s.14. *Uhuvvet* romanının değerlendirildiği bu yazı Selma Rıza'nın vefatının sene-i devriyesine denk gelmesi hoş bir tesadüftür.

9 Uçman, a.g.m. s.39-43.

10 Dilara Gökteş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Algısı: Selma Rıza Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2019 ; Selma Rıza'nın Uhuvvet romanını, Cumhuriyet dönemi öncesi diğer romanlarla inceleyen doktora tezi de mevcuttur. Ayşegül Utku Günaydın, “Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Ve Kimlik Sorunsalı:1877-1923”, (doktora tezi), *İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2012.

11 Dilara Çelik, *İttihat ve Terakki'nin Tek Kadın Üyesi: Selma Rıza*, Selanik Yayınevi, Ankara 2020.

SELMA RIZA'NIN BELGELERİ HAKKINDA

İngiliz denmekle maruf Ali Rıza Bey'in kerimesi Selma Rıza'ya ait kimi belgeler Taha Toros Arşivi'nde bulunmaktadır. Nitekim Toros, 1994'deki “İlk Türk Kadın Gazeteci: Selma Rıza” makalesini bu belgelerin gölgesinde kaleme almıştır. Herhangi bir dipnot gösterilme gereği duyulmayan çalışmadaki belgelerin şüpheyeye meydan bırakmaksızın Selma Rıza'ya ait olduğu izlenimi uyandırılmıştır. Oysa bahsi geçen belgeler kontrol edildiğinde, kimilerinde “Selma” imzası bulunmamaktadır. Buna karşılık aynı evrak, arşivde “Selma Rıza” adıyla etiketlenmiştir. 1913 yılında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde “Tokatlıyan Gazinosu”na giren iki kadını konu alan yazı üzerine Ebüzziya Tevfik'e gönderilen eleştiri mektubu “Bir Kadın” imzalı olup bu mektup Selma Rıza adı ile etiketlenmiştir.¹² Benzer şekilde Mütareke döneminde kadını aşağılayıcı kelime kullanan Yakup Kadri'ye “gerektiğinde adını gizlemeye lüzum görmeyen bir kadın” notuyla yazılan eleştiri mektubu da Taha Toros'a göre Selma Rıza tarafından kaleme alınmıştır.¹³ Buna karşılık aynı arşivde Fatma Aliye'nin 17 Kasım 1917 tarihli *İkdam* gazetesindeki “Şiir ve Kadın” serlevhalı makalesi üzerine Sezai Bey'e gönderilen mektupta “Selma” imzası bulunmaktadır.¹⁴ Ayrıca bahsi geçen arşivde Selma Rıza ve ailesinin pek çok fotoğrafı olması, kimliği gizlenen ancak Selma Rıza adıyla etiketlenen belgelerin hanımefendiye ait olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Buna rağmen hataya meydan bırakmamak için şüpheli belgeleri metin içinde kullanırken “Taha Toros'un iddiasına göre hanımefendi tarafından kaleme alınmıştır” ifadesine yer vermeyi uygun bulduk. Toros, evraklara nasıl ulaştığı konusunda bilgi vermediği gibi var olan belgeler ışığında Selma Hanım'ı anlatarak “ilklerin kadını” olarak takdim etmiştir. Kadına hürriyet getirecek söylemleri, özgürlüğü Avrupa'da arayacak diğer kadınların öncüsü olduğu ve *Sultânî-i İnâs* teşebbüsü gibi konular Toros'un bahsi geçen makalesinde yer almamaktadır. Taha Toros bu makaleden önce 1986 yılında *Milliyet* gazetesinde “Niçin Evlenemediler?” başlığı altında Selma Hanım'a yönelik aktardığı bilgiler ile

12 bkz.: “Selma Rıza tarafından Ebüzziya Tevfik'e gönderilen mektup”, Taha Toros Arşivi

13 “Selma Rıza tarafından Yakup Kadri'ye gönderilen mektup”, 31 Kânûn-ı sâni 1921 Taha Toros Arşivi

14 “Muhterem Biraderim Sezai'yi Beyefendiye”, 19 Teşrîn-i sâni 1917 - Göztepe (Taha Toros Arşivi)

1994'teki makalesi arasında farklar olup yer yer ifadesini değiştirmiştir. Toros, Fatma Aliye'nin vefatından sonra kaleme aldığı yazılarında ilk kadın romancı ile 1934 yılında yayınladığı *Türk Kadın Şairler* eserini hazırlama sürecinde tanıştıęını¹⁵ ve cenazesine katıldığını belirtmiştir.¹⁶ Selma Hanım hakkındaki yazılarında ise tanıştığına dair ifadeye yer vermemiştir. Dolayısıyla hanımefendiye yönelik bahisleri, II. Meşrutiyet dönemine şahitlik eden diğer öncü kadınlardan dinleyerek mi öğrendi sorusunu gündeme taşımaktadır. Bundan başka arşivde Rıza kardeşlerin yeğeni olan Osman Hami tarafından imzalanmış, Toros'a takdim edilmiş fotoğraflar olması belgelerin Hami Bey aracılığıyla intikal etmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Toros, Rıza kardeşler hakkında bilgi veren önemli kaynaklara ulaşmış, bu kaynaklar hakkında notlar tutmuştur. Bunlardan biri 1947 yılında R. Çavlı tarafından yazılan “Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Pozitivizmle Alakası” makalesidir.¹⁷ Fransız kadın gezgin Tınayre'nin Türkçe'ye *Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*¹⁸ adıyla çevrilen eserinden başka Ahmet Rıza'nın 1922 yılında Paris'te kaleme aldığı *La faillite morale de la Politique Occidentale en Orient*¹⁹ (Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası) eseri gibi kaynaklar hakkında müstakil notlar almış olmasına rağmen Selma Rıza'dan bahsettiği makalesinde bahsi geçen kaynaklardaki bilgilere atıfta bulunmamış olması dikkat çekicidir.

Selma Hanım'a dair belgeler arasında orijinal metinleri görmeden, Latin harflerine aktarılmış halinden faydalandığımız üç belge de mevcuttur. Bunlar 1996 yılında keşfedilen, 2003 yılında Abdullah Uçman tarafından belgeler içinden seçilerek yayınlanan üç mektuptur. Makaleden öğrendiğimize göre bahsi geçen mektuplar, uzmanlık alanı Osmanlıca Türkçesi olan Esra Keskinılıç'ın da yardımıyla Latin harflerine aktarılmıştır.

15 Taha Toros, “Kaybettiğimiz Bir Kadın Edip: Fatma Aliye”, 22 Temmuz 1936 (TT-640883)

16 Taha Toros, “Fatma Aliye'nin Son Günleri”, *Hayat Mecmuası*, Taha Toros Arşivi

17 Ahmet Rıza'nın kızkardeşi Selma Rıza hakkında notlar (TT-550490)

18 Jön Türkler'in Paris'ten yakın arkadaşi olan Marcelle Tineyre'ye ve onun Selma Hanım ile olan dostluğuna dair alınmış notlar (TT-550509)

19 Ahmet Rıza'nın Fransızcadan çevrilen kitabı hakkında notlar (TT-506502)

TEŞEKKÜR

Covid-19 salgını sebebiyle yüz yüze eğitime ara verilip, uzaktan eğitime geçilmesiyle çalışmamda aksamalar başlamıştı. Nitekim tezi besleyecek kaynaklar İstanbul ve Ankara gibi şehirlerin kütüphane ve arşivlerindeydi. Ben ise seyahat kısıtlaması olan dönemde küçük bir şehirde yaşıyordum. Çalışmam için elzem olan kaynakları, bahsi geçen şehirlerin kütüphane ve arşivlerinden katalog taraması yaparak tespit ettim. Listeler oluşturdum, “sürelî yayınlar” ve “kitap bölümü” başlıkları açarak, elzem olan kaynakları bunlara göre sıralayıp, kaynağın kütüphanedeki yer numarasını da ekleyerek internet üzerinden talepte bulundum. Telif haklarını ihlal etmeden, adı geçen kaynakların ilgili sayfalarının taranarak gönderilmesini rica ettim. Bazı kütüphane ve arşivin böyle bir hizmeti olmamasına rağmen, olağandışı şartlar gerekçesiyle “ilmi ricam” kabul edildi. Uzun bir kaynak listesindeki makale ve kitapların ilgili sayfalarını tarayarak gönderen Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanı Gökçe Bey'e ve mesai arkadaşlarına öncelikle teşekkür etmek isterim. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'ndan okuyucu hizmetleri sorumlusu Metin Tekden ile okuyucu hizmetleri şefi Ufuk Mazlum'a talep ettiğim sürelî yayını ve bazı evrakları gönderdikleri için teşekkür ederim. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'dan koordinatör yardımcısı Sibel Servet Sular'a, Milli Kütüphane'den Yasin Yazıcı ve Okan Başaran'a ilgili kaynakları ulaştırdıkları için teşekkür ederim. Talep listemi kısa sürede tarayarak gönderen İSAM Kütüphanesi'nden kütüphane ve dokümantasyon müdürü Mustafa Birol Ülker ve Cemal Toksay ile TBMM Kütüphanesi'nden okuyucu hizmetleri sorumlusu Ziya Kutluoğlu'na anlayış ve emekleri için teşekkür ederim. Türk Kızılay Arşivi'nden Recep Can Bey ile Selma Rıza'ya ait spesifik olmayan evrak için iletişime geçtim, başvuru formunu da kargo yoluyla göndermiştim. Ancak kargo şirketinin sorumsuzluğundan ötürü başvuru formu arşive ulaşmadı. Buna karşılık Recep Bey, nezaketle süreci takip ettiği için adını anmak isterim. Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanı Vedat Bey, birkaç gazeteyi ulaştırdı. Şehir Üniversitesi bünyesinde bulunan Taha Toros Arşivi'nin Marmara Üniversitesi'ne nakledilmesi aşamasında belgelere erişim sağlanamadı. Selma Hanım'ın Yakup Kadri Bey'e yazdığı iddia edilen mektuba bu süreç içinde ulaşamadım. Aynı mektubu yüksek lisans tezinde kullanan Dilara Göktaş'tan rica

ettim, gönderdi. Çalışmama destek verdikleri için teşekkür ederim. Taha Toros Arşivi'ndeki Selma Rıza hakkında alınan Osmanlıca el yazısı notları Latin harflerine aktarmamda yardım eden, ilmiyle destek veren Sayın Vildan Ayan'a çok teşekkür ederim.

Tezin başlangıç aşamasından sonuna kadar entelektüel birikimini benden esirgemeyen, zengin kütüphanesindeki kaynakları da ödünç veren hocam Doç Dr. Esmâ Torun Çelik'e teşekkür ederim. Sancılı süreç içinde lisân-ı münâsip îkazları, kadın çalışmalarına yönlendirdiği ve Selma Rıza Hanımefendi'yi tanımama vesile olduğu için özel bir teşekkürü hak etmektedir. Çalışmayı; başta annem olmak üzere, hayatın zorluklarıyla yalnız mücadele eden tüm kadınlara ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

YÖNTEM ÜZERİNE	I
MÜKERRER ÇALIŞMALAR	V
SELMA RIZA'NIN BELGELERİ HAKKINDA	VII
TEŞEKKÜR	IX
İÇİNDEKİLER	XI
KISALTMALAR DİZİNİ	XIII
ÖZET.....	XIV
ABSTRACT.....	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SELMA RIZA'NIN AİLESİ	5
1.1 AİLESİNE DAİR	5
1.2 AHMET RIZA	12
1.2.1 Anadolu Günleri	13
1.2.2 Paris'e İlk Yolculuğu	15
1.2.3 Paris'e İkinci Yolculuğu.....	17
1.2.4 İstanbul'a Avdeti	19
1.2.5 Paris'e Üçüncü Yolculuğu	22
1.2.6 Yeniden İstanbul ve Vefatı	24
1.2.7 Yıllar Sonra Ahmet Rıza'nın Nâmı	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. HÜRRİYET İSTEYEN BİR KADIN: SELMA RIZA	31
2.1 MANEVİ BABA: AHMET MİTHAT	31
2.2 SELMA RIZA'DAN TANINMIŞ ŞAHSİYETLERE MEKTUPLAR	35
2.3 İLK TÜRK KADIN GAZETECİ OLDUĞU İDDİASI	41
2.4 YURT DIŞINA ÇIKMASI	42
2.5 RIZA KARDEŞLERİN KADIN POLİTİKASI	48
2.6 ÖZGÜR AVRUPA	49
2.7 SELMA RIZA İSTANBUL'DA	53
2.8 DERNEKLERDEKİ FAALİYETLERİ	55
2.9 MİLLİYETÇİLİĞİ	60
2.10 FERACELİ SOYADI	69
2.11 VEFATI	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KADINA ÖZGÜRLÜK SAĞLAYACAK TEŞEBBÜSLER	72
3.1 SELANİK'TE HÜRRİYET	72
3.2 ÖNCE EĞİTİM SONRA HAKK-I REY	75
3.3 BASINDA KADIN MESELESİ	77
3.4 II. MEŞRUTİYET SONRASI KADIN EĞİTİMİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	78
3.4.1 Ethem Nejat'a Göre Kadın Eğitimi	78
3.4.2 Selma Rıza'ya Göre Kadın Eğitimi	81
3.5 BİR TEŞEBBÜS: MEKTEB-İ SULTÂNÎ-İ İNÂS	83
3.6 SELMA RIZA'NIN İKİNCİ ROMANINA DAİR BİR İDDİA	91
3.7 KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ UĞRUNA	93
3.7.1 Selma Rıza'nın Teşebbüslerine Bir Tokat	95
3.7.2 Matbuat Yaşamından Tepkiler	100
3.7.3 İrticanın Hamlesi: 31 Mart Olayı	105
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	113
EKLER	120
ALBÜM	124

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.y.	: Adı geçen yayın
çev.	:Çevirmen
D.T.	:Dermirbaş Numarası
haz.	:Hazırlayan
Sa.	:Sayı
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa sayısı
T.N.	:Tefrika Numarası
T.T.	:Taha Toros Arşivi
yay.	:Yayınları

ÖZET

Çalışmaya mevzu olan isim İttihat ve Terakki'ye mensup Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Hanım'dır. Ailesi, eğitimi, yaşadığı dönemin zihniyeti, verdiği mücadeleler anı, gazete, dergi gibi yayınlar aracılığıyla keşfedilmeye çalışılmıştır. Kaynakların az olmasından dolayı yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi verilemedi. Çalışma, Selma Rıza'nın kadına özgürlük sağlayacak teşebbüsleri ile bu teşebbüslere muhalif ataerkil/muhafazakâr eril zihniyetin savunmalarına odaklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Selma Rıza, Ahmet Rıza, Kadın

ABSTRACT

The subject of the study is Selma Hanım, the sister of Ahmet Rıza Bey, a member of the Committee of Union and Progress. Her family, education, the mentality of the period she lived in, the memory of her struggles were tried to be discovered through publications such as newspapers and magazines. Due to documentation deficiency, a detailed account of her life has not been provided. The focus of the study is Selma Rıza's attempts to provide freedom to women and the defenses of the patriarchal/conservative masculine mentality against attempts.

Keywords: Selma Rıza, Ahmet Rıza, Women

GİRİŞ

1839 yılında Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın esintileri kanunla, eğitimle kadına bazı yenilikler getirmiş olsa da ikili anlayış varlığını sürdürmüştür.¹ İslami zihniyetin etkisiyle bazı fikir insanları kadın lehine yazılar kaleme almıştır. Namık Kemal, ünlü makalesinde Osmanlı geleneksel aile yaşamını eleştirerek aile ve kadın buhranının ne zaman son bulacağını sormuştur. Bu düşüncesi edebi çalışmalarına da yansımıştır.² Şemsettin Sami ise 1879 yılında yayımladığı *Kadınlar* risalesinde Avrupa kadını ile Müslüman kadını karşılaştırmıştır. Müslüman kadınların toplum içerisindeki kötü durumuna dikkat çekip kurtuluşun kadın eğitime gereken önemin verilmesi, kamusal yaşamda iş sahibi olmaları ve alınan haklarının iade edilmesiyle mümkün olacağını vurgulamıştır. Yeryüzü ahalisinin yarısını oluşturan kadınların aldıkları iyi eğitim sonrasında toplumu da terbiye edeceklerini açıklamıştır. Kadınların mevcut konumunun İslamiyetle ilişkilendirilmesini doğru bulmayan yazar çok eşlilik, örtünme gibi konuların dinden kaynaklanmadığını belirterek İslamiyet'e sahip çıkmıştır.³ Osmanlı-Müslüman kadını savunmak amacıyla risale yazan diğer isim buhran yıllarının en tanınan kadın romancısı olan Fatma Aliye Hanım'dır. Babası Cevdet Paşa ile hocası Ahmet Mithat Efendi'nin gölgesinde yetişmiş olan Fatma Aliye'nin *Nisvan-ı İslam* eseri hem bir kadın tarafından yazılmış hem de farklı coğrafyalarda farklı dillere çevrilen bir metin olması bakımından önem taşımaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen 1892 yılında kitaplaştırılan eserde Batı toplumlarına Müslüman-Osmanlı kadını anlatmaya çalışmıştır. Osmanlı kadını hakkında bilgi veren yabancı yazar ve seyyahların Osmanlı-Müslüman kadını hakkında yanlış bilgiler verdiğini belirtmiştir. Harem hayatı gereği Müslüman kadınlarla konuşma imkanı bulamayan Batılı yazar ve seyyahlar gerçek üstü bir harem hayatı inşa etmişlerdir. Osmanlı-Müslüman kadınının yabancı dil bilmemesi, bilenlerin ise kendi kültüründen uzaklaşmış olması bu imgenin oluşmasına sebep olmuştur. Bu imgeyi yıkmayı arzulayan Fatma Aliye, Osmanlı-Müslüman kadını

1 Tezer Taşkiran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, 1973, s.24-37.

2 Namık Kemal, "Aile", *İbret*, No.: 56, 19 Teşrin-i sani 1872 ; Z. Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İçtimai Hayat", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.652.

3 bkz.: Şemsettin Sami, *Kadınlar*; haz.: İsmail Doğan, Gündoğan Yay. Ankara 1996.

Batı dünyasına doğru tanıtmak ve İslamiyet'in kadını haklarından mahrum bırakmadığını açıklamak istemiştir.⁴ Farklı zamanlara tarihlenen yazılarda aynı yaklaşım vardır: "İslamcı". Mısırlı feminist yazar Kâsım Emin de aynı yaklaşımı benimseyerek 1899 yılında *Tahrîru'l-mer'e* (Kadının Özgürleştirilmesi) eserini kaleme almıştır.⁵ Yazara göre İslamiyet'in hakim olduğu ülkelerde kadının geri kalmasının nedeni eski âdet ve geleneklerin dine intikal edişidir.

Kurulan dernekler, gerçekleştirilen konferanslarla "kamusal alan" inşa edilip kadın meselesi gündemde tutulmuş olsa dahi mesele uzun soluklu olarak süreli yayınlarda tartışılmıştır. Osmanlı'da bilinen ilk feminist faaliyet *Terakki* gazetesinde yer almıştır.⁶ *Terakki*'nin basın tarihi açısından önemi 1869'dan 1870'e kadar *Terakk-i Muhadderât* adıyla ek neşretmesidir. İlk Osmanlıca kadın dergisi olarak kabul edilen yayın kadının toplumdaki yeri ve eğitimini tartışmıştır. Kadın dergileri arasında yayın hayatına kesintisiz olarak ve uzun süre devam eden *Hanımlara Mahsus Gazete* önemli bir yere sahiptir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra matbuat özgürlük ortamına kavuşunca kadın dergilerinin sayıları artmıştır. Bu yayınlar arasında çalışmalara en çok mevzu olan, İttihatçı çizgiye sahip *Kadınlar Dünyası* olmuştur.⁷ Gerek Resne Kahramanı Niyazi Bey'in vefatı üzerine kaleme alınan yazı⁸ gerekse II. Meşrutiyet'in ilanının (10 Temmuz 1324) yıl dönümü sebebiyle yazılan makalede hürriyet kahramanları övgü ile yad edilmiştir.⁹ Hürriyetin ilanından sonra İngiliz denmekle maruf Ali Rıza Bey'in kerimesi Selma Hanım'ın yurt dışında bulunduğu yılda yabancı basına verdiği demeçi cinsiyetçi bir üslupla eleştiren, muhafazakâr zihniyetlere seslenerek toplumu kin ve nefrete teşvik eden Niyazi Bey'in yaklaşımı yayın tarafından göz ardı edilmiştir. Nitekim yayın takip ettiği ideolojinin tutarsız kadın politikasını hatırlamak/hatırlatmak görevini üstlenmeyerek "İttihatçı" bir

4 bkz.: Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslam*, haz.: Hülya Argunşah, Kesit Yay. İstanbul 2012.

5 Kâsım Emin'in eserine karşılık *Sırat-ı müstakim* mecmuası Ferid Vecdi'nin *Müslüman Kadını* eserini neşretmeye başlamıştır "Müslüman Kadını", müellifi: Ferid Vecdi, *Sırat-ı Müstakim*, 10 Eylül 1908, No.: 43, s.43-45.

6 Nicole A.N.M. Van Os, "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yay. İstanbul 2001, s.336.

7 Serpil Çakır, *Kadınlar Dünyası* dergisini incelediği doktora tezini 1991 yılında tamamladı ve 1994 yılında kitap olarak basıldı , iki yıl sonra ikinci baskısı çıktı. Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* eseri kadın tarihine çalışanların sıkça başvurduğu bir kaynak haline gelmiştir. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay. İstanbul 2016.

8 "Ziya'-ı Elim", *Kadınlar Dünyası*, No:17, 20 Nisan 1329, s.1.

9 "10 Temmuz İyd-ı Ekber-i Hürriyettir 1324", *Kadınlar Dünyası*, No: 98, 10 Temmuz 1329, s.1.

çizgiye sahip olduğunu göstermektedir. İdeolojiye yönelik pozitif ayrımcılık, “ilk feminist yayın” olarak tanımlanan dergi için çelişki ifade etmektedir.

Nisan 1913'te yayın hayatına başlayan *Kadınlar Dünyası* aralıklarla 1921'e kadar devam etmiştir. İlke olarak yayın; sahibi ve yazı kadrosuyla kadınlara aitti ve yayının kapıları erkeklere kapalıydı.¹⁰ Yayın muhtelif tartışmalara konu olmuştur. Bahsi geçen yayının ilk feminist yayın olduğuna katılmayan Yaprak Zihnioğlu, *Pazartesi Dergisi*'nin Kasım 1999 sayısında *Kadınlar Dünyası* yazarlarının kadın imzası kullanan erkeklerden oluştuğunu iddia ederek yayını “erkek feminizmin” ürünü olarak yorumlamıştır.¹¹ Serpil Çakır, yayın içinden özenle seçtiği manşetlerle iddialara cevap vermiştir.¹² *Kadınlar Dünyası* dergisinin sahibi olan Nuriye Ulviye, Süleymaniye Kürtlerinden Mevlanzade Rıfat Bey ile gerçekleştirdiği evlilik sonrasında “Ulviye Mevlan” imzasını kullanmıştır. Mithat Kutlar, *Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri* konulu tezinde Mevlanzade Rıfat ile Ulviye Hanım'ın yayın çıkmadan önce birbirlerini tanımış olma ihtimali üzerinde durarak, bahsi edilen yayının Mevlanzade Rıfat'ın önerisi üzerine çıkarıldığını iddia ederek Osmanlı kadın hareketinin bir “Kürt Hareketi” olduğunu savunmuştur.¹³ Çocukluğunda II. Abdülhamit'in sarayında bulunduğu da iddia edilen Ulviye Mevlan bir yemek kitabı da yazmıştır. 1918'in Mütareke yılının İstanbul'unda basılan *Mükemmel ve Mufassal Aş Ustası* yemek kitabındaki bol malzemeli tarifler dikkat çekicidir. Sefaletin hüküm sürdüğü günlerde kendisinin zengin malzemeli yemekleri tercih etmesi saraylı zihniyetinin yansımasıdır. Köken olarak halktan gelmesine rağmen sarayda bulunduğu günleri hatırlatmaktadır.¹⁴ 1918 yılında *Vakit* gazetesinde “Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti” başlıklı imzasız bir yazı yayımlanmıştır. Savaştan yeni çıkan Osmanlı vatandaşlarının zor günler yaşadığı yazılıdır. Böyle bir ortamda kadınların

10 “Hukuk-ı Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, No:1, 4 Nisan 1329, s.1.

11 Yaprak Zihnioğlu, “Kadınlar Dünyası 99: Zincirleri Kırmak mı Baltayı Taşa Vurmak mı?”, *Pazartesi Dergisi*, Sa.: 56, Kasım 1999, s.22-23. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M03732**)

12 Serpil Çakır, “Kadınlar Dünyası (1913-1921) Dergisinden Yanıt: Erkeklerden Ziyade Erkekler”, *Pazartesi Dergisi*, Sa.: 57, Aralık 1999, s.22-23. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M05078**)

13 Mithat Kutlar, “Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri” (yüksek lisans tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı*, Ankara 2008.

14 Ulviye Mevlan'ın yemek tarifleri için bkz.: Ulviye Mevlan, *Mükemmel ve Mufassal Aş Ustası*, haz.: Zühal Kültürel-Aylin Koç, Palet Yay. 2019.

giyim ve süsüne fazla masraf yapmamasını, eski süslenme alışkanlarından vazgeçip “sade giyinmeleri” tavsiye edilmektedir. Bu uğurda “Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti” adıyla bir cemiyet kurulmasını, mensuplarının ise sadeliğin propagandasını yapmasını istemektedir. Var olmamış ancak var olması arzulanmış bu cemiyet¹⁵ örneği zor geçen Mütareke yıllarının “kadın modası” üzerinden basına yansımalarıdır.

Osmanlı son dönemindeki kadın lehine olan çalışmalarda ve söylemlerde mahrem alana hapsedilmiş kadının, kamusal yaşamda “tâbu” olmadığı, İslamiyet’in kadına değer verdiği sıklıkla vurgulandı. Ayrıca bu yayınlar aracılığıyla Hristiyan ailesi karşısında, Müslüman ailesi yüceltiliyordu. Kadını kuşatan geleneklerden kurtarmayı amaçlayan neşriyatlar zamanla kadının dış giyimine odaklanacaktır.

15 Yavuz Selim Karakışla, “Var olmamış Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Sade Giyinen Kadınlar Cemiyet (1918), *Tarih ve Toplum*, Sa.: 207, Mart 2001, s.(30)/157- (35)/162. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M00958**)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SELMA RIZA'NIN AİLESİ

1.1 AİLESİNE DAİR

Ailenin soyu hakkında bilgiye Ahmet Rıza Bey'in, Yûsuf Efendi'ye yazdığı mektuptan ulaşıyoruz. Mektupta en eski cediti olarak “Okçubaşı Mustafa” adını zikreder. Okçubaşı Mustafa'nın oğlu ise I. Abdülhamit ile III. Selim döneminde devlet hizmeti yapan, ıslahat ve yenilik tarafları Sırkâtibi Ahmet Efendi'dir. Ahmet Rıza, *Cevdet Tarihi* eserinde Sırkâtibi Ahmet Efendi'ye yer verilirken onun babası olan Okçubaşı Mustafa'nın adının neden geçmediğini sormuştur.

Aynı mektuba göre Ahmet Rıza'nın dedesi Rızâ Efendi olup Sultan Mecîd'in saltanatının ilk yıllarında Zâhire ve Mâliye Nâzırlığı yapmıştır.¹⁶ Rızâ Efendi'nin oğlu Ahmet Rıza'nın babası Ali Rızâ Bey ise Sultan Mecîd'in saltanatının son yıllarında Viyana ve Berlin Sefiriydi. Ayrıca İstanbul'a döndükten sonra önemli memuriyetlerde bulunup Meclis-i Ayân azalığı da yapmıştır.¹⁷ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selma Hanım'ın yabancı basına verdiği demeçi tercüme eden *Millet* gazetesi yazı işleri müdürü Haydar Rıfat, Ali Rıza Bey'in sürgünde vefat ettiğini yazmıştır: *Ali Rıza Bey, Sultân Azîz döneminde Teşrîfât-ı Umûmiyye Bakanı iken otuz iki sene evvel Kânûn-ı*

16 Rıza Efendi'yi Sırkâtibi Ahmet Efendi'nin oğlu olarak takdim edenler vardır. Şehsuvaroğlu'da aynı bilgiyi tekrarlar. Taha Toros; Şehsuvaroğlu'nun bu bilgiyi aktardığı yazı üzerine Zâhire Nazırı Rıza Efendi'yi, Ahmet Efendi'nin oğlu değil damadı olarak not düşmüştür. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Tarihten Sayfalar: Zâhire Nazırı Rıza Efendi'nin Yalısı” (TT-501452) ; Rıza kardeşlerin yeğeni olan Osman Hami Ahmet Rıza Bey'in biyografisinde iki zatı baba-oğul olarak tanıtmıştır. Osman Hami, “Ahmet Rıza Bey'in Kısa Biyografisi”, *Batı Politikasının Ahlaksızlığı*, çev.: Ziyad Ebuzziya, Seha Neşriyat, İstanbul 1993, s.15 ; Ailenin cediti hakkında baba/oğul, damat/kayınpeder ayrımı net olarak yapılamamıştır. Araştırmacılar, Ahmet Rıza Bey'in yeğeni Damat Osman Hami'nin soy hakkında verdiği bilgilere sıklıkla başvurmuşlardır. Oysa Hami Bey, saraylı bir kadınla evlenmişti, 1924 yılında hanedan mensupları yurt dışına çıkarıldığında o da aralarında idi. Mezar taşındaki 1900 doğum yılını doğru kabul edersek yurt dışına çıkarıldığında genç yaşıydı. 1952 yılında sultanlara, beyzadelere, hanım sultanlara ve damatlara Türkiye'ye giriş izni çıktığında bu kanundan faydalanarak Türkiye'ye dönmüştür. Osman Hami, cediti hakkındaki bazı bilgileri sonradan öğrenmiş olmalı. Şüpheye meydan bırakan bilgilerin bundan kaynaklandığı kanısındayız. Hami'nin dönüş haberi için bkz.: “Osman Hami Memlekete Dönüyor”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1952, s.2.

17 BOA, Y.EE. 15/217/001 ; Ayrıca Kasım 1974 yılında Dışişleri Bakanlığı'na yazılan dilekçede Mısır Sefaretinin Büyük Vakıflar listesinde Sıddık Molla'nın yer aldığını, İngiliz Ali Rıza Bey'in ise varis olduğu yazılıdır.

*Esâsî ilk oluşturulduğu zamân Meclis-i Ayân'a a'zâ seçilmiş ve sonunda özgürlük şehidi Midhat Paşa merhûm ile berâber sürgün edilmiş ve ıslah etmeyi başaramadığı vatanına hasretle sürgününde ahirete göç etmiştir.*¹⁸ Ahmet Rıza bahsi geçen mektupta babasının sürgünde vefat ettiğini ihtar eder: *Konya'ya İskân-ı Muhâciriyye memuru tayîn edildi. Orada ıyâl ve evlâdından dûr olarak vefât etti.*

Rıza ailesinin kuşağı Osmanlı yönetim kademelerinde önemli görevler almıştır. Kuşaktan bir zatın Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında öldürüldüğü bilinsede kimliği konusunda muhtelif bilgiler vardır. Vahdettin Engin *Ahmet Rıza Bey ve Siyasi Faaliyetleri* konulu tezinde bahsi geçen isyanda öldürülen kişinin İngiliz Ali Rıza'nın babası Rıza Efendi olduğunu yazar.¹⁹ Şehsuvaroğlu ise aynı hadisede hayatını kaybeden kişi olarak Sırkâtibi Ahmet Efendi'nin adını zikreder.²⁰ Ahmet Rıza'ya göre de bu kişi Sırkâtibi Ahmet Efendi'dir: *Mûmâ-ileyh teceddüd ve ıslâhât taraftârı olduğu için vaka-i malûmede yeniçeriler tarafından yaralanmıştır.* Haydar Rıfat ise isim vermeden hadiseyi hatırlatır: *Ahmet Rıza Bey'in büyük babaları, Sultan Mahmud döneminde rac'ıyyûnün kurbânı olmuştur.*

Selma Hanım'ın babasına “İngiliz” denmekteydi. R. Çavlı; Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşinden öğrendiğinde göre Ali Rıza Bey, İngilizce bilmezdi. Kırım Muharebesi sırasında Vaniköy'e gelen İngilizlerin onu İngilizlere benzetmesinden “İngiliz” denmekle maruftur.²¹ Selma Hanım'ın annesi Naile Hanım olup R. Çavlı'nın

18 Tevfik Nadir, “Selma Hanımefendi”, *Millet*, No.: 37, (28 Ağustos 1324), 10 Eylül 1908, s.1

19 Vahdettin Engin “Ahmet Rıza Bey ve Siyasi Faaliyetleri”, (yüksek lisans tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1986, s.2

20 Şehsuvaroğlu, a.g.y.

21 Ahmet Bedevi Kuran'a göre Ali Rıza Bey, İngilizce bildiğinden bu lakapla anılıyordu. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s.27 ; Sina Akşin, Ali Rıza Bey hariciye memuru olduğu için yabancı dil bildiğini yazar. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.31 ; Osman Hami dedesinin İngilizce'yi iyi düzeyde bildiği ayrıntısını paylaşmıştır. Hami, a.g.m. s.15 ; Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre İcadiye kasrında oturan İngilizler ile görüşmesi, giyimindeki Avrupalılık sebebiyle “İngiliz” denmekteydi. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Tarihten Sayfalar: Vaniköy” (TT-501451) ; Fransız kadın gezgin Tinayre, 31 Mart Olayı sonrasında Ahmet Rıza Bey'in geçici olarak kaldıkları haneye konuk olmuştur. Burada Ahmet Rıza'nın annesi Naile Hanım ile tanışınca kendisi Almanca, Naile Hanım ise Fransızca bilmediğinden doğrudan iletişim kuramaz. Bu anlatı bizlere İngiliz Ali Rıza'nın yabancı dil olarak İngilizce bildiği kesin olmasa da Almanca bildiğini göstermektedir. Nitekim Almanca konuşan Naile Hanım'ı hariciye görevi sırasında tanımıştır. Fransız kadın gezginin Naile Hanım ile tanıştığı bölüm için bkz.: Marcelle Tinayre, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü: Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, çev.: Engin Sunar, Aksoy Yay. İstanbul 1998.

yazdığına göre öteden beri “Türban” soyadını taşıyan bir aileye mensuptur.²² Taha Toros'un Avusturya kökenli, aydın bir kadın olarak tanımladığı Naile Hanım, hariciyede görevde bulunan Ali Rıza Bey'i tanımış, onun dinini kabul etmiştir.²³ Bernard Lewis'e göre ise hanımefendi Avusturyalı veya Macar idi.²⁴ Müslüman olduktan sonra Naile namını alacak olan hanımefendi, Ali Rıza Bey'i Viyana'da baloda görmüştür. Naile Hanım; müstakbel eşine, yeniçeri olan büyük dedesinin Viyana Kuşatması sırasında yaralandığı için geri dönemediği, tedavisini üstlenen ailenin kızıyla evlendiğini anlatmıştır.²⁵ Yüzü Batıya dönük olan Avrupalı Naile Hanım'ın ressam Mihri Müşfik tarafından çizilen portresi *İlk Kadın Ressamlarımız* eserinin kapağında yer almıştır.²⁶ Naile Hanım hem Ahmet Rıza'nın hem de Selma Hanım'ın fikir dünyasının gelişmesinde etkili olan şahsiyettir. Nitekim Selma Hanım, matbuat yaşamında adının duyulduğu günlerde tâlim ve terbiyesinin annesinin gayretinin sonucu olduğunu açıklayacaktır.

Ali Rıza Bey'in hakkında bilgi sahibi olmadığımız diğer haremi ise Fatıma Pervin Hanım'dır. Vefat ilanı dışında bir bilgiye henüz tesadüf edemedik. *Tanin* gazetesi 2 Ocak 1912 tarihinde İngiliz Ali Rıza'nın ikinci haremi Fâtıma Pervîn Hanım'ın vefat ilanını şu cümlelerle duyurmuştur:

A'yân-ı sâbıkadan merhûm İngiliz Alî Beyefendi'nin ikinci haremleri Fâtıma Pervîn Hanımefendi bir zamândan beri mübtelâ olduğu hastalıktan rehâyâb olamayarak Kâdiköyü'nde kerîmeleri hanımefendinin konaklarında irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiş ve na'ş-ı gufrân-nakşları dün Mahmûd Baba makberesinde vedî'a-i hârik-i rahmet kılınmıştır. Â'ile-i keder-dîdesine ve Meclis-i Meb'ûsân Re'îs-i

22 R. Çavlı, “Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Pozitivizmle Alaksı”, *İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası*, Sa.: 69, İstanbul 1947, s.8.

23 Taha Toros, “İlk Kadın Gazeteci: Selma Rıza”, *SkyLife*, 1994 (2), Sa.: 130, s.60 ; Naile Hanım'ın Müslümanlığı sonradan kabul etmesini II. Meşrutiyet dönemi sonrasında tesettür tartışmasında saldırıların hedefi olan Rıza ailesi bir savunma olarak kullanacaktır. Fransız kadın gezgin, Naile Hanım için Ahmet Rıza'dan başka Selma Hanım'da hürriyet yolunda yürümek isteyince hasretinin ikiye katlandığını yazmıştır. 31 Mart Olayı'nda evladının ölüm tehlikesine şahitlik eden bu hanımefendi, kadın gezginde tezat duygular uyandırmıştır. Tinayre, a.g.e. s.142-143.

24 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2020, s.268.

25 Bekdik, a.g.m. s.814.

26 Taha Toros, *İlk Kadın Ressamlarımız*, Akbank Yay. İstanbul 1988.

*muhteremi Ahmed Rızâ Beyefendi'ye hissiyyât-ı ta'ziyetkârânemizi
takdîm ederiz. Rahmetullâhi aleyhâ*²⁷

Medeni Kanunun yürürlükte olmadığı, dönemin çok kadınlığa izin verdiği zamanda Ali Rıza Bey'in birden fazla eşi olması ve evlatların farklı kadınlardan olması olağandır. Bu durum Selma Hanım'ın çok eşliliğe toplumda şahit olmanın ötesinde kendi hanesinde gözlemlemesine fırsat vermiştir. İki kadın arasındaki çatışmanın, rekabetin etkisinden olsa gerek Selma Hanım, devr-i hürriyet sonrası taaddüd-ü zevcâta (çok eşliliğe) karşı çıkacak, kadının özürlüğü sınırladığını iddia edecektir. Bir taraftan Batılı bir annenin terbiyesi altında yetişmiş, bir taraftan da taaddüd-ü zevcâtan ötürü hane içindeki ikinci annenin varlığını bilerek büyüyen Selma Rıza, Batı ile Doğu yaşamından izler taşıyan hanede zihinsel dönüşümün ilk sancılarını yaşamıştır. Yeni nesil aydınlanmış, eğitilmiş kadınların öncüleri arasında yer alacak olan Selma Hanım, bu ikili yaşam içinde yüzü Batıya dönük bir şahsiyet haline gelecektir.

R. Çavli, 1947 yılındaki yazısında Ahmet Rıza Bey'in beşi kız, biri erkek olmak üzere altı kardeşi olduğunu yazmıştır.²⁸ Taha Toros'da 1994 yılındaki makalesinde Naile Hanım ile Ali Rıza Bey'in beşi kız, ikisi erkek olmak üzere yedi çocukları olduğunu belirtmiştir.²⁹ Bu durum Ali Rıza Bey'in diğer haremi Fatıma Pervin Hanım'ın evlatsız olduğu ve kardeşlerin aynı anneden olduğu izlenimi uyandırır. Rıza ailesinin akrabası olan Aslı Bekdik, Selma Hanım'ı anlattığı yazısında Naile Hanım ile Ali Rıza Bey'in altı çocukları olduğunu, Ahmet Rıza Bey'i tanıtırken ise yedi çocuğun en büyüğü olduğunu açıklamıştır.³⁰ Aslı Bekdik'in üstü örtülü açıklaması, Ahmet Rıza Bey -evlatlar arasında en büyük olduğu da göz önüne alınarak- Fatıma Pervin Hanım'ın mı oğluydu sorusunu gündeme taşımaktadır. Merhum Çetin Gökçeatam'ın (20 Ocak 2022 tarihinde vefat etti) yeğeni Aslı Bekdik'e İngiliz Ali Rıza'nın ikinci eşini sorduğumuzda bu konuda bilgisi olmadığını, bütün kardeşlerin ise aynı anneden olduklarını savundu.³¹ Bu durum Rıza ailesinin Batılı yönüyle çeliştiğinden unutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

²⁷ "İrtihal", *Tanin*, No.: 1197, (20 Kanûn-ı evvel 1327) 2 Ocak 1912, s.4.

²⁸ R. Çavli, a.g.m. s.8

²⁹ Toros, a.g.m. s.60.

³⁰ Bekdik, a.g.m. s.814.

³¹ Selma Bekdik'in kızı Aslı Bekdik ile konuşma – (26 Haziran 2022)

İngiliz Ali Rıza Bey'in evlatları arasında en büyüğü Ahmet Rıza Bey olup evlenmediğinden evlatsızdır. En küçük kerimesi ise Ahmet Rıza Bey'in mesai arkadaşı olan Selma Hanım'dır. O da ağabeyi gibi evlenmediğinden, evlatsızdır. Taha Toros arşivinde keşfettiğimiz İngiliz Ali Rıza Bey'in ailesine yönelik tutulan şecereye göre diğer kardeşler: Emine Fahire, Aliye, Nevres, Mâlike ve Murad'dır. Aynı şecereye Aliye ve Murad için "bilâ-veled" (evlatsız) notu eklendiğinden, ailenin soyu Emine Fahire, Nevres ve Mâlike Hanımların sayesinde devam etmiştir.³² Murad namındaki erkek kardeş hakkında bilgiye ulaşılamadı. Kasım 1974 yılında Dışişleri Bakanlığı'na yazılan dilekçedeki soyağacında da adı geçmez. Ancak Ahmet Rıza, Antalya'da sürgün bulunan babasını ailesiyle ziyarete gittiği günlerde hemşiresi Fahire Hanım'a yazdığı mektuplarda Murad adını sıkça zikretmiştir. Babalarını görmek arzusuyla bindikleri vapurda Nevres ve Murad'ın kendilerini çiftlikte harman yerinde zannederek bağdırlıklarından, yatağından bunlar için kalkıp susturmaya mecbur kaldığını hemşiresine yazaktır. Antalya'da ise Selmâ ile Murad'ı babaları hayvanlara bindirip dağları gezdireceğini hemşiresine anlatmıştır.³³

Taha Toros, *Jön Türkler Arasında Bir Kadın* yazısında Ahmet Rıza'nın hemşiresi Aliye Hanım'ın da evlenmediğini tekrarladıktan sonra 1913 yılında vefat ettiğini yazmıştır.³⁴ Emine Fahire, Nevres ve Mâlike Hanımlar hakkındaki bilgilere fotoğraflar üzerine alınmış notlar, vefat ilanları ve hatıralarda adı geçtiği kadar ulaşıldı. Bilgiler sıhhati şüpheli olup kesin doğruluk içermemektedir.

Çatalca mutasarrıfı Mahmut Bey'in eşi, Malatya mensucat fabrikası müdürü Nazmi Tezcan ile Kadıköy Halkevi reisi ressam Vecih Bereketoğlu'nun kayınvalidesi olan Mâlike Hanım, Şubat 1940 yılında Malatya'da vefat etti.³⁵ Mâlike Hanım, Balkan Savaşı günlerinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti bünyesinde kurulacak olan Hanımlar Merkezi'nin yöneticileri arasında - *reise-i saniye sıfatıyla* - yer almıştır.³⁶ V.

32 "Ahmet Rıza Bey'in ailesine ait şecere" (TT-635526)

33 "Ahmed Rıza'nın kardeşleri Fahire ve Selma Hanımlar, eniştesi ve babası ile yaptığı yazışmaların fotokopileri", TDV İslam Kütüphanesi Arşivi, Ziyad Ebüzziya Evrakı – 2492, s.22-25. (Bundan sonra ZE – 2492 kısaltması kullanılacaktır.)

34 "Jön Türkler Arasında Bir Kadın", *Milliyet*, Haziran 1986, s.9.

35 "Vefat", *Akşam*, 19 Şubat 1940, s.4 ; "Ölüm", *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1940, s.6.

36 Ayşe Zancı, "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2015, s.78-79.

Murad'ın torununun oğlu Ali Vâsib Efendi hatıratında Perihan ve Leyla isimlerini zikreder. “O zaman evli değillerdi sık sık Atiye halama gelirlerdi” dediği iki kız Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Malike Hanım'ın evlatlarıdır.³⁷ Leyla Hanım, ressam Vecih Bereketoğlu'yla³⁸ evlendi ve tek evlatları olan Fatma Derin dünyaya geldi. Diğer evladı Perihan Hanım ise Ahmet Vefik Paşa'nın torunlarından Ömer Nazmi Tezcan ile evlenmiştir.

Ali Vâsib Efendi'nin “pek kibar ve şâyân-ı hürmet” olarak tanımladığı Emine Fahire Hanım³⁹, Sırkâtibi Mustafa Nuri Paşazade Osman Ferit Paşa ile evlendi ve Şubat 1959 yılında vefat etti.⁴⁰ Kasım 1974 yılında Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazılan, Sıddık Molla'nın varislerinin beyan edildiği dilekçede İngiliz Ali Rıza Bey'in evlatları ile torunlarının isimlerine de yer verilmiştir. Buna göre Emine Fahire Hanım “Çaprazlı” soyadını almıştır ve evlatları Osman Hami ile Nahide'dir. Ali Vâsib Efendi, Osman Hami'nin “nahif-ül mizaç” ve Fransız edebiyatına meraklı Hilmi Bey adında erkek kardeşi olduğunu yazar.⁴¹ Ancak bahsi geçen dilekçede Hilmi adı geçmez. Fahire Hanım'ın cenazesine iştirak edenler ile taziye dileyenlere teşekkür yazısında da evlatları olarak Nahide ve Osman Hami ismi zikredilir.⁴² Şehsuvaroğlu, Fahire Hanım'ın iki erkek bir kız evladı olduğunu, kızı Nahide'nin de Halep Fevkalâde Valisi Bekir Paşa'nın oğlu Ferit Bey ile evlendiğini yazmıştır⁴³

Nahid Sırrı'nın “Osman Paşa isminde bir askerin pek halûk, yakışıklı ve hukuk mezunu olan oğlu⁴⁴ dediği Osman Hami ise V. Murad'ın tek şehzadesi

37 Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz.: Osman Selaheddin Osmanoglu, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2005, s.52

38 Kazasker Bereketzade Cemalettin Molla Efendi ile İsmet Hanım'ın evlatları olan H. Vecih Bereketoğlu 7 Ağustos 1895 günü Kahire'de dünyaya gelir. Türk Ressamlar Cemiyeti ve Güzel Sanatlar Birliği'nin kurucuları arasında yer alır. Eşi Leyla Hanım'ın vefatına kadar Kadıköy Halkevi başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1943'te Ankara'ya taşındı. 1950'ye kadar Cumhurbaşkanlığı Daire Müdürlüğünde görev aldı. 21 Haziran 1971 tarihinde Göztepe'deki müstakil evinde vefat etti. Ressam Vecih Bereketoğlu hakkında yazılmış makaleler için bkz: Gültekin Elibal, “Hasan Vecih Bereketoğlu İçin”, s.4-5 ; Ayla Ersoy, “Hasan Vecih Bereketoğlu Anısına”, s.6-7; Sabahaddin Ergi, “Ressam Vecih Bereketoğlu'nun Güzel Dünyası”, s.10-15 (TT-642260) Vecih Bereketoğlu'nun annesi, Ankara Belediye İktisat Müdürü Fatın Selen'in kayıvalidesi İsmet Hanım'ın vefat ilanı için bkz.: “Ölüm”, *Akşam*, 11 Şubat 1941, s.4

39 Ali Vâsib Efendi, a.g.e. s.52.

40 “Müessif Vefat”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1959, s.3.

41 Ali Vâsib Efendi, a.g.e. s.52.

42 Teşekkür yazısı için bkz.: *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1959, s.3.

43 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1971, s.121.

44 Nahid Sırrı Örik, “V. Murad'ın Torunları”, s. 1096 (TT-640826)

Selâhaddin Efendi'nin kızlarından Atiye Sultan evlendi. Ali Vâsıb Efendi, halası Atiye Sultan'a anılarında yer vermiştir. “Mini hala” diye seslendiği eğlenceyi, dansı ve davetlerde bulunmayı seven Atiye Sultan'ı “cana yakın, neşeli, güzel bir kadın” olarak tanımlamıştır. Halasının düğünü hakkında hatırladıklarını da hikaye etmiştir. Ona göre Atiye Sultan'ın babası Selâhaddin Efendi bu evliliğe razı olmadığından düğüne katılmak istememiş, ricacıların araya girmesiyle katılmayı kabul etmiştir.⁴⁵ Osman Hami ile Atiye Sultan'ın evlatları olmadığından malvarlığını Darüşşafaka Cemiyeti'ne bağışladılar. 1978'de Atiye Sultan, 1982'de ise Osman Hami İstanbul'da vefat etti. Sultan Mahmud Türbesi haziresinde yan yana medfundur.⁴⁶

Nevres Hanım, Surûrî Bey ile evlendi ve 1949'da vefat etti. Toros, Surûrî Bey'in fotoğrafının üzerine Edirne Maarif Müdürü, Halep Mali Muâvini-Şam Valisi olduğuna dair not düşmüştür.⁴⁷ 1974 yılındaki dilekçeye göre Nevres Hanım'ın evlatları Sadi Gökçeatam, Sezai Kocakurt ve Cahide'dir. Bahsi geçen dilekçeye göre Sadi Gökçeatam'ın evlatları ise Coşkun, Çetin ve Selma Bekdik'tir. Ahmet Rıza'nın Mustafa Kemal Atatürk'ün istediği üzerine Paris'te olduğu günlerde Nevres Hanım'ın kerimesinin nikahı kıyılmıştır. Bu nikahı hoş karşılamadığı anlaşılan Fahire Hanım'ı 1926 yılındaki mektubuyla Ahmet Rıza teselli etmiştir: *Nevres dâmâdından memnûnsa sen sesini çıkarma karındaşım. Mâdem ki bir def'a nikâh olmuş i'tirâzın vakti geçmiş demektir.*⁴⁸

Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılan Osmanlı subay ve sivillerin arasında yer alan Sadi Bey,⁴⁹ 1945-1946 yıllarında Alman markasının tarımsal ilaçlama makinalarının Türkiye mümessilliğini aldı ve 1962 yılındaki vefatına kadar devam etti. Sadi Bey'in oğlu Çetin Gökçeatam ise Türkiye'nin ilk renkli

45 Ali Vâsıb Efendi, a.g.e. s.50-52

46 Hatıratın sonundaki tabloya göre Atiye Sultan'ın doğum yılı 1891, Osman Hami'nin ise 1890'dır. Ali Vâsıb Efendi, a.g.e. s.422-423 ; Mezar taşlarındaki doğum yılına göre ise Atiye Sultan 1893'te Osman Hami 1900 yılında doğmuştur. Osman Hami ve eşi Emine Atiye Hami'nin ölümleri halinde Sultan Mahmud Türbesi haziresine defnedilmesine izin Bakanlar Kurulunca 14/7/1970 tarihinde kararlaştırılmıştır B.O.A 253-47-18 ; Mezar taşlarında şunlar yazmaktadır. V. Murad torunu, Şehzade Selâhaddin kerimesi, Damat Osman Hami refikası Emine Atiye Sultan ; Şeyhülvezira sır katibi Mustafa Nuri Paşazade Osman Ferit Paşa ile Ayandan Ali Rıza Bey'in kerimesi Emine Fahire Hanım'ın oğulları ve Emine Atiye Sultan'ın zevci Darüşşafaka Cemiyeti'nin hayırsever bağışçısı Damat Osman Hami Bey.

47 Surûrî Bey'a ait fotoğraf (TT-506521)

48 Ahmet Rıza, “Karındaşım Fâhire”, 9 Mart 1926 Paris, (ZE – 2492), s.17

49 Cemal Kutay, *Trablusgarb'da Bir Avuç Kahraman*, Posta Kutusu Yay. İstanbul 1978, s.78.

kartpostallarını üreten kişidir. Çetin Bey, baba mesleğinin Türkiye’de üretilmesi için fabrika kurmak istiyordu. Bu arzusunu kartpostallara olan ilgisi sayesinde hayata geçirdiğini açıklamıştır. Tarımsal ilaçlama makinaları üretimi yapan fabrikayı önce Ankara’da kurdu sonra Gebze’ye nakletti.⁵⁰ Ahmet Rıza Bey, Osmanlı’daki tarımı geri kalmış görüyor ve tarımın modernleşmesini istiyordu. Paris’e ilk kez gitmesi de bu sebeple olmuştur. Ablası Nevres Hanım’ın oğlu Sadi Bey ve onun son kuşağı bu talebi yerine getirmiş gözükmektedir.

1.2 AHMET RIZA

Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre Zahir Nazırı Rıza Efendi'nin yalısı, Vaniköy’de caminin yanındaydı ve Ahmet Rıza Bey 1857 yılında bu yalıda dünyaya gelmiştir.⁵¹ Eğitimi Beylerbeyi Rüştîyesi, Mahrec-i Aklâm ve Galatasaray Mekteb-i Sultanisi’yle devam etmiştir. Tercüme Odası’nda memuriyete başladıysa da sonra istifa ederek Anadolu’da bulunan babasını ziyarete gitmiştir. Ahmet Rıza’nın babasının yanında bulunduğu günlerde yazdığı ve farklı yıllarda Paris’ten gönderdiği mektuplar İSAM bünyesindeki Ziyad Ebüzziya Evrakı içinde yer alır. Aile üyelerine gönderilen bu mektupları Osman Hami’nin annesi Emine Fahire Hanım saklamış, kendisinden sonra ise evrakların yok edilmemesi için oğlu Osman Hami’ye verilmesi veya onun namına hıfz edilmesini istemiştir.⁵² Ahmet Rıza’nın hemşiresi Fahire Hanım’ın 27 Haziran 1935 tarihli vasiyet niteliğindeki yazısının sebebi oğlu Osman Hami’nin o yıllarda yurt dışında bulunmasıdır. Saraylı bir kadınla evlendiğinden 1924 yılında hanedan üyeleriyle birlikte yurt dışına çıkarılan Osman Hami’nin ülkesine dönmesi için 1952 yılını beklemesi gerekecekti. Nitekim bir kısım hanedan mensubu için Türkiye’ye giriş izni o yıla denk gelmektedir.

50 “Kartpostal Satarak Fabrika Kurdu”, *Özgür Kocaeli*, 28 Temmuz 2019, (erişim tarihi: 20 Aralık 2020).

51 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Tarihten Sayfalar: Vaniköy” (TT-501451). Ahmet Rıza Bey’in doğum yılıyla ilgili farklı bilgiler olsa da hangisinin kesin yıl olduğu üzerinde durulmamıştır.

52 Emîne Fâhire’nin 27 Haziran 1935 tarihli notu için bkz.: (ZE – 2492), s. 3.

1.2.1 Anadolu Günleri

Ağabeyinin tarihi bir zat olduğunu belirten, ona dair evrakların yok olmasını istemeyen ve çoğu mektubunda muhatabı olan Emine Fahire Hanım'ın oğluna hıfz etmesi için bıraktığı mektuplar arasında Ahmet Rıza'nın Antalya'da bulunan babasının yanına gittiği ve Ali Rıza Bey'in oğlunu hasretle karşıladığı yazı da mevcuttur.

İngiliz Ali Rıza *Oğlum Osmân Beyefendi kızım Fâhire Hanım* hitabıyla başlayan mektubunda Ahmet Rıza'nın Antalya'ya ulaştığını kızı ile damadına haber vermiştir: *Birâderiniz Rızâ on dört Kânûn-ı sâni Perşembe günü akşamı kemâl-i âfiyetle Antalya'ya vâsıl oldu. Bîcâre babacığınız elbette deniz kenârında bulunacağından bir sandala binib gemi demir atmaksızın hemen gemiye girib evlâdına kavuşdum.* Oğluna kavuşmanın heyecanını paylaşan Ali Rıza Bey, sürgün günlerinden dolayı ailesine özlem duymakta, diğer evlatlarına kavuştuğunda da bu heyecanı tekrar yaşacağını belirtmektedir. Sürgün yıllarının son bulacağını umut ederek ailesine kavuşmayı arzulayan Ali Rıza Bey, Antalya'da bulunduğu günlerde muhâcir işleriyle meşgul olmadığı vakitlerde evde bulunduğunu yazmıştır. Kızı Fahire ile damadı Osman Bey'in çiftlikte ikâmet etmeye başladığını öğrendiğinde bu durumu hoş karşılamıştır: *Çiftlik de kendi eviniz değil mi? Her nerede râhat ederseniz râhatca vakit geçirmeniz mültezemim olduğundan her sûretle cümlemenizin râhatını isterim bundan böyle dahi çiftlikdekileri yalnız bırakmayıp arada uğramanız me'mûl-i kavî olduğundan şimdiden teşekkürnü ifâ ederim.* Bahsi geçen çiftlik, Ahmet Rıza Bey'in yaşamının son yıllarını geçireceği “Çaprazlı” çiftlik olabilir. Fahire Hanım'ın kızı Nahide'nin konuşmaya başladığını haber alan Ali Rıza Bey *bunu kulağımla işitmeği arzu ediyorum* diyerek torunlarına olan hasretini dile getirmiştir. Arkasından yuvasına dair özlemini yinelemektedir: *Bir gün olur sadâkatim sevkıyla hayırlısıyla vatanda cümlenize kavuşub mesrûr olmaklığımızı eltâf-ı İlâhiyyeden istirhâm etmekteyim.*⁵³

53 “Oğlum Osmân Beyefendi kızım Fâhire Hanım”, 23 Kânûn-ı sâni 99 Antalya, (ZE – 2492), s. 18.

Osman Bey'in Anadolu'da bulunan Ahmet Rıza'ya ilk mektubu 11 Kasım 98 tarihli'dir. Ahmet Rıza, *Sevgili eniştem 'izzetlü efendim hazretleri* hitabıyla başlayan dokuz gün sonraki cevap yazısında postaların geç alınmasından şikayet etmiştir: *Beş dakîada İstanbul'a ve ve nihâyet bir sâ'atde mahalline varması mümkün olan telgraf bile iki günde ancak alınıyor on üç günde Antalya'dan bir mektûb alınamadığına ta'accüb etmemelidir.*⁵⁴ Hemşiresine yazdığı mektupta ise Antalya'da bulunmasını ailesinin saadetiyle ilişkilendirir: *Sen gülmelisin ki hazîn gönlüm kesb-i inşirâh etsin karındaşcığım seninle berâber diğer sevgili karındaşlarım olmayaydı sizin sa'âdet-i hâlinizi istikbâlinizi düşünmemiş olaydım bugün Antalya'da bulunmazdım! Bu bahislerin yine mektûba kalması hayırlıdır.*⁵⁵

Babasının yayında bulunduğu günlerde kimi zaman O'nun mektuplarını da yazan⁵⁶ Ahmet Rıza ailesinden de havadisler hakkında malumat veren yazılar beklemiştir. 19 Mart'ta kız kardeşi Fahire Hanım'a yazdığı mektupta, beklediği postanın geldiğini yazmıştır: *Kemâl-i iştîyâk ve sabırsızlıkla beklediğimiz İstanbul Postası hele nasılsa pazar akşamı gelebildi. Birçok gazete kitâb ve bir hayli mektûblar ile berâber senin de üç kıymetli mektûbunu birden alıp sevindim.*⁵⁷

Ahmet Rıza 5 Şubat'taki yazısında önceki mektubu gönlü kırgın iken yazdığını açıkladıktan sonra gerekçesini belirtmiştir: *Nasıl sıkılmayım mahzûn olmayım ki buraya geleli üç ay zarfında altı kerre hasta oldum her hastalığım on gün devâm ediyordu.* Avdetinin ikinci günü göğsünden hastalandığını, ava gittiği gün ise belini inciltiğini yazmıştır. Bu şikayetlerle uğraşırken önceki yazısındaki hiddetli sözler için kız kardeşinin mazûr görmesini istemiştir. Ahmet Rıza Bey'in farklı zamanlara tarihlenen mektuplarında çoğu kez sağlık sorunlarından şikayet etmiştir. Kimi zaman hastalığa neyin sebep olduğunu bilmediği gibi kullandığı ilaçların fayda sağlamadığından da yakınmıştır. Sağlığına kavuşmak için her şeye tahammül edebileceğini vurgulamaktadır: *Nefs-i gâlibim her şeye tahammül edebilirim. Bugün*

54 Ahmet Rıza, "Sevgili eniştem 'izzetlü efendim hazretleri", 20 Teşrîn-i sâni 98 Antalya, (ZE – 2492), s.27

55 Ahmet Rıza, "Kıymetli ve sevgili karındaşcığım Fâhire'ciğim", 20 Teşrîn-i sâni 98 Antalya, (ZE – 2492), s.26

56 bkz.: (ZE – 2492), s.2.

57 bkz.: (ZE – 2492), s.6.

*birisi çıksa da “Su içmez isen hastalığın geçer dese susuzluktan ölürüm ağzıma su koymam. Ona göre hiddetlenmek, kuruntu yapmak sağlığını bozuyordu. Ayrıca etrafı açık, yüksek konumdaki evde oturmakta onun soğuktan etkilenmesine sebep oluyordu.⁵⁸ Hem kız kardeşi Fahire Hanım hem de eniştesi Osman Bey'e yazdığı mektuplarda cereyanda kalmanın pek çok hastalığa davetiye çıkardığını bu sebeple dikkatli olmalarını ihtar eder.⁵⁹ Bahsi geçen 5 Şubat'taki mektuba göre kardeşleri Selma ile Murad da babalarının yanındadır: *Selmâ Murâd'ı babam hayvânlara bindirib dağlara gidecekler Aleksan Efendi de birlikdedir.*⁶⁰*

İngiliz Ali Rıza'yı Antalya'da bulunduğu günlerde ailesi yalnız bırakmamıştır. 23 Ekim 98 günü Ahmet Rıza'nın Fahire Hanım'a İzmir'den yazdığı uzun mektupta, bir an evvel babalarını görmek isteyen Rıza ailesinin vapur yolculuğu detaylıca anlatılmıştır.⁶¹ O gün vapurda ailesiyle olan Selma Hanım, hürriyet lehine neşriyatta bulunmak için Paris'e gideceği günde yalnız olacaktır. Ahmet Rıza, İzmir'den kız kardeşine yazdığı mektupta babasına kavuşma arzusu içinde yolculuğun bitmesini beklediğini anlatırken 1900 yılında Selma Hanım yine İzmir'den kız kardeşine gönderdiği mektupta “hürriyete” kavuşma arzusunda olduğunu yazaktır.

1.2.2 Paris'e İlk Yolculuğu

Ziyad Ebüzzıya'ya göre Anadolu'da bulunduğu sırasında köylünün sefaleti ile tarımın geri kalmış halini gözlemleyen Ahmet Rıza çözümü modern tarımda görmüş, bu uğurda 1883/1884'de Fransa'daki Grignon Ziraat Mektebi'ne gitmeye karar vermiştir.⁶² Ahmet Rıza, kız kardeşi Fahire Hanım'a gönderdiği 31 Mayıs 1883 tarihli mektupta Paris'e geldiğini haber vermiştir. *Kıymetlim muhterem karındaşıcığım Fâhireciğim!* hitabıyla başladığı yazıda hemşiresine bundan önce Marsilya'dan mektup gönderdiğini, Atina'dan Marsilya'ya kadar nasıl geldiğini o mektupta

58 Ahmet Rıza, “Şekerim güzel karındaşım Fâhire'm”, 5 Şubat 98 Antalya, (ZE – 2492), s. 21-22.

59 Ahmet Rıza, “Eniştem efendim”, 27 Kânûn-ı evvel 1883 Paris, (ZE – 2492), s. 12.

60 Ahmet Rıza, “Şekerim güzel karındaşım Fâhire'm”, 5 Şubat 98 Antalya, (ZE – 2492), s. 22.

61 Ahmet Rıza, “Nûr-ı aynım sevgili karındaşıcığım Fâhire'ciğim”, 23 Teşrinievvel 98 İzmir, (ZE – 2492), s. 24-26.

62 Ziyad Ebüzzıya, “Ahmet Rıza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.2*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 1989 s.124.

yazdığını hatırlatmıştır. Marsilya ve Paris'te gördükleri için ise *mektûbla ta'rîf mümkün olamaz* der. Paris şehrinin kalabalığı ve caddelerin genişliği konusunda gözlemlerini hemşiresine aktarmıştır: *Marsilya'da kendimi şaşırmışım Paris'de bütün bütün aklım başımdan gitdi. Yirmi beş metre ba'zı kırk metre eninde sokaklarda araba tramvaydan geçecek yer bulunmuyor böyle kalabalık ru'yâda görülmez.* Paris ve ahâlisini kendisi kadar medenî bulan Ahmet Rıza, Boulevard Saint-Michel de bulunan bir otelde günlüğü iki franka kaldığını, yakın zamanda başka bir otelden daha da ucuz oda arayacağını yazar. Lokantalarda gündüz üç ve akşam dört çeşit yemeği birer buçuk franka yediğini, Paris'e tam yerleşemediği için rahat gezemediğini açıklamıştır. Buna karşılık bir gece tiyatroya gittiğini ve Paris'in meşhur Boulogne ormanını gezdiğinden bahsetmiştir. Paris vatandaşlarının görünümü hakkında da kişisel gözlemlerini aktarmıştır: *Paris'de kadın erkek çoğu kırmızı yanaklı. Fakat boya zannetme Fâhire'ciğim. Benizleri bütün kâni' lâkin bununla berâber hiçbir güzel kadına rast gelmedim. Biçimleri pek mükemmel lâkin yüzleri umûmen çirkindir.*

Yurt dışında bulunmasına rağmen İstanbul gündemini yakından takip eden Ahmet Rıza, Pazartesi günü gazeteden öğrendiği haberi Perşembe günü kaleme aldığı mektupta anlatmıştır: *Sarây muhafızlarından biri bir zâbıtı Yıldız'da vurmuş. Ba'zı duvarlara ihtilâl yaftası yapıştırılmış. Vükelâca tebeddülât olacakmış diye okudum. Bizim devlete da'ir çoktandır gazeteler bir şey yazmıyorlardı. Ancak Mısır mes'elesine pek ehemmiyet veriyorlar. Fahire Hanım'a ince yaşmak ile süslü ferâce giymek yasağı devâm ediyor mu diye soran Ahmet Rıza Bey, bu yasağın ileri yaştaki muhafazakar kadınlar ile kimi kocaları memnun ettiği yorumunu yapmıştır. İktidarın hâlâ kadının dış giyimi hakkında sınırlayıcı ve kural koyucu olduğunu gördükçe üzüntüsünü dile getirmiştir: *Âh karındaşcığim daha bu gibi şeylerle uğraşıldığını işitdikce te'essüfümden ağzım kilidleniyor. Söyleyecek söz bulamıyorum.* Paris'te bulunduğu günlerde Esat Paşa ile görüşen Misbâk Efendi'den pek ziyâde iltifât gören Ahmet Rıza, gönderilecek yeni mektupları kendisine ulaştıracak kişinin sefâretin konsolosu Mösyö Nevk olduğunu bu sebeple mektubun onun nâmına yollanmasını hemşiresinden talep etmekteydi.⁶³*

63 Ahmet Rıza, "Kıymetlim muhterem karındaşcığim Fâhireciğim!", 31 Mayıs 1883 Paris, (ZE –

27 Aralık notuyla Fahire Hanım'ın eşi Osman Bey'e yazdığı mektupta eniştesine hâtır-şinâslığı için teşekkür etmiştir ve üç haftadır mektup yazamadığı için af dilemiştir. Bir önceki mektupta eniştesinin Ahmet Rıza'nın tahsili için ettiği dualara istinaden hulûs-ı kalble âmîn dedikten sonra Osman Bey'in *Ne çâre kırkım geçdi câhil de kaldım* sözünü cevap vermiştir. Devler işlerine vâkıf olan ve insâniyetin ne demek olduğunu bilen eniştesi için cahil kelimesini kabul etmez. Ahmet Rıza'ya göre eniştesi çevresindekilere kötülük yapmayan, kalp kırmayan kimseydi. Eniştesinin eğitim için yaşının geçtiği görüşüne karşılık, tahsîl için zaman tayîn edilemeyeceğini “Mehdden lahde kadar ilm tahsîl ediniz” sözüyle hatırlatmıştır. O yıllarda târîh-i tabî'î okuyan Ahmet Rıza, ileri yaştaki talebeleri örnek göstererek eniştesini teselli etmeye çalışmıştır: *Haftada iki günü Sorbon denilen bir yerin cem'iyet-i dânişe gidib târîh-i tabî'î okuyorum. Yanımda oturan ak sakallı talebeleri görseniz ta'accüb edersiniz. Herifler kemâl-i dikkatle hocanın takrîrini zabt u tahrîr ediyorlar.*⁶⁴ Haddi olmadığını belirttiikten sonra eniştesine tarih okumağa devam etmesini önermiştir.

Paris'te bulunduğu günlerde aile üyelerine yazdığı mektuplardan anlaşılacağı üzere Ahmet Rıza, Türkiye gündemine uzak kalmak istemediğinden İstanbul'dan gazeteler talep ediyor, yayınların gelmesi geciktiğinde veya gelmediğinde muhatabına bu durumu hatırlatıyordu: *Bugün tâm yirmi iki gün olur ki senin mektûbundan başka kağıd almadım. Gazeteler de noksân geldi. Bir paket içinde bile eksik var. Düğün telâşını sebeb zann ederek mütesellî oluyorum.*⁶⁵

1.2.3 Paris'e İkinci Yolculuğu

Üç yıl sonra babasının vefat haberini alan Ahmet Rıza ülkesine dönmüş, babasının tereke işlerini tamamladıktan sonra zıraatla ilgili iş aramasına rağmen bulamamış, istemeyerek Maarif Nezareti'ne başvurmuştur. Kimya dersi veren Ahmet Rıza'yı, Nazır Münif Paşa Bursa Maarif Müdürü görevine getirdi.⁶⁶ Ülkede sadece

2492), s. 10-12.

64 Ahmet Rıza, “Eniştem efendim”, 27 Kânûn-ı evvel 1883 Paris, (ZE – 2492), s. 12-13.

65 Ahmet Rıza, “Cânımdan azîz karındaşım Fâhire'me”, (ZE – 2492), s. 14.

66 Ahmet Rıza, *Anılar*, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s.13.

tarımın değil, eğitimin de sefalet içinde olduğunu bilen Ahmet Rıza Bey, tekrar yurt dışına çıkmak arzusundadır. Bu uğurda Münif Bey'den Paris'teki sergiyi görmek gerekçesiyle izin istemiştir Nazır, sarayın bu durumdan rahatsızlık duyacağını bildiğinden izin vermez. Ancak Ahmet Rıza Bey'in ısrarcı halinden ötürü kendi imkanlarıyla gitmesini tavsiye edip, firara yönlendirmiştir. Meşrutiyetçi fikirleri, istibdat idaresi altında savunamayacak olan Ahmet Rıza 1889 yılında Paris'e gitti.

Ahmet Rıza'nın istibdat devrinde Bursa Maarif Müdürü iken Avrupa'ya firarı nasıl gerçekleştirdiğini Nalbantoğlu Hıfzı, Trilya rejî memuru Arif Bey'in oğlundan öğrenmiştir. Buna göre Ahmet Rıza Bey, zeytin küfesi içinde Trilye (Trilya)'den Köstence'ye firar etmiştir.⁶⁷ Bu tarihten sonra Jön Türk Hareketi'nin Paris'teki lideri konumuna gelmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın yıllar sonra *zaruret içinde yaşamasına rağmen hürriyet lehine neşriyatından İstanbul'a ulaşanlarını okuyarak onu sevdik, büyük gördük* diyecektir.⁶⁸ Ahmet Mithat'ın oğlu Dr. Kâmil Yazgıç ise hürriyet lehine Paris'te çıkan neşriyatın siyaset ocağı olarak tanımladığı Tıbbiye Mektebine her hafta gizlice sokulduğunu, bütün talebeler tarafından okunduğunu yazacaktır. Siyaset ile yakından ilgilenen talebelerin, mezun olduktan sonra Rumeli ve Anadolu kasabalarına gönderilmesini bu yayınlarla ilişkilendirmiştir.⁶⁹ Böylece İstanbul'da yeni muhalif kimliklerin türemesi engellenmeye çalışılmıştır. Yazgıç'ta Rumeli'nin Metroviçe kasabasından İstanbul'a dönmek için hürriyetin ilan edilmesini bekleyecekti.

II. Abdülhamit, Ahmet Rıza'yı istibdata karşı başlattığı cihattan vazgeçirmek için muhtelif vasıtalarla başvurmuştur. Bunlardan biri Ahmet Rıza'nın annesine bir mektup yazdırmak oldu. Padişah iradesiyle yazılan mektup ile Naile Hanım oğluna avdeti tavsiye etmekteydi. Ancak İngiliz postasıyla ayrı bir mektup göndererek oğlunu durum hakkında önceden haberdar etmiştir.⁷⁰ Ahmet Rıza, Paris'te bulunduğu yıllarda padişaha lâyhalar sundu. R. Çavlı, lâyhaları dönemin başkâtibi Süreyya Paşa vasıtasıyla II. Abdülhamit'e gönderdiğini yazmıştır.⁷¹

67 Nalbantoğlu Hıfzı, "Ahmet Rıza Bey'in İstibdat Devrinde Firarı", *İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası*, Sa.: 114, 1 Şubat 1951, s.47.

68 Hüseyin Cahit Yalçın, "Tanıdıklarım: Ahmet Rıza", *Yedigün*, No.: 157, 11 Mart 1936, s.10,32

69 Kâmil Yazgıç, "Yazılmamış Hatıralar: Ahmet Rıza Bey", (TT-580667)

70 Reşid Mazhar Ayda, "Hamiyetli Bir Kadın: Ahmed Rıza Bey'in Annesi", *İslam Yolu*, C.: 1, Sa.: 72, 9 Mart 1950, s.13 ; *Anılar*, s.24.

71 R. Çavlı, a.g.m. s.10.

Ahmet Rıza bu süreç içindeki para ve mevki tekliflerini reddetti. Söylemlerinde vatanın perişan halinin herkes tarafından bilindiği, ülkenin yaşanacak hale gelmesi, geleceğin aydınlık olması için Osmanlı Devleti'nin meşruti yapıya kavuşması gerektiğini vurgulamıştır.⁷² Askeri eğitim almayan Ahmet Rıza Bey⁷³, Kanun-ı Esasi'nin yürürlük kazanmasıyla Osmanlı toplumunun hürriyete kavuşacağına inanıyordu. Pozitivist kimliğiyle konferanslarda Osmanlı kadınları için “efkâr-ı hürriyetkârâne” söylemlerde bulunan Ahmet Rıza Bey'in “Justis” gazetesine de ara sıra yazdığını haber alan Sultan Hamit, Sefaret aracılığıyla Fransa Hükümeti nezdinde Ahmet Rıza'yı davasından vazgeçirmeye çalıştıysa da muvaffak olamadı.⁷⁴ Hürriyet lehine çıkardığı neşriyatları başka ülkelere nakletmek zorunda kaldıysa da⁷⁵ 1908 Meşrutiyet'in ilanına kadar hürriyet söylemlerinde bulunmaya devam etmiştir. Öncekilerinden farklı olarak Avrupa'daki gelişmelerle ilgilenen Ahmet Rıza, Comte'nun pozitivist felsefesinin tesirinde kaldı. 1895'de çıkarmaya başladığı istibdat idaresindeki tek tip yayınların, muhalif sesi olmayı amaçlayan *Meşveret* gazetesinde pozitivist takvim kullanmış olması bu tesirin sonucudur. Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu buhrandan kurtaracak olan “Anayasalı ve Parlamentolu” sisteminin sorunsuz ilerlemesindeki yöntem “intizam ve terakki” idi, bu amaca ulaşmada da şiddete karşıydı.⁷⁶

1.2.4 İstanbul'a Avdeti

Ahmet Rıza, hemşiresi ile İstanbul'a dönmek için coşkuyla kutlanacak olan Meşrutiyet'in ilanını beklemiştir. Nitekim devr-i hürriyet ile birlikte “kul” sayılan Osmanlılıların artık “vatandaş” sayıldığına hükmedilmiştir. Meşrutiyet heyecanını muhtelif eserlerde görmekteyiz. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*

72 Faruk Ilıkan, “İlan-ı Hürriyet'ten Önce Ahmet Rıza Bey'in Muazzaz Vatandaşlarına Bir Bildirisi”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1993, Sa.: 112, s.24-25 ; Ahmet Rıza'nın Sultan Hamid'nin hediyelerini kabul etmemesi için bkz.: Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, C.2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1931, s.59.

73 Gülsüm Şimşek, “Bir Muhalefet Lideri Ahmet Rıza Bey (1858-1930)” (yüksek lisans tezi), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2004, s.10 ; Erdem Sönmez, *Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2012, s.61

74 B.O. A. Y.A. HUS. 259/68

75 II. Abdülhamit'in Meşveret yayınına kapatma mücadelesi için bkz.: Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev.: Nuran Ülken, Sander Yay. İstanbul 1972, s.51-55.

76 Vahdettin Engin, “Bağımsızlıkçı Bir Entelektüel : Ahmet Rıza Bey”, *Bilim ve Ütopya*, Sa.:172, Ekim 2008, s.6-7.

eserinde herkesin birbirinin boynuna sarıldığını, sevinç göz yaşları döktüğünü yazmıştır.⁷⁷ Yeni rejimle birlikte her şeyin düzeleceği, baskıcı yönetimin son bulacağına inananlar arasında Falih Rıfkı Atay'da vardır.⁷⁸ Tunaya bu heyecan dönemine “Kaplanlar, kurtlar, tilkiler ve kuzular hep beraber otlamaktaydı” der.⁷⁹

Meşrutiyet'in ilanından sonra *New Freya Press* gazetesi muhabiri Ahmet Rıza Bey ile mülakat gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen mülakat *Millet* gazetesinde paylaşılmıştır ve yazıda Ahmet Rıza o günkü hali tasvir edilmektedir: *Ahmet Rıza elli yaşındadır. Saçı ve sakalı çoktan ağarmıştır. Güzel ve bülend-kâmet ve bülend-nâsiye olub bu nâsiye-i müstesnâ ve zî-vakâr altında bir çift nâfiz göz lem 'a-bâş olmaktadır. Ahmet Rıza'nın gözleri azm ve metânet tedbîr ve basîret ma'nâlarını ifâde etmektedir. Fransızca'yı fevkaledede konuşan Almanca'yı o kadar suhûlet ile tekellüm etmediğini yazan muhabir Ahmet Rıza'nın avdetini haber vermiştir: Bu sabah Paris'ten Genç Türk Fırkası'nın ser-âmedânından Ahmet Rıza muvâsalet etmiştir. Ahmet Rıza Bey yirmi seneden beri görmediği İstanbul'a gitmektedir. Müşârun-ileyhin birçok senelik hayat mesâîsini uğrunda sarf etmiş olduğu devr-i cedîd-i hürriyyetin vurûdu kendisinin o kadar seneden beri cidden bulunduğu vatanına avdet etmek imkânı teheyhû' etmiştir.⁸⁰*

Söylemlerinde Padişahsız bir yönetim olmayan Ahmet Rıza, devr-i hürriyet sonrası Eylül 1908'de “Ebü'l-ahrâr” (hürriyetçilerin babası) İstanbul'a döndü. *Tanin* gazetesi Ahmet Rıza Bey'in vatanına dün kavuştuğunu haber vermiştir. Yazıya göre vatanperverin tüm güçlüklerle rağmen mücadelesinden vazgeçmediği bilindiğinden dönüşü için resm-i kabul yapılmak istendiği halde kendisi böyle gösterişli karşılanmadan kaçınan biriydi. Bu sebeple trenden Ayastefanos'da (Yeşilköy) inerek İstanbul'a mütenekkîr girmek istemiştir. Çabasına rağmen Ahmet Rıza Bey'in avdetinden haberdar olanlar onu istasyonda karşılamıştır.⁸¹

77 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s.236.

78 Falih Rıfkı Atay, *Niçin Kurtulmamak?* Ankara 1953, s.28-29.

79 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İletişim Yay. İstanbul 2000, s.47.

80 “Ahmet Rıza İle Mülâkât”, *Millet*, No.: 52, 25 Eylül 1908, s.1

81 “Ahmet Rıza Bey”, *Tanin*, No.: 57, (13 Eylül 1324) 26 Eylül 1908, s.7

Tercümân gazetesi Ahmet Rıza Bey'in kelâm, ilim ve mesleğini yirmi seneden beri Bahçesaray'dan takip ettiklerini yazmıştır. Hiçbir şeyin onu istikametinden çevirmediğini yinelemiştir.⁸² R. Çavlı, vatanperverin hemşiresinden dinlediğine göre Sultan Hamit, ilan-ı Meşrutiyet sonrası İstanbul'a dönen Ahmet Rıza'yı huzura kabul etmiş; “Sen bana doğruyu gösterdin, ben senin kıymetini bilemedim” demiştir.⁸³

Rıza kardeşleri Paris'ten tanıyan Tinayre, 31 Mart Olayı'ndan hemen sonra geldiği İstanbul'da iki kardeşi ziyaret etmek istemiştir. Selma Hanım, Madam Ange'nin evinde bulunduğu Fransız kadın gezgin Tinayre'yi geçici olarak kaldıkları haneye davet etmiştir. Gelirken kılık değiştirmesini, çarşaf giymesini önermiştir. Ahmet Rıza, çarşaf altındaki kadın gezgini tanıyamadığı için elini sıkma teşebbüsünde bulunmayınca Tinayre, vatanperver bu şahsiyeti Avrupa'daki haliyle kıyaslayıp yeniden “özüne döndü” yorumunu yapmıştır. O günlerde *Sultânî-i İnâs*'ın açılmasıyla meşgul olan bu uğurda girişimleri saptırılan, teşebbüsleri halkın desteğinden yoksun bırakılan Ahmet Rıza'nın hüznü halini betimlemiştir.⁸⁴

Rıza kardeşler Eylül 1908'de İstanbul'a dönene kadar şartlar değişmiş, yeni hürriyet kahramanları ortaya çıkarak istibdat idaresiyle mücadele edenlerin kendileri olduğunu iddia etmiştir. Devr-i hürriyet sonrası Sultan Hamit'e güvenmeyen kimi İttihatçılar, Ahmet Rıza'nın vatanına avdet etmesi konusunda biraz daha beklemesini teklif ettiler. Tedbir amaçlı Paris'te kalan Ahmet Rıza bu bekleme süresini hata olarak görecektir. Avdetinden sonra merkeze uğradığında isimlerini duymadığı, simalarını görmediği kişilerin türediğini, bu kişilerin Meşrutiyet'in ilanından sonra iki ay daha Paris'te kaldığı için bu yokluğu fırsat bilerek ortaya çıktıklarını yazmıştır.⁸⁵ Bu durum Ahmet Rıza Bey'in ilerleyen yıllarda İttihatçılarla fikir ayrılığı yaşayacağını habercisidir. Önce Meclis-i Mebusan reisliği daha sonra Ayan Meclisi'nde görev üstlenecek olan Ahmet Rıza'yı *Sultânî-i İnâs* için verdiği mücadeleden başka 31 Mart

82 “Ahmet Rıza Bey”, *Tercümân*, No.: 16, 14 Nisan 1909.

83 R. Çavlı, “Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Pozitivizmle Alaksı”, *İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası*, Sa.: 70, İstanbul 1947, s.12.

84 Tinayre, a.g.e. s.138-141.

85 Halûk Şehsuvaroğlu, “İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Hanıraları-5”, *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1950, s.2 ; Eminalp Malkoç, “Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun Kaleminden Ahmet Rıza Bey ve Yazışmaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sa.: 12, 2007, s.113.

Olayı, Trablusgarp ve Balkan Savaşı gibi iç ve dış politikadaki hareketlilik yıpratmıştır.⁸⁶ İttihatçılarla fikir ayrılığının netlik kazanacağı günlerde Paris'e üçüncü ziyaretini gerçekleştirecektir.

1.2.5 Paris'e Üçüncü Yolculuğu

Damat Ferit Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü dönemde, Atatürk'ün Haziran 1919'daki mektubu üzerine Paris'e gitti. Mustafa Kemal Atatürk, Ahmet Rıza Bey'in sosyal çevresini bildiğinden Türkiye gerçekleri için yurt dışında kamouyu oluşturmalarını istemiştir. Paris'e hangi tarihte ulaştığını İttihatçı Cavid Bey'e gönderdiği mektuplardan öğreniyoruz. Ahmet Rıza, 28 Ekim 1919 tarihli yazıda yeğeninin kendisine bir mektup ulaştırdığını, Paris'e gitmesinin arzu edildiğinden bahsetmiştir. 4 Kasım'daki mektupta ise Paris'e Cuma günü ulaşacağını açıklamıştır. Antalya'da bulunduğu yıllarda kız kardeşi ile eniştesine sıklıkla bahsettiği gibi Cavid Bey ile yazışmalarında hastalığından ve kullandığı ilaçların fayda sağlamadığından şikayetçidir. 3 Kasım 1920 tarihli başka bir mektupta yeğeni Osman Hami'nin eşi Atiye Sultan ile Paris'te olacağını, birkaç güne kadar yanına geleceğini, mektup yazmakta yardımcı olacağını açıklamıştır.⁸⁷ Bu durum Ahmet Rıza'nın sürgün günlerinde babasını yalnız bırakmadığı, kimi zaman da onun mektuplarını yazdığı zamanı hatırlatmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrasında imparatorlukların son bulması, ABD'nin güç kazanması ile “yeni dünya düzeninin” nasıl olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Nitekim 18 Ocak 1919 günü başlayan Paris Barış Konferansı gündemdeki bu soruyu tartışmayı amaçlamıştır. Konferanslarda Türkiye aleyhine gelişen olaylar karşısında Ahmet Rıza, tartışma ve çalışmaların ABD'den başka İngiltere ve Fransa'nın istekleri doğrultusunda şekilleneceğini öngörmüştür. Bu sebeple Milli Mücadele döneminde

86 Meclisteki konuşmasında Sultan Hamit'in hediyelerini reddettiğini, Kandilli'deki binayı mektebe nasıl çevirdiğini anlatmıştır. Mektebe ait eşyayı evine götürdüğü yolundaki Maarif Nazırının Meclisi Mebusan'daki beyanatının yetersizliğini vurguladı. Taha Toros, “Eski Nafia Nazırı Ali Münif Yegena'nın Hatıraları: İstibdattan-Cumhuriyet'e”, T.N.: 39, 3 Aralık 1955, (SALT Araştırma.)

87 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay. İstanbul 2002, s.395-406

Türk milletinin propagandasını yapmak için dönemin Fransa Hükümet Başkanı George Clemenseau'ya, İngiltere Başbakanı Lloyd George'a ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a mektuplar yazmıştır. Farklı günlere tarihlenen mektupların ortak noktası Türklere atfedilen Ermeni soykırımı iddialarının asılsız olması ve Türkiye lehihe kararlar alınmasıdır.

Fransa Hükümet Başkanı George Clemenseau'ya 17 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'dan gönderdiği mektupta Barış Konferansındaki hayal kırıklığını anlatmıştır. Barış uğruna çağrılan bir milletin, hakarete maruz kaldığını bunun Türk milletine karşı bir nefret duygusu olduğunu yazmıştır. Konferansın barış yaratma amacından uzak olduğuna, rakip devletler arasında arazi anlaşmazlıkları ile yeni bunalımlar inşa etmeye çalıştıklarına dikkat çekmiştir. Türklere atfedilen kötü muamelelerle zulüm fiillerine karşılık Türkiye hakkındaki bilgilerin eksik ve yanlışlığını ortaya koymuştur. Düşüncesini temellendirmek isteyen Ahmet Rıza, Türklere özgü olan ve başka milletlerde görülmeyen gayri müslimlere tanınan hakları hatırlatmıştır.⁸⁸

21 Mart 1920 tarihinde Paris'ten, Milletler Cemiyeti Başkanı Leon Bourgeoise'a gönderdiği mektupta öncelikle cemiyetin kuruluş gerekçesini hatırlatmıştır. Ermeni soykırımı iddialarının aslî maksadının Türkiye'yi parçalamak ve Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini zedelemek olduğunu belirtir. Arkasından Ermeni olaylarına dair iddiaların yerinde incelenmesi ve tarafsız bilgi toplanması için Anadolu'ya komisyon gönderilmesini istemiştir. Bu uğurda tarafsız bir komisyon kurulmadığı takdirde Doğu da barışın mümkün olamayacağını ifade etmiştir.⁸⁹

21 Ekim 1920 günü Paris'ten gönderdiği İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a hitap ettiği mektupta daha önce Lloyd George'a gönderdiği mektubun bir örneğini de göndermiştir. Ahmet Rıza ekte gönderdiği mektupta İngiltere'nin, Doğuda barışın sağlanması için Türkiye'nin savunulması olan geleneksel politikasına dönülmesinin yararları üzerinde durulmuştur.

88 “Bir Hürriyet Savaşçısının Bilinmeyen Tarafları”, s.8-9 (TT-580669)

89 a.g.y. s.9

İngiltere Başbakanı Lloyd George'a 1 Ağustos 1922 tarihinde hitap ettiği yazısında eskelsânın, “savaşı felaket” olarak tanımladığı sözünü alıntılar. Türkiye’de barışın henüz tesis edilmemesini savaş facia olarak gören ancak engellemeye de çalışmayan devletlerin sözleri ile davranışlarındaki tutarsızlığa bağlamaktadır. İngiltere Başbakanı’ndan politikalarını Türkiye lehine değiştirmelerini istemiştir.⁹⁰

1.2.6 Yeniden İstanbul ve Vefatı

İlk olarak ziraat tahsili için gittiği ve babasının vefatı üzerine geri döndüğü Paris’i ikinci kez tercih etmesinin sebebi hürriyet lehine neşriyatta bulunmaktı. Aynı şehire üçüncü yolculuğu Atatürk’ün isteği doğrultusunda gerçekleşti ve Milli Mücadele için propaganda yapması beklenmiştir. Osman Hami’nin yazdığına göre Lozan Antlaşması - 24 Temmuz 1923- imzalana kadar Türkiye lehine propaganda yapmaya devam etmiştir.⁹¹ Ancak Ahmet Rıza’nın 1926 yılında Paris’ten hemşiresine gönderdiği mektuplar olduğundan Hami, vatanperverin ülkesine dönüş yılını eksik hesaplamıştır. Nitekim Lozan Antlaşması’ndan sonra bir müddet daha Paris’te kaldığı anlaşılmaktadır. Yurda döndükten sonra siyasetle ilgilenmedi, aileden kalan Çaprazlı çiftlikte inzivaya çekilmiştir. Evde geçirdiği bir kaza sonrasında Şubat 1930 yılında vefat etti. Dr. Yazgıç’ın aktardığına göre Ahmet Rıza yaşamının son yıllarında, ilim olmadan hürriyet olamayacağı hakikatını geç öğrendiğinden çalışmalarının, emeklerinin beyhude olduğunu söylecektir.⁹²

Ahmet Rıza Bey’in geçirdiği kaza ve vefatının basına yansımaları şöyledir: *Cumhuriyet* gazetesi 25 Ocak 1930 tarihli nüshasında "Ahmet Rıza Bey" manşeti ile "Esbak Âyan Reisi Etfal Hastanesinde Yattığını" halka duyurdu. Temiz bir maziye sahip olan Ahmet Bey’in düşerek bacağını kırdığı, kırılan bacağının alçıya alındığı detayları ise gazetenin ikinci sayfasında yer almıştır.⁹³ 31 Ocak tarihli sayısında ise Ahmet Rıza’nın sağlık durumunun hastane başhekimine sorulduğu, öğrenilen bilgiye göre günden güne iyileşmekte olduğu bilgisi paylaşılarak Ayan Eski Reisi’nin sağlık

90 a.g.y. s.10-11.

91 Hami, a.g.m. s.16.

92 Kâmil Yazgıç, “Yazılmamış Hatıralar: Ahmet Rıza Bey”, (TT-580667)

93 "Ahmet Rıza Bey", *Cumhuriyet*, 25 Kânunusani 1930, s.1-2

meselesi gündemde tutulmuştur.⁹⁴ Vefat haberi ise 27 Şubat 1930 tarihinde "Ahmet Rıza Bey Öldü" manşeti ile duyuruldu. Meclisin feshinden sonra Vaniköy sırtlarındaki evine çekilip, münzevi hayat yaşayan Ahmet Bey'in 10 Temmuz inkılabına kadar istibdat idaresine karşı mücadelesinden vazgeçmediği, Abdülhamit tarafından davasından dönmesi uğruna teklif edilen hediyeleri kabul etmediği ayrıntıları haberde yer almıştır.⁹⁵ Bir gün sonraki nüshada ise cenaze merasimi hakkında bilgiler verilmiştir. "Merhum Ahmet Rıza Bey'in Cenazesi Dün Hazin Bir İhtifalle Kaldırıldı" başlığıyla servis edilen haberde, Ahmet Rıza'nın ailesinin de hazır bulunduğu cenazenin Hamidiye Etfal Hastanesi'nden kaldırılıp Kandilli'deki aile kabristanlığına nakledildiği, cenazenin nakli için gerekli olan masrafların İstanbul Belediyesi tarafından karşılandığı belirtilmekteydi. İlgili nüshanın üçüncü sayfasında Peyamı Safa, Ahmet Rıza ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Safa; ölümle kendisini hatırlatan Ahmet Rıza'nın hayatına namuslu entelektüellerin bakmasını tavsiye etmiştir.⁹⁶

27 Şubat 1930 tarihli *Milliyet* gazetesi de Ahmet Rıza'nın vefat ettiğini duyurdu. "Ahmet Rıza Bey Dün Vefat Etti" manşeti altında ölümüne sebep olanın sadece merdiven düşmesi değil, uzun zamandır müzdarip olduğu hastalıklar da sıralanmıştır. Birinci sayfada başlayan haberin devamı altıncı sayfada devam etmiştir. Ayrıca aynı nüshada Ahmet İhsan, Ahmet Rıza'nın vefatı üzerine müstakil bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda Ahmet Rıza'nın yaşamının iki bölüme ayrılarak incelenmesi gerektiği yazılmıştır.⁹⁷ 15 Mart 1930 tarihinde *İctihad* dergisinde Ahmet Rıza'nın vefatına ilişkin çıkan yazıda 65 kişinin katıldığı cenazede hiç kadın olmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık Fransa'da vefat etseydi en az iki bin münevver zatın cenazeye iştirak edeceği yazılmıştır.⁹⁸ *Cumhuriyet* gazetesi 19 Mart 1930 tarihli nüshada Ahmet Rıza'nın vefatına yönelik yabancı basının yorumuna yer vermiştir. Bunlardan biri olan Atina'da intişar eden *Mesaje Daten*, Jön Türklüğün en büyük siması olarak gördüğü Ahmet Rıza'yı Yunan düşmanı olarak tanıtmıştır. Beyrut'ta

94 "Müteferrik", *Cumhuriyet*, 31 Kânunusani 1930, s.4

95 "Ahmet Rıza Bey Öldü", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1930, s.1-4

96 "Merhum Ahmet Rıza Bey'in Cenazesi Dün Hazin Bir İhtifalle Kaldırıldı", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1930, s.1-3

97 "Ahmet Rıza Bey Dün Vefat Etti", *Milliyet*, 27 Şubat 1930, s.1-6

98 A. D. "Ahmet Rıza Bey", *İctihad*, No: 293, 15 Mart 1930, s.5352

çıkan *El Ahrar* gazetesi ise 7 Mart 1930 tarihli nüshasında “Ahmet Rıza'nın ölümü yalnız Türkiye'yi değil, onu tanıyan herkesi müteessir etmiştir,” der.⁹⁹ *Resimli Ay* mecmuası Mayıs ayındaki nüshasında Ahmet Rıza'ya çokça yer ayırmıştır. Hürriyet kahramanını, sahte kahramanlardan ayrı tutan yayın, onun Hürriyet-i Eddiye tepesine gömülmeyi vasiyet ettiğini ancak vasiyetin yerine getirilmediğini yazmıştır. Parasız, unutulmuş olarak vefat eden Ahmet Rıza için “namuslu bir mefkûreci için en güzel ölüm” yorumu yapılmıştır.¹⁰⁰ 10 Eylül 1930 tarihindeki *Cumhuriyet* gazetesi merhum Ahmet Rıza Bey'e ait av tüfeğinin satılacağını duyurmuştur.¹⁰¹ Ahmet Mithat'ın oğlu Dr. Kâmil Yazgıç; içki, kumar, hovardalık bilmeyen Ahmet Rıza'nın en büyük zevki ve merakının avcılık yapmak olduğunu bunu bilen İran Şahı'nın Ahmet Rıza'ya kıymettâr bir av çiftesi hediye ettiğini ihtar eder.¹⁰² 11 Eylül 1930 günü Sandal Bedestanında satılacak olan av tüfeğinin, Şah'ın hediyesi olması kuvvetli muhtemeldir.

Mithat Cemal Kuntay, Fikri Lütfi'den dinlediği Ahmet Rıza anısını aktarmıştır. Meşrutiyet'in yıldönümü sebebiyle mağazaların kapalı olduğundan haberi olmayan Ahmet Rıza aile yadigarı elması satmak istemiştir. Kutay, Meşrutiyet rejimi için mücadele veren şahsiyetin bu yıl dönümünü unutmuş olmasını şaşkınlıkla karşılamıştır.¹⁰³ Kuntay'ın yazısı ile Ahmet Rıza'nın vefatından sonra av tüfeğinin satılması Rıza ailesinin finansal zorluklar yaşadığı fikrini desteklemektedir. Vatanperver Ahmet Rıza ile hayatta iken ilgilenmeyen şahısların vefatından sonra yazılar kaleme almasının sebebi vicdanlarını rahatlatmak bir anlamda günah çıkarmak içindir.

Kandilli'deki aile kabristanlığına defnedilen Ahmet Rıza'nın kabri, Muallim M. Cevdet'in yazdığına göre sırkâtibi Mustafa Paşa ile Recaizade Ekrem Bey'in kabrinin ortasındadır.¹⁰⁴ Vefatından yirmi yıl sonra adı tekrar anılmaya başlanan

99 "Ahmet Rıza Bey: Merhum Hakkında Ecnebi Gazeteleri Ne Diyorlar?", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1930, s.2

100 Sabiha Zekeriye, “Ahmet Rıza Öldü”, *Resimli Ay*, Sa.:2, Mayıs 1930, s.1-7, 39

101 "Av Tüfeği", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, s.6

102 Kâmil Yazgıç, “Yazılmamış Hatıralar: Ahmet Rıza Bey”, (TT-580667)

103 Mithat Cemal Kuntay, “Ahmet Rıza Bey ve Bir Tatil Günü” (TT506425)

104 *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, der.: Osman Ergin, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937, s.306.

Ahmet Rıza'nın *Anıları* Halûk Şehsuvaroğlu tarafından *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiştir.¹⁰⁵ Bazı muhafazakâr mecmualar ise Ahmet Rıza'yı “sahte kahraman” olarak yeni nesile tanıtmıştır.

1.2.7 Yıllar Sonra Ahmet Rıza'nın Nâmı

27 Mayıs 1949 tarihinde *Büyük Doğu* dergisi Ahmet Rıza Bey'in Abdülhamit devrinde Stockholm sefiri bir paşaya yazdığı iddia edilen mektubu yayımlamıştır. Mektup aracılığıyla Ahmet Rıza Bey sahte kahraman ilan edilmiştir.¹⁰⁶ Aynı dergi 6 Mart 1959 tarihindeki sayısında Ahmet Rıza'nın Abdülhamit aleyhtarı bir Mısır Paşa'sına Paris'teyken yazdığı ve farklı zamanlara tarihlenen mektupların ilgili bölümlerini paylaşmıştır. Mektup içlerinden özenle seçilen bölümler sayesinde Ahmet Rıza'nın seciyesini ortaya koymayı amaçlamışlardır.¹⁰⁷ Adı geçen yayın 9 Mart 1901 tarihli mektubu 1 Aralık 1965 tarihindeki sayıda uzun halini yayımlamıştır. Ahmet Rıza'nın mektubu yazma nedeni Paşa'nın maddi yardımından ötürü teşekkür etmek içindir. Yüz veya iki yüz frank civarında yeni bir maddi yardım isteyen Ahmet Rıza, bu yardımı cemiyete “bir zabitin hediyesi” namıyla takdim edeceğini açıklamıştır. Paşa'nın bir kâtip isteğine karşılık o günlerde yirmi sekiz yaşında olan Paris Mekteb-i Tıbbiyesinde tahsil görmüş Nâzım'ı tavsiye etmiştir. On iki yıldır birlikte çalıştığı Nâzım'ı namuslu bir genç olarak tanımlamıştır. Bu mektuptan yola çıkan *Büyük Doğu* mecmuasına göre pozitivist Ahmet Rıza ve yoldaşlarının seciyesi bellidir. Hürriyet ve Meşrutiyet perdesi altında Allah ve Allah dostlarına karşı düşmanlık besleyen biri olarak tanımladığı Ahmet Rıza, yayına göre Mason ve Garp emperyalizmine hizmet eden biriydi.¹⁰⁸ Vatanperver; zor geçen Paris yıllarında, yayın için maddi yardımda bulunanların kimliklerini gizlememiş, hatıratında kim oldukları ve ne kadar maddi yardımda bulunduklarını açıklamıştır. Bunlar arasında ayda yüz frank veren Stockholm elçisi Şerif Paşa, Paris'te olduğu günlerde Ahmet Rıza'nın yanına uğrayan ve her yıl abone parası olarak bin veya bin beş yüz frank veren Mısırlı İzzet Paşa, Mısırlı Prenses Nazlı Hanım, Mısırlı Mehmet

105 İlk tefrika için bkz.: Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “İlk Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1950, s.2.

106 Ş.Ü. “Sahte Kahramanlar”, *Büyük Doğu*, C.: 4, Sa.: 12, 27 Mayıs 1949, s.2.

107 “Sahte Kahraman: Ahmet Rıza Bey”, *Büyük Doğu*, C.: 10, Sa.: 1, 6 Mart 1959, s.14.

108 “Hürriyet Kahramanı: Ahmet Rıza Bey”, *Büyük Doğu*, C.: 12, Sa.: 11, 1 Aralık 1965, s.11.

Ali Paşa'nın eşi Enise Hanım ve Prenses Emine Hanım gibi şahsiyetlerin isimlerini zikretmiştir.¹⁰⁹ *Büyük Doğu* mecmuası maddi yardım talep eden mektubu yayınlarak seciyesini ortaya koymaya çalıştığı Ahmet Rıza'nın aslında pozitivist kimliğini hatırlatmak istemiştir.

İslam Yolu dergisinde yazan Reşid Mazhar Ayda'ya göre Ahmet Rıza hakkında doğru kararı tarih verecektir. *Büyük Doğu* mecmuasına karşılık Ahmet Rıza'ya ılıman bir tavırla yaklaşmıştır. Sultan Hamit'in davasından vazgeçiremediği, vicdanının emrettiklerine bağlı, tok sözlü ve doğruluktan ayrılmayan kişi olarak tanımladığı Ahmet Rıza Bey'in atiyelere, maaş ve rütbe vaatlerine itibar etmediğini, elli bin altını dâhi reddettiğini yeni nesle hatırlatmıştır.¹¹⁰

31 Mart Olayı'nın ayak seslerinin duyulduğu günlerde Ahmet Rıza, muhafazakâr kimliğiyle tanınan kişiler tarafından “dinsiz” olmakla itham edilmiştir. Görülüyor ki vatanperverliği ve milliyetçiliğini görmek istemeyen, kız çocukları için mektep açma teşebbüsünü yok sayan, hürriyet mücadelesi uğruna hayatını gurbette geçiren Ahmet Rıza'nın istismar edilen İslamiyet'e yaklaşımı yeni nesil muhafazakâr zihniyetleri de huzursuz etmiştir. Dinsizlik iddiasına anısında açıklık getirmiştir. Aynı şahıslar tarafından övülen kimse olsaydım üzüldüm diyen Ahmet Rıza gerici vaka günü dinsiz olduğunu iddia edenlere karşılık yazılı bir savunma kaleme aldığını, Ayastefanos'ta (Yeşilköy) Sabri ile Hamdi Bey'e verdiği bu savunma metninin basılmadığını ihtar eder. İslam dinini müdafaa ediyor görüntüsü altında istismar eden gerici zihniyetlerin, ahlak ve toplumsal çıkar konusunda bir fayda sağlamadığı gibi en gürültülü yakınmaların yine aynı zihniyete sahip şahıslar tarafından yapıldığını yazmıştır.¹¹¹ İsim vermeden *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ve onun müritleri hedef gösterilmiştir. Ahmet Rıza, insanı insan edenin “vicdan” ile “meslek” olduğunu vurgulayarak Sultan Hamit tarafından mücadelesinden vazgeçmesi uğruna yapılan teklifleri reddettiğini hatırlatmak istemiştir. Nitekim ahlakın, dinden önce geldiğini açıklamak isteyen Ahmet Rıza, İslam dinine değil, inancı istismar eden zihniyetlere

¹⁰⁹ *Anılar*, s.23-24.

¹¹⁰ Reşid Mazhar Ayda, “Hamiyetli Bir Kadın: Ahmed Rıza Bey'in Annesi”, *İslam Yolu*, C.: 1, Sa.: 72, 9 Mart 1950, s.13.

¹¹¹ *Anılar*, s.81-82.

karşı tepkilidir. Ayrıca İslamiyet'i Hristiyanlık karşısında korumuş, Avrupa toplumuna karşı İslam'ın hoşgörü dini olduğunu açıklamıştır.

Vahdettin Engin, *Ahmet Rıza Bey'in Türkçülüğü ve Vatanseverliği* konulu yazısında vatanperverin pozitivist dergilerde Türkiye ve Türkler hakkında yazdığını vurgulamıştır. Engin'e göre Ahmet Rıza önce Türk sonra pozitivist idi. 1895 yılında çıkarmaya başladığı *Meşveret* gazetesindeki yazılarında da milliyetçi yönünü yansıtmıştır. Bahsi geçen yayının Fransızca nüshasında yayımladığı “Türkiye'deki Misyonerler” yazısı Doğu'da meydana gelen olaylar karşısında Avrupalıların, Müslümanların fanatizmine bağlamasını eleştirmiştir. Aynı yazıda Türklerin, gayrimüslim vatandaşları yok etmek gibi bir amaç taşımadığını vurgulanmıştır. Böyle bir niyetleri olsaydı Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemde bunu gerçekleştireceğine dikkat çekmiştir. Nitekim Ahmet Rıza'ya göre Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Ermenilere imtiyaz vermeseydi kimliklerini ve geleneklerini muhafaza edemezlerdi. “İsyan çıkaran nankörler” olarak tanımladığı Ermenileri, Müslümanlara karşı korumak isteyen Avrupalı devletlerin dini taasubla hareket ettiklerine dikkat çekmektedir. Ahmet Rıza'ya göre çifte standart uygulayan Avrupalı devletlerin aslî maskesini gizleyen kavram ise hümanizmdir.¹¹²

Başka bir yazısında Protestan ve Katoliklerin hem birbirlerine hem de Yahudilere karşı yaptıkları işkenceleri Türklerin, Hristiyanlara hiçbir vakit yapmadığını açıklamıştır. Yine Fatih Sultan Mehmet üzerinden örnek vererek fetih sonrası Hristiyanlara geleneklerini sürdürmeleri ve kiliselerini muhafaza etmelerine izin verdiğini ihtar eder.¹¹³ Avrupalılara İslamiyet'in hoşgörü dini olduğunu kanıtlamak isteyen Ahmet Rıza *Tolerance Musulmane* başlıklı bir dizi yazı yayımlamıştır.¹¹⁴ Bundan başka Ermeni soykırımı iddialarına karşılık Türk milletinin propagandasını yapmak için dönemin Fransa Hükümet Başkanı George Clemenseau'ya, İngiltere Başbakanı Lloyd George'a ve İngiltere Dışişleri Bakanı

112 Ahmed Rıza, “Les Missionnaires en Turquie”, *Mechveret*, No.:3, 15 Janvier 1896 ; Vahdettin Engin, “Ahmet Rıza Bey'in Türkçülüğü ve Vatanseverliği”, 3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.73.

113 Ahmet Rıza, “Chrétien, Musulman et Humanité”, *Mechveret*, No.:11, 15 Mai 1896 ; Engin, a.g.m. s.74.

114 Engin, a.g.m. s.75.

Lord Curzon’a mektuplar yazmıştır. Ayrıca Milli Mücadele yıllarında Paris’te bulunduğu 1922 yılında kaleme aldığı *La faillite morale de la Politique Occidentale en Orient* (Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası) eseri Türklüğü ve İslamiyet’i savunmanın yanında Batılıların tarihteki insanlık dışı olaylarını aktarmıştır. Müslüman kadın ile Hristiyan kadını da karşılaştırdığı eserde İslamiyet’in Müslüman kadına sosyal hayatta bulunmasına izin verdiğini, malvarlığını idare etme hakkı tanıdığına dikkat çekmiştir.¹¹⁵ Kadını mahrem alana terk edenin Romalılar döneminden kalma âdetler ile Hristiyanlık inancı olduğunu bilen Ahmet Rıza, bu âdetin Osmanlı toplum yaşamına sirayet etmesinden ötürü Hristiyan kadını karşısında, Müslüman kadını yüceltmıştır.

115 Ahmet Rıza, *Batı Politikasının Ahlaksızlığı*, çev.: Ziyad Ebuzziya, Seha Neşriyat, İstanbul 1993, s.60 ; Murtaza Korlaelçi, “Ahmet Rıza”, *Felsefe Dünyası*, Sa.: 4, Temmuz 1992, s.52

İKİNCİ BÖLÜM

2. HÜRRİYET İSTEYEN BİR KADIN: SELMA RIZA

Kadının tarih yazımında yer alması için ya yaşadığı dönemin iktidarıyla bir ilişki içinde olması ya da II.Meşrutiyet döneminden sonra şahitlik edeceğimiz gibi kamusal yaşamda bir teşebbüsde bulunması gerekiyordu. Selma Rıza'nın silüet halinde dahi olsa yerli arşiv ve basında adının geçmesinin sebebi II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine baş kaldırmış olması ve batılı tarzda bir eğitim için teşebbüste bulunmasıdır. Yaşadığı dönemin iktidarıyla olumsuz bir ilişki içinde olan Ahmet Rıza Bey'in hemşiresi, *Sultânî-i İnâs* namıyla mektebin açılışı için verdiği mücadele sebebiyle iki şartı da yerine getirmiş oldu.

2.1 MANEVÎ BABA: AHMET MİTHAT

Selma Rıza, Taha Toros'un notlarına göre 1872 yılında Vanıköy'de doğdu. Tanınmış, kentli ailelerde görüldüğü üzere özel eğitim aldı. Selma Hanım'ın yabancı basına verdiği demeçi tercüme eden Haydar Rıfat, “semâvî hanım” olarak nitelediği Ahmet Rıza'nın hemşiresini şu cümlelerle betimlemiştir: *Boylu boslu; doğuştan ve gıpta edilesi bir güzellikle seçkin; kestane rengi dalgalı gür saçlarına, az tümsek nârîn burunlarına, her an tebessüm eden ağızlarına, zeka kaynağı olan gözlerinin olağan üstülüklerine eşlik eden Doğu'ya özgü güzellikleriyle Avrupa'nın ender rüzgarlarını kışkandırıyor, gıpta ettiriyorlar.*¹¹⁶ Kadın gezgin Tınayre, Selma Hanım'ı birçok Avrupalı kadına göre üstün kabul etmekteydi.¹¹⁷ Erkek olarak doğsaydı ülkesinin tarihinde önemli rol alırdı diyerek Osmanlı'da siyasi, sosyal ve entelektüel mevkilere erkeklerin egemen olduğunu hatırlatmıştır.

116 Tevfik Nadir, a.g.m. s.1.

117 Tınayre, a.g.e. s.136.

Genç yaşından itibaren, Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Vergilius, Dante ve Shakespeare gibi tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini kaleme aldı. Tevfik Nadir nâm-ı müstearıyla yazan Haydar Rıfat'a göre Selma Hanım, *Tercüman*'da on üç yaşından itibaren yazmaya başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, Haziran 1888'deki nüshada merhum Ali Rıza Bey'in kerimesi Selma Hanım'ı matbuat yaşamına tanıtmıştır:

(...) Bu sözler tasvîr ve temennîden ibâret şeylerdir. Mukaddemeden asıl maksad ise kâri'îlerimize yeni bir muharrîre ve daha doğrusu mütercim arz ve takdîm etmektir. Bu zât ayandan müteveffâ Ali Rıza Bey'in kerimesi Selma Hanımefendi'dir. Sinnen hadd-i tufûliyyeti henüz tecavüz etmemiş olduğu hâlde tahsîl ve terbiye cihetinden benat-ı nev'inin en alî tabakatında bulunanlarla müsâbaka derecesine varmıştır. Latin üdebâ-ı kâdimesiyle bazı Avrupa mihr-i şu'arâsından intihâb eylediği birkaç edîb alî hasletin tercüme-i hâllerini bittercûme neşr için üç beş mah-ı mukaddem matba'amıza göndermiş idi. Sırası şimdi geldiği cihetle ber-vech-i âtî derceyliyorduk. Gazetemize şu mu'âvenet kalemiye ve himmet-i mahsûsalarından dolayı Selma Hanımefendi'ye arz-ı şükrân-i bî-pâyân eyleriz.¹¹⁸

Selma Hanım'ın teşekkür ettiği yazı ise “Ali Rıza Bey'in kerimesi Selma” imzasıyla 6 Temmuz 1888 tarihli nüshada yer aldı. Bağdat'ın beyaz koza yapan ipek böceği ile Fransa'ya özgü kavunun tohumlarını tedarik ederek, yaşadığı mahalde yetişip yetismeyeceğini tecrübe ettiğini yazmaktadır. Bu işle meşgul olduğundan, teşvîkârâne iltifâtı önceki gün okuyabildiğini, tâlim ve terbiyesinin annesinin gayretinin sonucu olduğunu açıklamıştır. *Üstâd-ı ma'rîfet-nihâdım efendim!* diye başlayan teşekkür yazısı şöyle devam eder:

(...) Takdîme cesâret etdiğim tercümelerin tahsîlimi ikmâlden sonra tahrîri tasavvurunda bulunduğum ya'nî şimdilik zihnimde yalnız bir

118 “Muharrirlerimiz / Mütenevvi'a”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3007, 28 Haziran 1888, s.7 ; ayrıca bkz.: Gülay Acar, “Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesi'nden Seçmeler”, *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta 2015, s.141-142.

heves ve arzudan ibâret bulundurduğum şeylere nisbetle, fâ'idesi ve değeri pek büyük değildir. Ancak insân ahfâdını evlâdından ziyâde severmiş derler. İlk def'a olarak âlem-i matbû'âta ta'zîmkârâne bir ayak atan makâlem zâde-i tab'ınız olan âsârın ve bir de ta'lîm ve terbiyem husûsunda muhterem vâlidem tarafından gösterilen himem ve gayretin semeresidir. Hüsn-i teveccüh ve muabbetinize mazhariyeti mahzan fıkran hafîdiniz bulunduğundandır. İyi düşünmek sâyesinde iştihâr etmiş büyük adamlardan birkaçının tercüme-i hâlini daha arzederim. Kız olduğumu nazar-ı nezâket ve zerâfete almayarak kusûrlarımı gösterirseniz bir kat daha minnetdârınız olurum efendim¹¹⁹

Ahmet Mithat Efendi, Selma Hanım'ı hem biyografi çalışmasından ötürü hem de yeni bir nev-i kavun ile koza ihdâ etme teşebbüsünü takdirle karşılamıştır. Torunu olarak gördüğü Selma Hanım'ın matbuat yaşamına katkılarını gördükçe mutlu olduğunu, minnet duyduğunu belirtmiştir:

(...) Evet! Sizin gibi evlâd-ı vatanın âsârı benim hafîdlerim sayılır. Vâkı'â insân ahfâdını daha ziyâde sevecek. Zîrâ sizin gibi evlâd-ı ma'neviyyem tarafından yazıldığını gördüğüm şeyleri o kadar seviyorum ki bunarı kendim yazsam o kadar sevmeyeceğim. Kendi yazdıklarımı da hakîkaten o derece sevmiyorum. Âlemde bana bu lezzeti de aldındıklarından evlâd-ı ma'neviyyeme karşı minnetdâr oluyorum. Vâr olunuz çocuklarım! Yazdığınız şeylerde kusûrunuzu görür isem – nev'iyetinize olan ihtirâmât-ı fevka'l-âdemle berâber – yine ihtârından geri durmayacağıma emîn olunuz. Zîrâ kusûr denilen şey icâbetde bile görülse insânın cânını sıkdığı hâlde kendi evlâdında görülmek elbetde insânın daha ziyâde canını sıkır. Evlâdımızın alâ-kadri'l-îmkân kusûrsuz olmalarını temennî eyleriz¹²⁰

119 “Mütenevvî'a”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3014, 6 Temmuz 1888, s.7.

120 “Cevap”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3014, 6 Temmuz 1888, s.7.

Selma Rıza'nın namı matbuat hayatında yeterince duyulmamıştır. Ahmet Mithat Efendi 10 Mayıs 1892'de Fatma Aliye'ye gönderdiği mektupta Selma Rıza'nın *Tercümân*'da yazdığını hatırlatmıştır. Şöhretsizliğinden yakınan Selma Hanım'ın tanınmış bir muharrire olamamasını ağabeyi Ahmet Rıza Bey ile ilişkilendirir. Ona göre Ahmet Rıza Bey gerçek pozitivist değildi. Selma Hanım'ın hem babası hem de ağabeyinin ideolojisine sempati duymayan Ahmet Mithat, bu iki zattan ötürü Selma Hanım'ın mesul tutulmamasını istemektedir. Bir gün sonraki mektubunda aynı cümleyi yinelemiştir.¹²¹ Oysa Ahmet Rıza, 19 Mart'ta Antalya'dan kız kardeşi Fahire Hanım'a yazdığı mektupta Ahmet Mithat Efendi'yi Victor Hugo, Voltaire gibi büyük müellifler arasında görüyordu. Onların “ilmi şöhrete” çalışarak, heves ederek ve iyi düşünerek ulaştıklarını yazmıştır.¹²² Dr. Kâmil Yazgıç, “Kabe-i Hürriyetin Mihrabı” dediği Ahmet Rıza ile Meşrutiyet'in ilanından sonra Şirket-i Hayriye vapurunda babası Ahmet Mithat aracılığıyla şahsen tanışacaktır. O gün vapurda Ahmet Rıza ile Ahmet Mithat'ın hürriyet münakaşasına şahitlik edecek, babasına kalben kızacaktır.¹²³

Ahmet Mithat Efendi'nin muhalif kimliğe sahip Ahmet Rıza'yı hedef almasının nedeni o tarihlerde kendisinin iktidar yanlısı tutum içinde olmasıdır. Önceleri Yeni Osmanlılar ile iyi ilişki içinde olan Ahmet Mithat, muhalif tutumunu Rodos sürgünü ile cezalandırılarak ödeyince sürgün dönüşü -maddi refah sağlayacak olan- iktidara yakın bir tutum sergilemiştir. Selma Hanım'ın şöhretsiz olmasını ağabeyle ilişkilendirdiği günlerde Ahmet Mithat artık II. Abdülhamit yönetimine yakındı. Selma Rıza, aynı Fatma Aliye'nin yaptığı gibi kamusal yaşamda tutunmak için “manevi baba” olarak Ahmet Mithat Efendi'yi seçmiştir. Osmanlı toplumunda ataerkil zihniyet, baskın gelenek olduğundan kadının kamusal yaşama girebilmesi için bir “eril himaye” gerekliydi. Ahmet Mithat'ın “feylesof kızına” farklı zamanlarda yazdığı mektuplardan anlaşıldığı üzere himaye edici eril, himayesi altındaki kadına baskın geleneğin söylemlerini hatırlatmıştır. Fatma Aliye; yurt içinde ve dışında tanınan sima olana kadar, kadın yazarları korumayı amaçladığını belirten Ahmet

121 Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, haz.: Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, Klasik Yay. İstanbul 2011, s.93-96.

122 “Sevimli karındaşım Fâhire’ciğim!”, 19 Mart 99 Antalya, (ZE – 2492), s.6

123 Kâmil Yazgıç, “Yazılmamış Hatıralar: Ahmet Rıza Bey”, (TT-580667)

Mithat'ın yönlendirmesine, kısıtlamasına, “makbul olan/olmayan” kadın tanımına şahitlik etmiştir.¹²⁴

Ahmet İhsan Tokgöz, Fatma Aliye'nin vefatından sonra kaleme aldığı yazıda Ahmet Mithat'ın matbuata kadın çıkardığı için eleştirilere maruz kaldığını yazmıştır.¹²⁵ Benzer şekilde Makbule Leman, Fıtnat Hanım, Selma Hanım gibi diğer kadınları da basın yaşamına tanıttığı zaman aynı olumsuz eleştirilere maruz kaldığı yorumunu yapabiliriz. Ancak Ahmet Mithat; himayesi altındaki kadınları, birey olmaları için çabalamıyor tahakkümü altına alarak kendi doğrultusunda yönlendirerek “çoklu yüzünü” gösteriyordu.

2.2 SELMA RIZA'DAN TANINMIŞ ŞAHSİYETLERE MEKTUPLAR

Elimizdeki sınırlı sayısaki mektuptan yola çıkarak Selma Hanım'ın üslubu hakkında öngörülebiliriz. Yazılarında muhâtabına göre bir üslub tercih eden Selma Rıza, aile üyelerine yazdığı mektuplarda sade, günlük dil kullanırken edib/edibeye hitap ettiği yazılarında ise sanatkâr yönünü ortaya koymuştur.

Selma Hanım her ne kadar şöhretsiz biri olduğundan şikayetçi olsa da başarılı bir edibe olduğu bilinmekteydi. Ebüzziya Tevfik, Namık Kemal Bey hakkındaki çalışmasını okuması için Selma Hanım'a göndermiştir. Hanımefendinin 1 Ağustos 1893 tarihindeki¹²⁶ cevabı sanatkar yönünü göstermiştir. Selma Hanım'ın doğum yılının 1872 olduğu doğru kabul edilirse, mektubun yazıldığı tarihte 21 yaşında genç bir kadındır. Kamusal yaşamda söz sahibi olan erkeğin, aynı yaşamda söz sahibi olamayan bir kadından edebi çalışması için icâzet istemesi o dönem için alışlagelmiş durum değildir. Selma Rıza, muhâtabı edip olduğundan süslü bir dille cevap vermiştir. Şinasi'nin, Nefi'nin kasidesine yazdığı nazîreden alıntı yaparak¹²⁷ hem edebiyata olan ilgisini kanıtlamış hem de iyi derece eğitim aldığıın göstermiştir.

124 Nüket Esen, “Bir Osmanlı Kadınının Yazarlığı: Fatma Aliye”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Sa.: 14, Ekim 2016, s.62-63.

125 Ahmet İhsan Tokgöz, “Kırk Seneye Geriye Bakış”, *Uyanış Servet-i Fünun*, Y.: 46, C.: 80/16, No.: 2084/399, 30 Temmuz 1936, s.147.

126 Uçman, a.g.m. s.41.

127 Uçman, a.g.m. s.41 dipnot:8

Ebüzziya Tevfik, 26 Ağustos 1893 tarihinde o günlerde Paris'te olan Ahmet Rıza'ya yazdığı mektupta Selma Hanım'ın kendisini Garp kültürüyle yetiştirdiğini belirterek iltifatta bulunacaktır. Selma Hanım'ı himaye etmeyi kendisine mukaddes bir görev olarak gören, ona ders verdiği zaman kendi eksikliklerini fark eden Ebüzziya Tevfik, Ahmet Rıza'nın hemşiresini erkeklerle kıyaslayarak akranı bulunamayacak mertebede olduğunu yazmıştır.¹²⁸ Ebüzziya Tevfik, İbrahim Şinasi'nin edebiyat ve politika merkezi haline gelen *Tasvir-i Efkâr* gazetesini 1909 yılında yeniden çıkaracaktır. Şinasi'nin yurt dışına çıkmasıyla yayın ile Namık Kemal ilgilenmiştir ve gazetecilikten men edildikten sonra yurt dışına çıkana kadar görevini devam ettirmiştir. *Tasvir-i Efkâr*'ın neşri görevini Recaizade Ekrem ve Kayazâde Reşat üstlendiyse de yayın bir süre sonra kapatılmıştır. Çok sonra Ebüzziya Tevfik, Şinasi'nin vârislerinden imtiyaz hakkı satın alarak 31 Mayıs 1909 tarihinde bahsi geçen gazeteyi *Yeni Tasvir-i Efkâr* nâmıyla çıkarmaya başlamıştır.¹²⁹

Mesul müdürünün Yunus Nadi olduğu, *İntihab-ı Efkâr* nâmıyla neşrine devam edilen gazetenin 11 Ocak 1913 (29 Kânûn-ı evvel 1328) tarihli sayısında *Beyoğlu'nda İslam Hanımlarının Kepazelikleri* ser-levhalı yazı kaleme alınmıştır.¹³⁰ Yazı Tokatlıyan gazinosuna giren iki kadını konu almaktadır. Eleştiri yazısına göre akşam saat altı sularında şık giyinmiş, örtülülüğün gerektirdiği zerafetten ziyade işveli hallerle, iki hanım ellerinde “yaralıları için yardım” amaçlı taşıdıkları madalyaları satmak için mahalle gazinolarına ve muhallebici dükkanları gibi ekserisini Hristiyanların oluşturduğu yerlere girip çıktıktan sonra nihayet Tokatlıyan gazinosuna girmeye cüret edip madalyaları satmağa başlamışlardır. O sırada etrafta bulunan polis olaya müdahale ederek ortamdan uzaklaşmalarını istemiştir. Kadınlar ve birkaç erkek, polise karşı koyar ve takviye polislerin gelmesiyle kadınlar polis merkezine götürülmüştür. İsimleri eleştiri yazarı tarafından gizli tutulan bu iki hanım, sorgulamada istediklerini yapmakta hür olduklarını, bu duruma kimsenin karışmaya hakkı olmadığını savunmuştur. Gerici zihniyete sahip kimseler yüzünden kadınların

128 Halûk Şehsuvaroğlu, “Tarihten Sayfalar: Ebüzziya Tevfik Bey Namık Kemal'i Anlatıyor”, *Akşam*, 12 Nisan 1950, s.5.

129 Berrin Yüksel, “Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (452-725. Sayılar)” (yüksek lisans tezi), *Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Niğde 2017, s.9-10.

130 “Beyoğlu'nda İslam Hanımlarının Kepazelikleri”, *İntihab-ı Efkâr*, No.: 644, 11 Ocak 1913 (29 Kânûn-ı evvel 1328) s.4.

terakki edemediğini dile getiren hanımları, olayı daha fazla büyütmek istemeyen görevliler nasihatlerde bulunup hanelerine göndermiştir. Beyoğlu'nda bir süredir cereyan eden olayları *İslam Hanımlarının Kepazelikleri* tanımından başka bir tabir ile anlatmanın zor olduğunu açıklayan yazar, eleştirisini gerekçelendirir: *Birtakım iç ve dış tehlikelerle karşı karşıya olduğumuz böyle bir zamanda İslam kadınlarının bu gibi milli duyguları tahrik eden, umursamaz ve kimseyi dinlemez tavırları artık o dereceye ulaştı ki bu durum karşısında sessiz kalmak, göz yummak mümkün değil.*

Yazarın tanımına göre “bu tarz münasebetsiz haller” Beyoğlu'nda günden güne artmaktaydı: *Bon Marşe gibi yerlerde hanımlar bu gibi hareketlere cüret ediyorlar. Memleket olarak geçirdiğimiz zor günleri ve bilhassa harb dolayısıyla sokaklarda bulunan askerlerimizin bu durumlardan herkesten çok nefret etmelerini dahi umursamadan akla hayale gelmez kıyafetlerle dolaşıp gülüyorlar. İslamın hassasiyetlerini tahrik ediyor, damarına basıyorlar. Kısacası memlekette yeni karışıklıklar çıkarmaya sebep hazırlıyorlar.*

Balkan Savaşı günlerinde iki kadının davranışını hoş karşılamayan yazar benzer durumları sergileyen kadınlara da ibret olması için bahsi edilen hanımların cezalandırılmasını talep etmiştir: *Memduh Paşa'dan reca ederiz. Söz konusu olaya sebebiyet veren hanımların Divan-ı Harbe sevk edilmesinin yollarını arasınlar. Özellikle de gayrimüslimin bulunduğu toplantı mekanlarında böyle hallere cüret eden o iki hanımı ibret için en şiddetli şekilde cezalandırsınlar. Çünkü memleketin ölüm kalımının yazılmakta olduğu şu vahim günlerde toplumun islâmî ahlakına gölge düşürecek bu gibi alçakça oyunlara makam-ı hilafet olan bir yerde bu derece tevessül edilmesinin kamuoyunun fikirlerini er ya da geç galeyana getireceğinden korkmak lazımdır.*

Tasvir-i Efkâr gazetesindeki – bazı sayıları *İntihab-ı Efkâr* nâmıyla neşredilmiştir- eleştiri yazısı sebebiyle Ebüzziya Tevfik'e mektup gönderilmiştir. Taha Toros Arşivi'nde keşfettiğimiz “Bir Kadın” imzalı bu mektup Selma Rıza adı ile etiketlenmiştir.¹³¹ Mektubu kaleme alan kişinin kimliği hakkında kesin hükme

131 bkz.: “Selma Rıza tarafından Ebüzziya Tevfik'e gönderilen mektup”, Taha Toros Arşivi

varılamasa da kağıda dökülen sözler hayati öneme sahiptir: *İsmine karşı hürmet beslediğim muhteviyâtını daima dikkat ve hevâhişle okuduğum Tasvir-i Efkâr'ın bugünkü nüshasında İslâm Hanımlarının Kepâzeliklerinden 'unvânıyla münderic uzun bir makâle gördüm* cümlesiyle başlayan mektupta bahsi edilen makaleyi neden okuduğunu açıklamıştır: *Memleketimizde hayvânât-ı ehliye derecesinden fazla bir mevkie sahip olmayan bununla beraber her zaman, her yerde, her türlü şetm ve tahkîre marûz kalan "İslâm Hanımlarına" yine ne gibi bir cinayet atf olunduğunu merak ettim, makaleyi okudum; Müteessir oldum ve bu teessür sevkiyle zât-ı 'ulyâ-yı üstâdânelerini tasdîka cesâret aldım.*

Mektup yazarı her milletin nisvânı içinde şûh-meşreb kadınların var olduğunun bilindiğini ancak o milletin bütün kadınlarını kapsayacak bir başlık altında gazete de yayımlanmasını ve halka duyurulması gayretkeşliğini dînî ve millî bir vazîfe olarak görülmesine karşı çıkmıştır: *Tokatlayan da "Cürm-i meşhûd" hâlinde tutulan iki âşüftenin nâm ve 'unvânını teşhîr etmek elbette bütün İslâm hanımlarını kepâzelikle ithâmdan evlâ idi. Tasvîr-i Efkâr ikinci şıkkı birinciye tercîh etmiş! Bu sûretle şübhe altında bırakılan muhazzerât-ı İslâmiyenin nâmûsunu kim müdâfaa edecek? Kim onları sokaklarda, istemeye istemeye geçmek mecbûriyyetinde bulundukları sokaklarda "İşte kepâzeler!" 'utâbına marûz olmak felâketinden koruyacak?*

Ülkenin başına gelen olumsuz olaylar karşısında suçlu olarak kadını gören, her şart altında İslâm kadınına yönelik taciz ve hakareti mübâh gören zihniyetlere seslenen *Tasvir-i Efkâr* gazetesine hitap ettiği kitleyi hatırlatarak uyarıda bulunmuştur. Eğer "vaka ilânı" lâzımsa erkeklerin cehli, kaytsızlığı, beceriksizliği sebebiyle kayıp edilen vilâyetlerde kalan düşman-ı şakîlerin kolları arasında haykıran, çırpınan bed-baht kız kardeşlerin ahvâlinin düşünülmesini istemektedir: *Namusunu tanıyan bir millet için onların feryâdını işitmek hafîf-meşreb iki kadının Tokatlayan gazinosuna girip çıkmasından veya bir diğerinin Bonmarşe'de kırımından daha ziyâde gereklidir.* Mektup yazarının Ebüzziya Tevfik'ten bir talebi vardır: *Binâ'en-'aleyh iki kadının hatasından dolayı bütün İslâm hanımlarına kepâzelik isnâd etmekden çekinmeyen muharrir-i bî-nasîbin şiddetle tecziyesini dîvân-ı 'örfiden değil, Üstâd-ı muhterem, sizden taleb ederiz.*

Ebüzziya Tefik'e gönderilen mektubun Selma Rıza tarafından kaleme alındığı kesin olarak bilinmese de “Şiir ve Kadın” başlıklı yazı sebebiyle Sezai Bey'e gönderilen mektupta “Selma” imzası bulunmaktadır.

Fatma Aliye 17 Kasım 1917 tarihli *İkdam* gazetesinde “Şiir ve Kadın” serlevhalı makale kaleme almıştır. Yazı da II. Meşrutiyet dönemi sonrasında öne çıkan Osmanlı kadın şairleri ile Türk-İslam coğrafyasında yaşamış kadın şairleri karşılaştırmıştır. Fatma Aliye'ye göre önceki kadın şairlerin şiirlerinde epik ve didaktik öğeler barınmaktaydı. Buna karşılık 1917 yılındaki kadın şairlerin şiirlerinde ise hakikatin görülmesini engelleyen, okuyanları hülyalara dalmalarına sebep olan bir üslup vardı.¹³² İlk kadın romancımız, gerçeğin görülmesi için okuyanları rüyalara yölendiren üslubun terk edilmesini tavsiye etmektedir.

Selma Hanım, bahsi geçen makale sebebiyle Sezai Bey'e yazdığı mektupta edebi yönünü bir kez daha yansıtmıştır. Fatma Aliye'nin nâminı hiç zikretmeden eleştirmiş, makaleyi yazan kadının kalemını ise “ölüm tırpanı” olarak nitelendirmiştir. 19 Kasım 1917 yılında Göztepe'den kaleme aldığı mektup *Muhterem Birâderim* hitabıyla başlamaktadır. *İkdam* gazetesindeki “Şiir ve Kadın” başlıklı yazıyı silah seslerinin gürültüleri altında okuyan Selma Rıza, böyle bir zamanda şiir ile kadının bahis edilmesine hayret etmiştir. Yüzyıllardır “şiir” ve “kadın” kelimeleri arasında süregelen yakınlığı bugün birbirlerinden ayırmak istediklerini, bunu yapmak isteyenın ise öncelikle bir kadın olduğunu vurgulamıştır.

Muhatabına şiirsiz bir kadın tasavvur edilemeyeceğini, dikkatle bakılırsa köylü bir kadının dahi tavırlarında şiirin varlığının hissedileceğini yazmıştır. Selma Rıza, bir kadın yazarın “şiirsel hayaller ve isteklerin” kötülüğünden bahsetmesini eleştirmektedir. Ölümün tırpanına benzettiği kalem ile Osmanlı toplumundaki sayıları zaten az olan kadın şairlere saldırmasını, “dişiler” gibi nitelemelere layık görmesine karşı çıkmıştır. Bu çirkin yaklaşım sonrasında yoksun, kimsesiz ve eli boş bir toplum kalacağını öngörmektedir. Sezai Bey'e hem şair hem de edebiyatçı kimliğini hatırlatan Selma Hanım kadını şiirden, şiire olan ilginin sonucu olarak da

132 Fatma Aliye, “Şiir ve Kadın”, *İkdam*, No.: 7459, 17 Kasım 1917, s.2.

zerâfetten, nezâketten ayırmak isteyen şahsa karşı neden sessiz kaldığını sormuştur. Muhatabına şiir ile kadının birbirini tamamlayan kavramlar olduğunu, aldanmaya pek meyilli olan halka ilan etmesini istemiştir. Arap şairlerin topluma mâl edilmesine de karşı çıkmıştır. Bunu Arap kadın şairlerin kasidelerini, nazirelerini bilen, okuyan ezberinde tutan olmamasıyla ilişkilendirmiştir.

İnsanlık içinde kadının en büyük görevi dünyanın maddi ve manevi güzelliklerini sürdürmek olduğundan ruhunda şiirsel bir haz duymayan kadın bu görevleri yerine getiremeyecektir. Savaş'ının devam ettiği günlerde şiirin gereksiz hatta zararlı olarak kabul edilmesine şaşırır. Fakat bir kadının bu hâli yaygınlaştırması ve halkı da teşvik etmesi üzerine muhatabına “caiz midir?” diye sormaktadır. Şiir ve kadın kelimelerini birbirinden ayırmak istemeyen Selma Hanım, “şiirden uzaklaşırsak, gerçeği göreceğiz” sözüne karşılık “böyle bir gerçeği görmesek, öğrenmesek” diyerek sitem etmiştir.

Fatma Aliye'nin 1890 yıllarında şiir denemeleri vardı. Ahmet Mithat'ın 30 Aralık 1890 günü Fatma Aliye'ye yazdığı mektupta Gülnar Hanım'a gönderdiği şiirleri neşr etmemesi hatta kimseye göstermemesi konusunda duymıştır. Bir sonraki mektubunda şiir meselesi sebebiyle baba-kız kavgası edeceğini ihtar etmiştir.¹³³ Ahmet Mithat, himayesi altındaki Fatma Aliye'ye muhtelif anlamlar yüklenebileceği gerekçesiyle şiir ile ilgilenmemesini önermiştir. Feylesof kızı, manevi babasının bu isteğini yerine getirmiş gözüküyor. Nitekim 1917 yılında Fatma Aliye'nin Şiir ve Kadın ser-levhalı yazıyı kaleme almasında Ahmet Mithat'ın manevi kızının fikir dünyası üzerinde uyguladığı sınırlayıcı etki ile bu etki sonucunda oluşan hasar aranmalıdır.

Selma Rıza, gelişme ve modernleşme uğruna şiiri tamamıyla terk edilmesini isteyen düşünceyi âlim ve feminist kadınlardan örnekler vererek reddetmektedir. Selma Hanım, hayatını Darwin'i açıklamak ve araştırmakla geçiren yükseköğrenim görmüş, Fransız kadın âlim Kulemans Ruvaye'nin zekasında ve İsveçli Feminist

133 Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar, s.64-65.

yazar Ellen Key'in sözlerinde ve yazılarında şiirin etkilerini bulmaktadır.¹³⁴ İngiliz kadın gazeteci Grace Ellison, 1915 yılındaki *An English Woman in a Turkish Harem* eserinde kaç Türk kadınının Ellen Key okuduğuna bakmanın ilginç olacağı yorumunu yapmıştır. Key'in çalışmalarını okuyanların ise -Halide Edip'i hariç tutarak- anladıklarından şüphe duymaktadır.¹³⁵ Görüldüğü üzere Selma Hanım bahsi geçen feminist yazarı okumakla kalmamış, söylemlerinde şiirin esintilerini yakalamıştır.

2.3 İLK TÜRK KADIN GAZETECİ OLDUĞU İDDİASI

Taha Toros, Selma Rıza'yı “İlk Türk Kadın Gazeteci” olarak kabul etmektedir. Ama bu bilgiye nasıl ulaştığını okuyucularına açıklamaz. Aynı bilgiyi tekrar eden araştırmacılar Selma Hanım'ın hangi yayınlarda yazdığını açıklamadığı gibi yazılarından alıntı da yapmazlar. Taha Toros'un bu bilgiye ulaşırken Selma Hanım'ı rakibesi Fatma Aliye ile kıyasladığı kanısındayız. İki kadının da “ilk öğretmeni” Ahmet Mithat Efendi'dir. Tanzimat dönemi sonrası yazarları arasında en üretkeni olan Ahmet Mithat, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi aracılığıyla kimi kadını matbuat yaşamına tanıtmıştır. Fatma Aliye'nin bahsi geçen yayında bilinen ilk yazısı “Mütercime-i Merâm” imzasıyla Şubat 1890 yılına tarihlenmektedir.¹³⁶ Bu yazı; birkaç nüsha önce Ahmet Mithat'ın, Ohnet'in *Volonte'sini* “Meram” namıyla tercüme eden “Kadın”dan övgüyle bahsetmesi üzerine yazılmıştır¹³⁷ ve Fatma Aliye bu yazıyla edebiyat dünyasına dahil olmuştur. Aynı gazetede Selma Rıza, Haziran 1888 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından matbuat yaşamına tanıtılmıştı. Ancak okuyuculara Selma Hanım'ı, Leman Hanım'dan sonraki yeni bir “muharrire ve daha

134 “Muhterem Biraderim Sezai'yi Beyefendiye”, 19 Teşrin-i sani 1917 - Göztepe (Taha Toros Arşivi)

135 Grace Ellison, *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar: İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat*, çev.: Neşe Akın, Dergâh Yay. İstanbul 2009, s.86 ; Grace Ellison'ın *An English Woman in a Turkish Harem* eserinin aslına uygun yapılmayan başlık çevirisi sebebiyle metin içinde orijinal haliyle vermeyi uygun gördük.

136 “Varaka-i Mahsusa”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3519, 28 Şubat 1890, s.5. Fatma Aliye Hanım'ın ilk Türk kadın romancı olduğuna dikkati Nüket Esen çekmiştir. Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan* eseriyle Fatma Aliye'den önce roman yazmıştı. Ancak Fatma Aliye Hanım, Zafer Hanım'dan farklı olarak roman çevirisi yapmanın yanında birden fazla roman yazmıştı. Böylece “ilk Türk kadın romancı” öncülüğüne sahip oldu. Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yay, İstanbul 2006 ; Senem Timuroğlu, *Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, İletişim Yay. İstanbul 2020, s.26.

137 Oysa Fatma Aliye'nin emeğine üzülenlerde vardı. *Meram* eserine yönelik eleştiri için bkz.: “Paris Muhabirimizden: Bir Vesika-i Edebiye”, *Servet-i Fünûn*, No.: 281, Temmuz 1896, s.327-331.

doğrusu mütercim” diye takdim etmektedir.¹³⁸ Çünkü Leman Hanım'ın namı Selma Hanım'dan önce duyulmuştur.¹³⁹ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine Selma Rıza, Fatma Aliye'den önce yazmaya başlamış olsa dahi Selma Hanım'dan önce de Leman Hanım'ın imzası vardı. Bu durum Selma Rıza'yı “ilk değil”, ilk Türk kadın gazetecilerden biri yapmaktadır. Kentli, eğitilmiş kadınların seslerini duyurmak maksadı altında birbirlerine özenerek basını seçtiği bir dönemde, kimin ilk olduğuna teferruatlı bir araştırma sonunda ulaşılabilir. Ayrıca Selma Rıza'nın hangi yayınlarda yazdığı bilgisi de şüphelidir. Murat Uraz, Selma Rıza'nın *Hanımlara Mahsus Gazete* ile *Kadınlar Dünyası* mecmualarında yazdığını belirtmiştir.¹⁴⁰ Taha Toros, Selma Hanım'ın yurt dışından döndükten sonra gazetecilikle ilgilenmediğini yazar, *Kadınlar Dünyası* Nisan 1913'te yayına başladığına göre Taha Toros ile Murat Uraz'ın bilgileri çelişmektedir. Toros ise bu yayınlar yerine Fransızca olarak çıkartılan *Meşveret* ile Türkçe olarak yayımlanan *Şûra-yı Ümmet* 'te “özgürlüğü” savunduğunu açıklamıştır.¹⁴¹ Selma Hanım, Kolağası Niyazi Bey'e karşı kendisini savunduğu yazısında *Şûra-yı Ümmet*'te yazdığını doğrulamıştır. R. Çavlı, 1947 yılındaki yazısında aynı yayının adını zikretmiştir.¹⁴² Taha Toros'un Selma Rıza'yı Paris'te bulunduğu yıllarda ağabeyi ile gazete çıkardığı ve neşriyatta yardım ettiği için gazeteci olarak tanıtmış olması da kuvvetli ihtimaldir. Ancak bu ihtimal de müstakil bir araştırma sonunda kesinlik kazanabilir ve o zamana kadar şüpheli bilgi olmaya devam etmektedir.

2.4 YURT DIŞINA ÇIKMASI

Selma Rıza'nın yerli tarih yazımında silüet halinde dahi olsa yer edinmesini sağlayan durumlardan biri iktidarla olumsuz bir ilişki içinde olmasıdır. Yaşadığı toplumda kadınların kabullenmek zorunda kaldıkları şartları, eğitimden mahrum bırakılmasını yurt dışına firar edeceği güne kadar gözlemlemiştir. Olumsuz yaşam şartlarından, kadının kamusal alanda “tabû” olarak görülmesinden iktidarı sorumlu tutmuştur.

138 “Muharrirlerimiz / Mütenevvi’a”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3007, 28 Haziran 1888, s.7.

139 Makbule Leman, “Mehtapla İhtisasım”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3005, s.5.

140 Uraz, a.g.e. s.467.

141 Toros, a.g.m. s.61-62.

142 R. Çavlı, a.g.m. (Sa.: 69), s.8.

Tevfik Nadir müstearıyla yazan Haydar Rıfat, Selma Hanım'ın yurt dışına çıkma arzusu bilindiğinden göz hapsine alındığından bahsetmiştir: *O arada Selma Hanım tahsilini tamamlamak için Avrupa'ya gitmek arzusunda bulunduğunu bildirdiğinden zâbıta şiddetle gözaltına almış ve münâsebetli münâsebetsiz bahânelerle bütün ilişiği olan kişilerin hânelerinde arama yapmış idi. Hânelerinin etrâfında gizli görevlilerden ibâret bir kale bulunur; nasılsa bir yere çıkmak gerekince adım adım takip olunur idi.* Haydar Rıfat'a göre Selma Rıza firar için beş sene beklemek zorunda kalmıştır: *Sabır ve kararlılık ile İstanbul'dan ayrılabilmek için beş sene fırsat kollamış ve nihâyet 1900 yılının kutlu ayında Paris'e gelip saygıdeğer gazi büyük kardeşlerini bulmuşlardır.* Bekleme süresini eksik hesaplamıştır. Nitekim Selma Hanım, 10 Ocak 1900 günü hemşiresine yazdığı mektupta firar için on sene beklediğini yazmıştır. Bu uğurda Selma Hanım'ı öncü kabul eden *Millet* gazetesi yazarı, savaşının sadece despot hükümete karşı olmadığına vurgulamıştır: *Kesintisiz eserlerle kökleşmiş olan kamuoyuna da karşı koymuş. Hakk ve hakikat yolunda büyük bir cehalete de savaş açmıştır.*¹⁴³

Emine Semiye II. Meşrutiyet sonrasında yazılarından ve konuşmalarından meydana gelen *Hürriyet Kokuları* eserinde Selma Hanım'ın Paris'e gişinden bahsetmiştir: *Mücâhide-i şehîre* (ünlü kadın savaşçımız) *Selma Hanımefendi'nin Paris'e gitmesi dâ'ire-i ta'assub içinde çabalayan nisvân-ı hürriyyet-perverânı ikâz ederek hayâtlarında garîb garîb emeller uyandırmıştı.*¹⁴⁴

Önceden firar etmiş olan ağabeyi Ahmet Rıza ile hemfikir olduğundan Meşrutiyet rejimiyle sorunların çözüleceğine inanıyordu. Toros, “Niçin Evlenemediler” yazısında Selma Hanım'ın yurt dışına çıkmak için sahte pasaport kullandığını belirtirken makalesinde kılık değiştirdiğini yazar. Bunların ikisini de aynı anda mı yaptı bilinmez ancak Selma Hanım'ın firar etmek için çok beklediğini biliyoruz. O günlerde kılık değiştirmek, özellikle de bir eylemi gerçekleştirmek için erkeğin dahi çarşaf giydiği bilinen bir durumdu. Hanımefendi özgürlük fikirlerini yaymak uğruna bilindik yönteme başvurmuştur. Aile üyelerine yazdığı mektuplar, firarın hangi tarihte gerçekleştiği hakkında bilgi vermektedir.

143 Tevfik Nadir, a.g.m. s.1

144 Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları*, s.53.

10 Ocak 1900 günü yazdığı mektupta veda etmeden ayrıldığı için ablasının bağışlamasını istemiştir. Bu eylemi on yıldır arzuladığını, kardeşinin her konuda ailesinin saadeti için çalışacağını düşünerek teselli bulmasını ve birtakım cahillerin dedikodusuna itibar etmemesi istemiştir.¹⁴⁵ Elimizdeki belgelere göre ablasına bir sonraki mektubu on dört gün sonra Paris'ten göndermiştir ve “yazmak için bugün vakit buldum” diye başlamaktadır.¹⁴⁶ İlk mektubu İzmir'den yazdığını açıklayan Selma Hanım, seyahatinin nasıl geçtiği üzerine muhâtabına ayrıntılı açıklama yapmaktadır. 10 Ocak 1900 tarihli mektupta henüz ülkeden ayrılmadığı için açıklamasını kısa tutmuş, af dilediği ablasına gerekli açıklamaları, firardan haberdar olan diğer ablanın yapacağını belirtmiştir. Paris'ten yazdığı mektup, Fransızca kelimelere de yer verilen betimlemelerin yoğun olduğu uzun mektuptur. Yurt dışına çıktıktan sonra ablasına yazdığı ilk mektuptaki uzun anlatı, gelişmelerden hemşiresini haberdar etmenin ötesinde hürriyete kavuşmanın rahatlığını yansıtmaktadır. Vapurdaki diğer yolcuları detaylı betimlemesi edibe olduğunun işaretidir. Selma Hanım, gönderdiği mektubun, paket halinde bir mağazaya teslim edileceğini haber vermiştir. Haneden ikinci kişi istibdata karşı mücadeleye girişince, ailesinin göz hapsinde olacağını düşünerek bunu istemiştir. 20 Aralık 1906 tarihinde yazdığı mektubu¹⁴⁷ Selma Hanım'ı haklı çıkarmış, eniştesinin görev yerinin yine değiştirilmesinden şikayet etmiştir. Mektubun bütünlüğünden anlaşıldığı üzere Nevres Hanım, önceki mektupta kardeşi Selma Rıza'ya eşinin görev yerinin değiştiğinden bahsetmiştir. Mektupta Nevres Hanım'ın adı geçmez, evlatları Sadi ile Kenan'ın isimleri zikredilir. Ayrıca Surûrî Bey'in görev yerinin değiştirilmesinden ötürü “size yine yolculuk göründü” ifadesinden muhâtabın, Surûrî Bey'in eşi, Selma Rıza'nın ablası Nevres Hanım olduğu anlaşılmaktadır. 1906 yılında Rıza kardeşler yurt dışındaydı ve hürriyet mücadelesine devam ediyordu. II. Abdülhamit'in rütbe, para vaatlerine itibar etmedikleri¹⁴⁸ davalarından vazgeçemedikleri için aile üyelerinin hedef alındığı görülmektedir.

145 “Selma Rıza tarafından gönderilen mektup” (TT-570208)

146 Uçman, a.g.m, s.42-43.

147 Uçman, a.g.m. s.43

148 Sultan Hamit sadece Ahmet Rıza Bey'e değil hemşiresi Selma Hanım'a da hediyeler göndermişti. Ziya Şakir, “Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı”, T.N.: 40, *Tasvir-i Efkar*, 16 Ağustos 1941, s.3 ; Selma Hanım'a lütfedilen hediyein gerdanlık olduğu iddia edilir. Necdet Sevinç, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Burak Yayınevi, 1992, s.505.

Selma Rıza, Paris'te bulunduğu sekiz yıl boyunca hem ağabeyine hürriyet lehine çıkardığı neşriyatta yardım etti hem de R. Çavlı'nın yazdığına göre Sorbonne'da eğitim almıştır.¹⁴⁹ Taha Toros'a göre sosyoloji eğitimi alan Selma Hanım bahsi geçen üniversitede okuyan ilk Türk kızı olduğu gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki tek kadın üyeydi.¹⁵⁰ Toros'un bu iddiasıyla çelişen pek çok bilgi vardır. Karargâh olan Selanik'ten başka birçok merkezde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın kolları bulunmaktaydı. Dr. Bahattin Şakir'e göre o günlerde cemiyette kırk kadın üye vardı ve gizli belgeleri dağıtma görevi onlara aittir.¹⁵¹ Selanik'teki merkezin başkan yardımcısı ise Cevdet Paşa'nın kerimesi Emine Semiye'dir. Emine Semiye, cemiyetin Selanik'teki şubesinin kadın kollarında bulunmaktaydı. Selma Hanım ise aynı cemiyetin Paris şubesinde bulunuyordu ve ağabeyi sebebiyle cemiyet ile erken tanışmış olmalıdır. Ancak Mustafa Fazıl Paşa'nın kerimesi Prenses Nazlı Hanım ise Paris'teki merkeze 6/17 numarasıyla üye olmuştu.¹⁵² Dolayısıyla Taha Toros'un Selma Hanım'ı “İlklerin Kadını” olarak tanıttığı bu öncü durumda şüphelidir.

Ali Kemal, 24 Nisan 1900 tarihli Mizancı Murat Bey'e gönderdiği mektupta “fatin, zeki bir kız” olarak tanımladığı Selma Hanım'ın Paris'te ağabeyinin yanında bulunduğunu Türkçe *Meşveret*'i neşretmeye çabaladıklarını yazmıştır.¹⁵³ Haziran 1900 yılındaki *L'Aurore* gazetesi üç ay önce Fransa'ya gelen Selma Hanım için Osmanlı kadınlarının hürriyetini savunmak amacıyla yurt dışına çıkan ilk Müslüman kadın olarak tanıtmıştır.¹⁵⁴ Hürriyet ortamına kavuştuktan sonra Osmanlı kadınlarının olumsuz şartlarını dile getirmek isteyen Selma Rıza, II. Uluslararası kadın kongresine katılmıştır.¹⁵⁵

149 R. Çavlı, a.g.m. s.8.

150 Toros, a.g.m. s.61.

151 Ömer Sami Coşar, “Türk Kadınının Hak ve Hürriyetleri Konusunda Tartışmalar”, *Atatürk Ansiklopedisi 1908-1909*, C:2, İstanbul Reklam Yay. İstanbul 1974, s.59.

152 M. Şükrü Hanioğlu, *Siyasal Bir Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yay. İstanbul 1985, s.204-205 ; Sultan Hamit tarafından gönderilen memur, Nazlı Hanım'ı ikna etmeye çalışıyorsa da amacına ulaşamadı. Prenses Nazlı, kendisine karışılmamasını bundan başka bir şey istemediğini açıklamıştır. Nazlı Hanım tarafından Sultan Hamit'e gönderilen mektubu yayımlayan *Meşveret* gazetesi bunun erkeklerle de örnek olması ümit etmiştir. “Prenses Nazlı Hanımefendi Tarafından Sultan Abdülhamid'e Mektup”, *Meşveret*, No.: 22, 8 Teşrin-i sani 1896.

153 Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar-Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1982, s.55.

154 Timuroğlu, a.g.e. s.132.

155 Murat Yılmaz, “Jön Türklerin Siyasi Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası”, *Toplumsal Tarih*,

Le 19ème siècle gazetesi “Les Congrès” başlığında 22 Haziran günü gerçekleşen kongreden bahsetmekteydi. Habere göre Selma Rıza “Türkiye’de Kadınların Hukuki Durumu” üzerine rapor sunmuştur.¹⁵⁶ Buna göre Selma Hanım, İslam hukukunun kadına gereken hürriyeti verdiğini, zaman içinde kadınların cehaletin etkisi ve eğitimden yoksun bırakılması sonucu haklarını unuttuklarını anlatmıştır. Kadın özgürlüğünün, iktidar tarafından sınırlandırıldığına vurgu yapmıştır.¹⁵⁷ Selma Hanım Türkiye’ye avdetinden sonra kendisini savunduğu söylemlerinde de İslamiyet’in ilk zamanında kadının “özne” olarak hayatın içinde olduğuna dikkat çekecektir. Böylece kadınların, el konulmuş haklarına tekrar kavuşmalarını ve “yeniden özne” olmalarını istemektedir.

Paris'te bulunan Rıza kardeşleri ziyarete giden Haydar Rıfat, ziyaretin gerekçesini Selma Hanım'ın yabancı basına verdiği demeçi tercüme ettiği yazısında açıklamıştır: *Fazilet ve irfânıyla bütün Avrupa’da parmakla gösterilen özgürlüklerin babası Ahmet Rıza Beyefendi’nin küçük saygıdeğer hemşiresi Selma Hanım’ı ziyâret etmek ve Osmânî hanımlarının gelecekteki hisleri hakkında en uygun olması lazım olan araştırmalarını almak üzere söz konusu hanımefendinin birkaç senedir yaşadıkları Paris’e gittim.* Selma Hanım'ın Avrupa'da bulunma nedeni ile harcadığı mesaiye dikkat çekmektedir: *Selma Hanım'ın ömrü koşuşturmaca; araştırmak ve yazmak ile uzaktan bir gurbet diyarından en sâf, en vicdânî emellerle vatanının, milletinin ve özellikle bütün o bilmediği kız kardeşleri-bacılarının esirlik boyunduruğundan kurtulmalarına temenilerde bulunmakla geçiyordu.* Edebiyatta hünerli bir edibe olarak takdim eder: *Her ma’nâsı ile kelimenin bütün ma’nâsının fevkinde bir edibedir.* Selma Hanım'ın Paris'te bulunduğu yıllarda katıldığı konferanslar aracılığıyla “nisvân-ı İslâmî” yüceltiğini hatırlatmaktadır: *Sekiz senedir Avrupa’da tüm kadın kongrelerinde varlığını sürdürüp, feyz ve irfanından faydalandırılmış; İslam kadınlarının ahlak ve faziletlerini yüceltmıştır.*¹⁵⁸

Sa.: 329, Mayıs 2021, s.39.

156 Timuroğlu, a.g.e. s.132.

157 Z. Duckett Ferriman, *Turkey and the Turks*, London 1911, pp.102-103.

158 Tefvik Nadir, a.g.m. s.1

Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre Selma Hanım, yurt dışında bulunduğu yıllarda Ahmet Saib Bey'in tutukluluk hali üzerine Ahmet Rıza'yı bilgilendirmiş, gereğinin yapılmasını rica etmiştir. Ahmet Saib Bey, İstanbul'daki hürriyet taraftarıyla özellikle de Mizancı Murat ile yakın temas içinde olduğundan Sultan Hamit'e karşı zamanla cephe almış, Mısır'a gitmiştir. *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinin neşrine Mısır'da devam edileceği günlerde yayının vazifesiyle ilgilenmiştir. *Sultan Hamit'in Yeni Bir Tedbiri* makalesi sebebiyle 18 Ocak 1905 günü Kahire'de tutaklanan Ahmet Saib Bey'i Mısır'daki Jön Türkler, kurtarılması için teşebbüste bulundusa da muvaffak olamadılar. Başvurulan avukatlar ise savunmak istemiyordu. Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre o günlerde Selma Hanım, Kahire şehrindeydi ve olaylar hakkında ağabeyini bilgilendiriyordu. Selma Hanım'ın Ahmet Rıza'ya yazdığı mektuba göre polis evde arama yapmış, kimi evraklara el koymuştu. Ahmet Saib Bey'in altı ay ile bir yıla kadar hapis cezası alabileceğini, *Şûrâ-yı Ümmet* nâmına tutuklanan kişinin kendi haline bırakılmaması için gerekli olanın yapılmasını ağabeyinden talep etmekteydi.

Ahmet Rıza anılarında hürriyet devrinden beş sene önce Paris'e geldiği zaman tanıdım¹⁵⁹ dediği Ahmet Saib Bey kısa süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Mısır'daki yayın hayatına *Sancak* ve *Kanunuesasi* gazeteleriyle başlayan sonra *Şûrâ-yı Ümmet* heyetine dahil olan Ahmet Saib Bey, Ahmet Rıza'ya yazdığı mektupta neden tutuklandığı ve nasıl özgür kaldığını anlatmıştır. Buna göre *Şûrâ-yı Ümmet*'in 65. sayısında çıkan ve Sultan Hamit'i hedef alan yazısı sebebiyle tutuklandığı, hükümdarı tahkir etmenin Mısır'da suç olduğunu aynı olayı tekrar etmeme sözüne karşılık hür kaldığını yazmıştır.¹⁶⁰ Bu olaydan sonra İttihatçılarla arası bozulan Ahmet Saib Bey, 10 Haziran 1906 tarihinde Samipaşazade Sezai Bey'e yazdığı mektupta cemiyete katılmasını ve neşriyata yardım etmesini hata olarak yorumlamıştır.¹⁶¹

159 Halûk Şehsuvaroğlu, "İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları-19", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1950, s.2.

160 Halûk Şehsuvaroğlu, "Tarihten Sayfalar: Ahmet Saib Bey", *Akşam*, 8 Mart 1950, s.5

161 Halûk Şehsuvaroğlu, "Tarihten Sayfalar: Ahmet Saib Bey", *Akşam*, 4 Mart 1950, s.5

2.5 RIZA KARDEŞLERİN KADIN POLİTİKASI

Rıza kardeşlerin amaçları anayasal monarşi idi. II. Abdülhamit'in yönetiminden memnun olmasalar da padişahsız bir yönetim söylemlerde yoktur. İstibdat yönetimiyle baş edebilmek için edilgen durumdaki kadınları da, eyleme dahil etmek istediler. Eyleme geçmeleri için basın - yayın aracılığıyla kadınlara hakları hatırlatıldı, bilinçlenmeleri istendi. Böylece cinsiyet düzenini tartışabilen, siyasal yaşamdan haberdar olan kadınlar “yeniden özne” olabilecekti. Bu durum eğitilmiş bir sınıfı meydana getirecekti. Yeni eğitilmiş sınıf ile alt sınıflara müdahale edilecek onların da bilinçlenmesi sağlanacaktı. Dolayısıyla Rıza kardeşler, “yukarıdan aşağıya” sistemini benimsemiştir. Sonrası zincirleme reaksiyondur. Rıza kardeşlerin yurt dışına firar ederek, hürriyet lehine neşriyatta bulunması, Meşrutiyet'in ilan edilmesi için çabalaması bu reaksiyonun ilk hamlesini oluşturmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eril mensuplarının kadın meselesi konusunda Rıza kardeşler gibi düşündüğü söylenemez. Amaçları devleti kurtarmak, yüceltmek olan bunu da padişah gölgesinde yapmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, amaçlarına ulaşana kadar kadınlara “özgürlük” vaat etmiştir. Osmanlı'da mekan cinsiyete göre ayrıldığından, mahrem alanlara dikkat çekmeden yalnız kadınlar girebilirdi. Vazifeleri, evrak taşımak olan kadınlar yurt dışında gelen hürriyet lehine yazıları, mahrem alanlara taşıyarak diğer hemcinslerini de istibdat rejimine baş kaldırmaya davet ettiler. Cemiyet'in kadına yönelik hürriyet söylemleri, Meşrutiyet'in ilanına kadar devam edecektir. İttihatçıların aslî amacı “feminizm” değil, mahrem alanlara girerken dikkat çekmeyecek kişi ve Sultan Hamit'e karşı da yeni bir tehlike inşa etmektir.¹⁶² Cemiyet'in kadın politikasında tutarlı olduğu söylenemez. Nitekim Selma Hanım, İstanbul'a avdetinden sonra eleştirilerin hedefi haline gelince İttihatçı şahıslardan tepki almış, cemiyetin diğer mensupları ise Selma Hanım'ı müdafaa etme gereği hissetmemiştir. Dolayısıyla Rıza kardeşleri, cemiyetin diğer mensuplarından ayrı düşünerek yorum yapmak gerektiği kanısındayız.

162 Yılmaz, a.g.m. s.42.

2.6 ÖZGÜR AVRUPA

Aydınlanma düşüncesiyle süregelen geleneği ve toplumsal normların baskısı altındaki kadının durumunu sorgulayan kadınlar, kafes arkasındaki haremin sınırından çıkarak, özgürlükçü fikirleri yaymanın çaresini Avrupa'ya kaçmakta bulmuşlardır. Eril tahakküm ile iktidar baskısından uzakta, hürriyet lehine söylemlerde bulunan eğitimli yeni nesil kadınların öncüsü Selma Rıza'dır. Müfide Hanım'ı babası Şevket Bey'in eğitim alması için Paris'e göndermesinin sebebi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden arkadaşı Ahmet Rıza ile onun kardeşi Selma Hanım'ın orada bulunuyor olmasıdır. Kızının doktor olmasını isteyen Şevket Bey, on bir yaşındaki Müfide Hanım'ı 1903 yılında önce Malta'ya oradan da Paris'e göndermiştir. Versailles Lisesine yatılı olarak verilen Müfide Hanım ile Rıza kardeşler velisi olarak yakından ilgilenmiştir.¹⁶³

Hayriye Ben Ayad, Selma Hanım'ın izinden giderek Avrupa'ya kaçan isimlerden biridir. Tunuslu Mahmut Paşa'nın kızı, Sami Paşazade Sezai'nin baldızı olan Hayriye Hanım 1901 yılında Avrupa'da bulunan Jön Türk taraftarı olan eşi Ali Nuri Bey'in yanına kaçmıştır. Haziran 1904'de Berlin'de gerçekleşen kongreye katılarak uluslararası platformda adının duyulmasını sağlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Avrupa ve Amerika'da bulunacak olan Hayriye Hanım'ın haremini terk etmesiyle basın -kendisinden önce Avrupa'ya firar etmiş olan Selma Rıza'nın aksine- yakından ilgilenmiş, kamouyunun ilgisini çekmek amacıyla sıhhati şüpheli haberler üretmiştir. Amerikan basınına göre -hanedan mensubu olmamasına rağmen- Hayriye Hanım, "haremden kaçan prenses" idi.¹⁶⁴

Senem Timuroğlu, "Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğunu" irdedelediği *Kanatlanmış Kadınlar* çalışmasında Hayriye Hanım ile Selma Rıza'nın ICW (Uluslararası Kadın Konseyi) bünyesindeki konuşmalarında Fatma Aliye'nin çalışmalardan esintiler olduğuna dikkat çekmektedir. İki hanım da Osmanlı-

163 Bahar Çonoğlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Kadın Yazar: Müfide Ferit Tek", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Bolu 2022, s.10.

164 Adil Bakıya, *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*, H20 Kitap, İstanbul 2016; Timuroğlu, a.g.e. s.134-135.

Müslüman kadınların geri kalmasının nedeni olarak İslamiyet'i gerekçe göstermezler. Kadına geniş haklar tanıyan İslamiyet'e sahip çıkarak, kadına haklarını unutturan eğitimsizliği ve iktidarı hedef almaktadırlar. Selma Rıza ile Hayriye Hanım'ı, Fatma Aliye'den ayıran nokta ise II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı duruşlarıdır.¹⁶⁵

Öncülüğünü Selma Rıza'nın yaptığı, 1901 yılında Hayriye Ben-Ayad'ın da dahil olduğu özgürlüğü Avrupa'da arayan kadınlara 1904 yılında Prenses Şeref Hanım katılmıştır. Sultan'ın yeğeni olan Şeref Hanım, mutlu olmadığı evliliğinden kurtulmak için haremni terk etmiştir. Şeref Hanım'ı ilham alan¹⁶⁶ Hariciye nazırı Nuri Bey'in kızları Zinnur ve Nuriye de 1906 yılında harem hayatının zorluklarıyla mutsuz evliliğinden ötürü Avrupa'ya kaçmıştır. Böylece Avrupa basını “haremden kaçan” imgesini tazelemiştir.

Şeref Hanım 1908 yılına tarihlenen bir haberde Osmanlı kadınları arasında edebi alanda kendisini geliştirmiş, eğitilmiş kişi olarak Nuri Bey'in kızı Zinnur Hanım'ı örnek göstermiştir.¹⁶⁷ Sekiz yıldır Paris'te bulunan Selma Rıza yerine iki yıldır Paris'te bulunan Zinnur Hanım'ı örnek göstermesi dikkat çekicidir. Şeref Hanım'ın Selma Rıza'nın “siyasi mülteci” sıfatıyla istibdata karşı mücadele içinde olduğundan habersiz olması mümkün değildir. Bu sebeple Şeref Hanım'ın Selma Rıza'yı ve mücadelesini gözardı ettiği yorumunu yapabiliriz. Nuri Bey'in kızı Zinnur ile Prenses Şeref Hanım'ın ortak noktası mutsuz evliliği olup bu durumdan kurtulmak için Paris'e kaçmışlardır. Selma Rıza ise Meşrutiyetçi fikirlerini, istibdat idaresi altında savunamayacağı için Paris şehrini tercih etmiştir ve bu yönüyle diğer iki hanımdan ayrılmaktadır.

Timuroğlu'na göre Nuri Bey'in kızları Zinnur ile Nuriye kardeşler, harem yaşamındaki baskı ile toplumsal yaşam arasında bağ kurarak, bu baskıyı toplumsal sorun sayıyordu. Bu nedenle haklı davalarını yazar Pierre Loti aracılığıyla duyurmak için evlerinde misafir olan “Marc Helys” imzasını kullanan Fransız gazeteci Marie

165 Timuroğlu, a.g.e. s.137-138

166 Alain Quella-Villéger, *Haremden Kaçanlar: İstanbul'da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm*, çev.:

Aysel Bora, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2014 ; Timuroğlu, a.g.e. s.138.

167 Timuroğlu, a.g.e. s.139

Lera ile işbirliği yapmışlardır. İşbirlikçi iki kız kardeş ile Fransız gazeteci, kimliklerini gizleyerek 1903-05 yıllarından İstanbul'da bir gemide görevli olan Loti'ye mektup yazarak tanışmışlardır. Loti'nin *Les Désenchantées* (Bezgin/Mutsuz Kadınlar) romanı isimlerini değiştiren, kendilerini üç Türk kadını olarak tanıtan işbirlikçi kadınların ilhamıyla vücuda gelmiştir. Roman karakterleri üzerinden kız kardeşler Zinnur ile Nuriye'nin mutsuz evlilikleri anlatılmıştır. Kız kardeşlerin, Paris'e firar etme planı, romanın yayınlanacağı 1906 yılına denk gelmektedir. Bu günlerde kız kardeşlerin roman karakterleri üzerinden kimliklerinin deşifre olma evhamından başka Zinnur'un istemediği bir evliliğe zorlanması da bu günlerde olur.

II. Abdülhamit yönetiminin baskısı ise Avrupa'ya firar eden kadınların müşterek şikayetidir.¹⁶⁸ Aydınlanma felsefesinin etkisiyle harem kurallarına başkaldıran kız kardeşler, davalarını kamouyuna duyurmak için eril zihniyetin yardımına başvurmuşlardır. Bu durum dolaylı olarak Selma Rıza ve Fatma Aliye'nin kamusal yaşamda tutunmak için “manevi baba” olarak Ahmet Mithat Efendi'yi seçmesini hatırlatmaktadır. Özellikle Fatma Aliye, himaye altındayken Ahmet Mithat'ın çizdiği sınırlarla karşılaşmış, ayrıca manevi babasının ideolojisine yakın olduğuna hükmedilmiştir. Nitekim özgür bir yaşamın hayalini arzulayan Hariciye nazırı Nuri Bey'in kızları Zinnur ile Nuriye ise seslerini duyurmak için Pierre Loti'yi seçtiğinden Osmanlı Devleti'ni Batı'ya şikayet ettiklerine hükmedildi. Yeni nesil eğitilmiş kadınların, eski usul evlilik yaşamını eleştirdiği, ataerkil tahakkümü reddettiği günlerde Pierre Loti, işbirlikçi üç kadının ilhamıyla vücuda gelen eserinde eski harem hayatı günlerini yeniden inşa etmektedir. Bu durumu *Doğu, Batı ve Kadın* yazarı Özlem Ezer, Loti'nin bastırılmış, eğitim ve sosyal haklardan mahrum kalmış ikinci sınıf Türk kadını temsilinin Fransa'da rağbet görmesiyle ilişkilendirir.¹⁶⁹ *Mutsuz Kadınlar* yazarını hareme ve Doğu kadınına bakışı sebebiyle Selma Rıza'nın ağabeyi Ahmet Rıza eleştirmiştir. Müslüman kadınların sığınağı olan haremi Avrupalı erkeklerin dilediği zaman girdiği bir mekan olarak tasvir edilmesine karşı çıkmıştır.¹⁷⁰ Hem Selma Rıza ile Fatma Aliye'nin manevi babaları Ahmet Mithat'ın hem de Nuri Bey'in kızları Zinnur ile Nuriye'nin Batılı bir erkeğin desteği için

168 Timuroğlu, a.g.e. s.151-162.

169 Özlem Ezer, *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın 1913-1930*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.14.

170 Orhan Koloğlu, *Loti'nin Kadınları: Osmanlı Hareminin Gizemli Dünyası*, Dünya Basımevi, İstanbul 1999, s.188 ; Timuroğlu, a.g.e. s.164-165.

seçtikleri Pierre Loti'nin söylemlerinde Doğu kadına yönelik “çoklu yüz” vardır. *Cumhuriyet* gazetesi 19 Haziran 1930 tarihli sayısında Pierre Loti'nin *Les Désenchantées* romanında Cenân nâmıyla geçen kadının *Matin* gazetesine gönderdiği mektubu alıntılanmıştır. *Matin* gazetesi Cenân adındaki kadın tarafından İstanbul'dan gönderilen ve kendi mühüriyle mühürlenmiş mektup ile bahsi geçen kadının o günlerdeki fotoğrafını yayınlamıştır. Mektup; Türk kadınlarının esaretten kurtulduğunu, Pierre Loti'nin kendileri için çok çalıştığını, Türkiye'de “naşat kadın” kalmadığını, artık Türk kadınının Avrupalı ve Amerikalı kadınlara özenmediğini beyan etmektedir. Loti'nin romanı 1921 yılında “Naşat Kızlar” adıyla çevrilip *Payitaht* gazetesinde tefrika edildiği için eser çeviri adıyla tanınmaktaydı.¹⁷¹ 1930 yılına tarihlenen mektubu kaleme alan kişinin gerçekte Loti'nin romanına konu olan kadınlardan biri olduğu kesin olmasa da “Naşat kızlar kalmadı” ifadesiyle Cumhuriyet rejiminin kadınlara hürriyet sağladığına vurgu yapılmıştır.

Cumhuriyet gazetesi yazarına göre Pierre Loti'nin *Les Désenchantées* romanı tamamıyla hayal ürünü bir eserdir.¹⁷² Bu haber üzerine Zeki Megamiz, *İçtihat* mecmuasında Pierre Loti'nin bahsi edilen romanının tamamıyla hayal ürünü bir eser olmadığını, hakiki bir olay üzerine kurgulandığını açıklamıştır. Ancak *Matin* gazetesinde paylaşılan fotoğrafın, gerçekliğine ihtimal vermez. Bu durumu romanda bahsi edilen kadının, kimliğini kullanmak isteyen biri olarak yorumlamıştır. Pierre Loti'yi Sultan Hamit döneminde İstanbul'da bir gemide görevli iken tanıyan Zeki Megamiz, onunla bir buçuk sene temasda bulunduğunu açıklayarak iddialarını temellendirmeye çabalamıştır. *İçtihat* yazarına göre babası tarafından istemediği evliliğe zorlanan kişi romanda Cenân nâmında geçen kadındır. Megamiz, Loti'ye olayları aktaranların “Fransız iki türk hanım” olduğunu ve müstear adlarla romanda yer aldıklarını yazmıştır. *Les Désenchantées* romanını gerçek ile sanatın buluşması olarak yorumlayan Zeki Megamiz aynı yazarın *Aziyade* eserini ise tamamıyla hayal ürünü olarak kabul etmektedir.¹⁷³

171 Senem Timuroğlu, “Var ile Yok Arasında Bir Entelektüel Osmanlı Kadını: Hatice Zinnur (1883-1923)”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 291, Mart 2018, s.77 dipnot: 2.

172 “Hâlâ mı Efsane? Piyer Loti'nin Nâşad Kızlarından Uydurma Bir Ses!”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1930, s.3.

173 Zeki Megamiz, “Pierre Loti-Cenân”, *İçtihat*, No.: 301, 15 Temmuz 1930, s.5420-5421.

Senem Timuroğlu, *Var ile Yok Arasında Bir Entelektüel Osmanlı Kadını* yazısında Loti'nin romanında geçen kahramanların gerçek kimliklerini açıklamıştır. Buna göre Hatice Zinnur'un adı “Zeynep”, Nuriye'nin adı “Melek” ve Fransız gazeteci Marc Hély's'inkini (Marie Léra) “Cenan” olarak romanda geçmektedir. Hatice Zinnur, *Haremden Kaçanlar* eserine göre hamile olduğu halde kocasını terk eden, kız evladını kız kardeşine evlatlık veren, verem hastalığına rağmen Avrupa'yı gezen bir kadındır. Timuroğlu, Osmanlı toplum yaşamındaki “iyi anne, iyi eş” tanımına uymayan Hatice Zinnur'un “makbul olmayan” bir kadın olarak tanımlandığına işaret etmektedir. İntihar eden ya da var olan hastalığından vefat eden Hatice Zinnur'un aksine kız kardeşi Nuriye “makbul kadın” tanımına uyuyordu. Nuriye Hanım, yurt dışında bulunduğu yıllarda Nice'ye yaptığı bir seyahat sırasında tanıdığı Polonya'dan Fransa'ya sığınan kont ile evlendi, dört evladı oldu. Ayrıca kız kardeşinin evladına da annelik yapan Nuriye Hanım'ı toplum affetmiş, kabullenmiştir.

Timuroğlu, Balkan Savaşı'nda harp yaralıları için Adapazarı'nda fahri hemşirelik yaparken vefat ettiği iddia edilen Hatice Zinnur'un feminist ve entelektüel yönüne dikkat çekmiştir.¹⁷⁴ Mutsuz evliliği sebebiyle Paris şehrini tercih eden Hatice Zinnur ile hürriyet savaşı için aynı şehri tercih eden Selma Rıza'nın ortak bir noktası vardır. Zinnur; kaçak olarak “devlet için”, evladığını terk ettiği ve annelik yapmadığı için “toplum için” makbul olmayan kadındı. Selma Rıza ise yine kaçak olarak “devlet için”, tesettür ve çok eşliliğe yönelik eleştirileri sebebiyle “muhafazakâr kesim için” makbul olmayan kadındı.

2.7 SELMA RIZA İSTANBUL'DA

Rıza kardeşler, “yukarıdan aşağıya” sisteminin ilk hamlesini Meşrutiyet'in ilan edilmesine bağlamışlardır. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ilk amaçlarına ulaştılar. Daha sonraki teşebbüslerini zincirleme reaksiyon olarak gördüklerinden büyük umutlarla İstanbul'a avdet ettiler. Selma Hanım, henüz yurt dışındayken yabancı basına yaptığı açıklamada avdetinin yakın olduğuna işaret

¹⁷⁴ Senem Timuroğlu, a.g.m. s.72-77.

ediyordu: *Birkaç güne kadar vatanıma, kardeşimle berâber dönüyorum. Sekiz seneden beri gurbetteyim anneme bu ne büyük bir mutluluk sebebi olacaktır. Yeni İstanbul'a yönelik şahsi hayalleri arasında romanını yayınlamakta vardır: Fikrimi güçlendiren bir roman yazdım. İstanbul'a dönüşümde berâber tab ettireceğim. Bu sevimli kitâbımı bu kadar yakın bir zamânda yayımlayabileceğimi ümîd etmezdim.* Toros'un aktardığına göre Selma Rıza iki roman yazmıştı. Bunlardan biri okul defterine yazılmış haliyle keşfedildi. Diğer romanı hakkında ise bir bilgiye henüz tesadüf edilmemiştir. Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edildiğini haber aldığından sevinçten ağlayan Selma Hanım, Paris'ten ayrıldığı için de hüznüldür: *Gideceğim, fakat Paris'te de bir çekici kuvvet olduğunu itirâf etmeliyim.*¹⁷⁵

Le Figaro'nun Eylül 1908'deki haberi “siyasi mülteci” olarak tanımladığı Selma Rıza'nın sekiz yıldır bulunduğu Fransa'dan İstanbul'a dönmek için ayrıldığını yazar.¹⁷⁶ Dönüş vapurunda aktör Burhanettin Bey de vardır. Sultan Hamit'in yönetiminden kaçan, devr-i hürriyet sonrası ülkesine dönen kimi Türkler, Burhanettin Bey'e İstanbul'dan önce ilk sahnesini İzmir'de vermesini teklif etmiştir.¹⁷⁷ İzmir'den sonra İstanbul'a ulaşan Rıza kardeşler gösterişli karşılanmadan kaçındılar.¹⁷⁸ Nitekim Meşrutiyet rejiminden hoşnut olmayan kitlelerin nefret söylemlerinin olduğu günlerde, Rıza kardeşlerin aldığı karar yerinde olmuştur.

Selma Rıza'nın henüz Paris'teyken Osmanlı-Müslüman kadınına hürriyet getirecek teşebbüs önerileri, İstanbul basınına da sirayet edince tepkiler dile gelmeye başlamıştır. Halkı kin ve nefrete sürükleyen isim ise Meşrutiyet rejimini kabul edemeyen Derviş Vahdeti olacaktır. Selma Hanım'a muhafazakâr eril zihniyetin matbuat yaşamından tepkileri ve *Sultânî-i İnâs* teşebbüsü müstakil bir başlıkta anlatılacaktır. Eleştirilerin odağındaki kadın, tepkilerin azalmaya başladığı dönemde Dr. Besim Ömer Paşa'nın yürüttüğü proje içinde yer almıştır.

175 Tefik Nadir, a.g.m. s.2.

176 Timuroğlu, a.g.e. s.132.

177 Burhaneddin Tepsi, *Bir Aktörün Hatıraları: Silvain'in Şakird-i Marifeti*, haz.: İbrahim Özen, Dün Bugün Yarın Yay. İstanbul 2018, s.20. Bahsi geçen çalışmada Selma Hanım'a atfı yapılan iki farklı yayın kontrol edildiyse de Selma Rıza namını göremedik. Ayrıca yazım hatasından olsa gerek Selma Rıza, Ahmet Rıza'nın kızı olarak tanıtılmıştır ; Burhaneddin Bey, anısında Paris'ten gelen Tan-Jurnal ve Maten gazetelerini evlerinde gizlice okuduklarını yazmıştır. Mekteb-i Sultani'de eğitim gördüğü dönemde Fransız hocaların telkinlerine karşılık, istibdat rejimi kendisinde tezat duygular uyandırıyordu. Aktör Burhaneddin Tepsi, “Ben Kimim?”, *Politika*, Y.: 2, Sa.: 394, 25 Kasım 1940, s.3.

178 Ziya Şakir, “Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı”, s.3.

2.8 DERNEKLERDEKİ FAALİYETLERİ

Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi, Dr. Besim Ömer Paşa öncülüğünde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) bünyesinde 20 Mart 1912 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşu Balkan Savaşı yıllarına denk gelen cemiyet cephede askerle, cephe gerisinde ise halkın sorunlarıyla ilgilenmiştir. Askerlerden başka kimsesiz çocuklara, dul kalmış kadınlara, muhacirlere de yardım etmeyi amaçlayan merkezin fahri başkanı Başkadın Efendi'dir. Başkanı Harbiye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Hanım, ikinci başkan Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hanımefendi, başkatibesi Ahmet Rıza Bey'in hemşiresi Selma Hanım'dır.¹⁷⁹ 27 Ocak 1914 tarihinde Besim Ömer Paşa'nın, Darülfünun salonunda hanımlara Hilal-i Ahmer hakkında verdiği konferansa Selma Hanım'dan başka Faik Bey'in eşi Fatma Aliye, Veli Bey'in eşi Nezihe Hanım ve Besim Ömer'in eşi Macide Hanım da katılmıştır. Besim Ömer, Hilal-i Ahmer'in tarihçesi, faaliyetleri gibi konularda açıklamalar yapmış, Hanımlar Merkezi kurulmasına kimi erkeklerin muhalif olduğundan bahsetmiştir.¹⁸⁰ Balkan Savaşları günlerinde İstanbul'da bulunan Tatarlı muhabir Fatih Kerimi, idare merkezinin üç katlı binadan oluştuğunu, en üst katın hanımlar şubesi olduğunu yazmıştır. Kerimi, İstanbul'da bulunduğu günlerde Hanımlar Merkezi'nden başkatibe Selma Hanım ile muhasebeci Nezihe Hanım ile görüşmüştür. Hastanelerdeki yaralılar ve yatan hastaların bakımı hakkında bilgi almış, “İslam muhacirleri” meselesiyle uğraştıklarını öğrenmiştir.¹⁸¹

Selma Rıza “dört buçuk sene” hizmet ettiği cemiyetteki vazifesinden Sadiye Hanım'ın verdiği bilgiye göre Hanımlar Merkezi'nin 3 Ağustos 1916 tarihli toplantısında istifa dilekçesini sunmuştur. İstifası heyet tarafından aylarca kabul edilmediği gibi vazifesine dönmesini bildirilen mektuplar yazılmıştır. Harbiye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi olan Prenses Nimet Hanım 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332) tarihli mektup ile Selma Hanım'a görevine devam etmesini rica etmiştir. Üç gün sonra cevap veren Selma Rıza sekiz aydır istifasının kabul edilmemiş olmasını

179 Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.: 10, s.148-151.

180 Konferans metinleri için bkz.: *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, haz.: İsmail Hacıfettanoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay. Ankara 2009.

181 Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, haz.: Fazıl Gökçek, Çağrı Yay. İstanbul 2001, s.117.

eleştirmektedir¹⁸² *Sekiz ay önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Bölümü Merkez İdare Kurulu'na sunduğum istifamın kabul olunmadığına ve "Yazı İşleri Müdürlüğünün"[görevinin] aynen olduğu gibi üzerimde bulunduğuna dâir yapılan nazik beyanatlarını büyük hayretle okudum. Cemiyetin üyesi olduğu yıllar boyunca görevini ciddiyetle yerine getirdiğini ihtar etmektedir: Cemiyet üyesi bulunduğum ve dört buçuk yıl yükselmesi ve gelişmesi için çalıştığım bir cemiyetin hayırlı maksatlarına olan bağlılığım beni şimdiye kadar dâimâ o cemiyete ilişkin konularda –başkalarınca belki pek aşırı sayılmayacak- bir ciddiyetle harekete sevk ve mecbur etmişti.*

Görevinden istifa etmesinin gerekçesini vicdanı ile görüşlerine ters düşen olayların düzeltilmemesi olarak açıklamıştır: *Ayrılışımdan önce her türlü hatırlatma ve ricalarıma rağmen yaşanan bazı üzücü durumlar dolayısıyla ne büyük bir vicdanî sorumlulukla karşı karşıya bulunduğumu o zaman tekrar tekrar yapılan görüşmelerde gerek yüce zatlarına ve gerek doktor beyim Ömer Paşa hazretleriyle diğer arkadaşlarıma bir açıklama sunmuş ve bu durumların giderilmesi çâresinin bir an önce aranmasını rica etmiştim. Cemiyetin çıkarlarından başka hiçbir maksada dayanmayan bu içten maruzatımın önemle dikkate alınmamasından başka bilakis nasıl olumsuz yorumladığını daha sonra gördüm ve anladım. Selma Rıza üstü örtülü bir ifadeyle cemiyet içinde bazı olumsuz davranışlar yaşandığını hatırlatarak, bu olumsuzlukların kendi şahsiyetine sirayet edeceğinden endişe duymaktadır: *Henüz ne görevi ve ne de hak ve yetkileri belirlenmemiş bir heyet içinde kâh sonradan olan, kâh keyfî ve zorunlu bırakarak bir takım tutum ve hareketlerin oyuncağı olmak şüphesinden kurtulmak için istifâyâ mecbur oldum.**

İstifasını hem sözlü hem de yazılı olarak sunduğunu yinelemektedir: *Bu karârımın kurulca kabul edilmemesine gelince bunu sırf bir nezaket eseri olarak kabul ettiğimi ve istifâmı gerektiren sebeplerin böyle yumuşak ve taltif edici birkaç sözle giderilemeyeceğini yüce zatlarına sözlü olarak belirttiğim gibi daha sonra hakkımdaki ilgilerinden doğan mecburiyet sebebiyle bir lütuf olarak bazı açıklamalar sunmak arzusunda bulunan diğer hanım efendilere de yazılı olarak bildirdim.*

182 Mektupta Nimet Hanım'ın adı geçmez. Mektubun sonunda muhatabın Nimet Hanım olduğuna dair Taha Toros tarafından not düşülmüştür.

Karşılaştığı olumsuzluklara rağmen Hanımlar Merkezini, kutsal bir maksat takibi için oluşturulmuş saygın bir cemiyetin, merkez idare kurulu olarak tanımlamıştır. Üç toplantıya katılmamakla istifa edilmiş sayılan kurala atıf yapan Selma Rıza, istisnâ kabul etmeyen bu kurala göre vazifesinin prensip olarak son bulduğunu hatırlatmıştır: *İstifamın kabul edilmediğine ve belki de farzımuhal olarak [yani olmazya] istifa sebeplerimin giderildiğinden emin bile olsam merkez idare kurulu üyelerinin sekiz ay hizmetleri yerine getirmekten kaçınmak değil, üç toplantıya katılmamakla prensip olarak istifa etmiş sayılacağını pek iyi bildiğim için istisnâ kabul etmeyen bu kurala ben acizenin de tâbi tutulmasını ricâ ederim.*¹⁸³

Selma Hanım'ı vazifeye davet eden isimlerden biri Müze Müdürü Halil Bey'in eşi Sadiye Hanım'dır. Mektupta, Selma Rıza'nın cemiyetteki görevinden ayrılmasının uygun görülmediğini, bununla beraber 10 Mart 1917 günü gerçekleşecek olan toplantıya da icabet etmesini istemektedir: *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin 21 Temmuz 1332 (3 Ağustos 1916) tarihli toplantısında istifa dilekçeleri değerlendirme makamına sunulduğu zaman yüce zatınızın bu sıralar ayrılması uygun görülmemekle içinde bulunduğumuz ayın onuncu Cumartesi günü öğleyin saat ikide önemli bazı görüşmelerde bulunmak üzere bir araya gelecek olan heyeti şerefliendirmelerini ricâ ile saygılarımızı sunarız efendim*¹⁸⁴

Selma Hanım'ın komşuları olan Vaniköy'deki Viyana Sefiri Mahmut Nedim Paşa Yalısı çok sonra Kızılay tarafından satışa çıkarılacaktır. Selma Rıza'nın gençlik döneminde Mahmut Nedim Paşa'nın oğlu Nebil Bilhan ile fotoğrafının bulunması aile ile yakın olduğuna delil sayılabilir. Şehsuvaroğlu'nun aktardığına göre bahsi geçen yalı özellikle de devr-i hürriyet sonrası edipler ile siyasilerin uğrak yeri olmuştur. Bunlar arasında Toros'un ifadesine göre Selma Rıza'yı “kadınlığın tacı” olarak tanımlayan Sami Paşazade Sezai'den başka Talat Paşa, Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir, İsmail Hakkı gibi isimleri zikretmiştir.¹⁸⁵ Selma Hanım; cadı külahlı kulesiyle Vaniköy'de dikkat çeken komşu mülkünün, bir dönem bünyesinde çalıştığı Kızılay

183 Selma, “İsmetlü Efendim Hazretleri”, 9 Şubat 1332 (22 Şubat 1917) - (TT-570211)

184 “Sadiye Hanım tarafından gönderilen mektup”, (Mart 1333) – (TT-570212) Mektuptaki imza okunaklı değildir. Mektubu yazan kişinin Hanımlar Genel Merkezi yönetim kurulunda Müze Müdürü Halil Bey'in eşi olarak geçen “Sadiye” Hanım olabileceğine hükmettik.

185 Haluk Şehsuvaroğlu, “Tarihten Sayfalar: Vaniköyünde Mahmut Nedim Paşa Yalısı”, (TT-581798).

(Hilal-i Ahmer Cemiyeti) tarafından satılacağını öngöremezdi.¹⁸⁶

Selma Rıza pek çok cemiyetin kuruluşunda veya faaliyetinde aktif rol almıştır. Bunlardan biri 1913'te İstanbul'da “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti” bünyesinde kurulan Hanımlar Heyeti'dir. Rusya'dan gelen Balkan Savaşı günlerinde Hilal-i Ahmer'in Kadırga Hastanesi'nde hastabacılık da yapacak olan dört kız öğrencinin katkısıyla kurulan cemiyet orduya yardım etmek, toplumu ve hemcinslerini bilinçlendirmek gibi amaçlara sahiptir. Petersburg'tan gelen Meryem Yakubova, Ümmü Gülsüm Kemalova, Rukiye Yunusova ve Meryem Pataşova 2 Ocak 1913 günü Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne yazdıkları dilekçe ile bahsi geçen cemiyetin bünyesinde kadınlardan oluşan bir heyet kurulmasını talep etmişlerdir. Yusuf Akçura tarafından okunan, üyeleri de etkileyen bu dilekçe üzerine cemiyetin hanımlar heyetinin kurulması kararlaştırıldı.¹⁸⁷ Dilekçedeki öneriler arasında yardım toplamaktan başka, savaş alanında bir fiil bulunmak, padişaha başvurarak onun da vatan savunmasında bulunmasını talep etmek vardır. Öneriler arasında en dikkat çeken kadınlar arasında konferanslar düzenlenmesi arzusudur. Bu istek iki toplantı şeklinde gerçekleşmiştir.

Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Hidiv İsmail Paşa'nın kızı Prenses Nimet Muhtar Hanım başkanlık ettiği ilk toplantı 8 Şubat 1913 tarihinde gerçekleşmiştir. Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi Başkanı da olan Prenses Nimet Muhtar Hanım'ın açılış konuşmasından sonra kürsüye Fatma Aliye çıkmıştır. Hanımlar Heyeti'nin kurulmasına öncülük edenlerden Ümmü Gülsüm Kemalova, Aka Gündüz'ün *Kübra* şiirini okuyan Mebrûke Hanım, Celal Sahir Erozan'ın annesi Fehime Nüzhet Hanım, İnas İdadisi Müdiresi Nakiye Elgün, İnas İdadisinden birkaç öğrenci ve Halide Edip kürsüye çıkarak duygularını dile getirmişlerdir.¹⁸⁸ İstanbul'daki ilk Kız İdadi Mektebi'nin müdiresi Halide Edip'in de yakın arkadaşı olan Nakiye Elgün konuşmasında Rumeli'deki vahşete dikkat çekmiştir. Hiçbir muharebe de görülmemiş cinayet ve zulümlerin icra edildiğini, kız kardeşlerin namus örtülerinin kanlı süngülerle parçalandığını anlatmıştır.¹⁸⁹ Millet ve milliyetçilik üzerine konuşma

186 Şaziye Harlıhlı, “Bir Yalının Geçmişten Geleceğe Mektupları”, *Milliyet*, 16 Mayıs 2004, s.2 (TT-505096)

187 Şefika Kurnaz, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken, İstanbul 2012, s.15-21.

188 Nazım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1991, s.77.

189 *Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları*, Tanin Matbaası, İstanbul

yapan Halide Edip nutkundan sonra üç maddelik bir karar teklifinde bulunmuştur. Osmanlı kadınları adına telgraf çelilmesinden başka Hindistan, Rusya ve Türkistan gibi ülkelerde yaşayan Müslüman hemcinslerini Rumeli'deki zulme karşı tepkiye davet etmiştir. Vahşetin son bulması için Avrupa kraliçeleri nezdinde protesto icrasıyla baskıda bulunmaları yönünde yardım ricası teklifinde bulunmuştur.¹⁹⁰

15 Şubat 1913 tarihli ikinci toplantıyı Sultan Abdülaziz'in kızı Nazıme Sultan himayesinde gerçekleşmiş olsa da bizzat katılmamıştır. Prenses Nimet Hanım ise rahatsızlığı gerekçesiyle katılamadığı için toplantıyı Selma Hanım yönetmiştir. Konuşma yapan hanımefendilerin pek çoğu II. Meşrutiyet dönemi sonrasında nâmi sıklıkla görülen Şair Nigar, Belkıs Şevket, Osmanlı vezirlerinden Köse Raif'in kızı İhsan Raif, Nezihe Muhlis, Halide Edip ve yakın dostu Nakiye Elgün gibi hanımlardır. Toplantı sonunda birincisinde olduğu gibi iane toplanmıştır.¹⁹¹ Bahsi geçen hanımlar, devr-i hürriyet sonrası dirsek temasında bulunarak pek çok faaliyet içinde aktif rol oynamıştır. Balkan Savaşı günlerinde İstanbullu kadınları vatan savunmasına çağıran ve cephedeki askerlere yardım toplamayı amaçlayan Darülfünun toplantıları daha sonra Milliyetçiliğin propagandasını yapacak olan mitinglerin öncüsü olmuştur. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto için dört gün sonra 19 Mayıs 1919 günü Fatih meydanında yapılan miting bu duruma örnek teşkil etmektedir. İtilaf Devletlerinin işgalleri karşısında halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan sokak mitinglerinde öne çıkan kadın Halide Edip olmuştur. Fatih mitingini 20 Mayıs 1919 günü Üsküdar Doğancılar mitingi ile aynı gün Bakırköy Kadın Mitingi takip etmiştir. 22 Mayıs 1919 günü Kadıköy İskele Meydanı'ndaki mitinge olumsuz hava şartına rağmen katılım yoğun olmuş haksızlığa karşı seslerini duyurmuşlardır. İlk Sultanahmet mitingi 23 Mayıs 1919 günü düzenlenmiştir ve diğer sokak mitinglerine göre katılımın en çok olduğu miting olmuştur. İtilaf Devletleri'nin denetimi ve baskısı altındaki İstanbul'da son miting 13 Ocak 1920 günü yine Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleşmiştir. Yasaklara rağmen düzenlenen

1328(1912), s.21-26 ; Nuray Özdemir, *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Cemiyet Kadını: Nakiye Elgün*, Phoenix Yay. Ankara 2014, s.37.

190 Polat, a.g.e. s.78.

191 Polat, a.g.e. s.80; Şirin Eker Karadağ, "II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri" (yüksek lisans tezi), *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale 2011, s.159-162.

miting ile ülkedeki haksız ve yersiz işgaller kınanmıştır.¹⁹²

Halide Edip'in söylemlerini konferanslar ve mitingler aracılığıyla gözlemleyen Selma Rıza sonraları onun Milliyetçilik anlayışının çoklu yüze sahip olduğunu yazacaktır. II. Meşrutiyet dönemine şahitlik eden ve öncü olan kadınların pek çoğu Halide Edip'e karşı sempati duymamaktadır. Nitekim Halide Hanım da bu öncü kadınları bertaraf etme -yok sayma- politikası izlemiş, bunun sonucunda matbuat yaşamından çekilmeye başlayan öncü kadınların yerine Halide Edip imzası almıştır. Devr-i hürriyet sonrası imzası görülmeye başlayan kadının Cumhuriyet döneminde de nâmını devam ettirmesi için Halide Edip ile yakın ilişki içinde olması gerekmektedir. İstanbul'daki ilk Kız İdadi Mektebi'nin müdiresi Nakiye Elgün buna örnek teşkil etmektedir.

2.9 MİLLİYETÇİLİĞİ

Selma Hanım cemiyetlerde üstlendiği vazifelerden başka Mütareke döneminde kadını aşağılayıcı kelime kullanan Yakup Kadri ile mandacılığın propagandasını yapan Halide Edip'e kalemiyle cevap vermiştir. Yakup Kadri Bey'e “İzmir Hediyeleri” namında eseri tanıtırken “eli işte iken ağzı söylenişte olmak yalnız kancıklara yaraşır”¹⁹³ ifadesi üzerine eleştiri mektubu gönderilmiştir.

31 Ocak 1921 tarihli mektupta dünyanın Türkler aleyhinde teşebbüslerde bulunduğu, insanların birbirine güvenmekten başka çaresi olmayan dönemde kadınlara, kabîh sıfatı layık gören Türk muharrir eleştirilmiştir: *Sizin kimden ve ne cins bir yaratıktan doğduğunuzu bilmiyoruz; ancak cihânın Türkler aleyhine ayaklandığı Pâyitaht-ı Saltanat'ın düşmanla dopdolu bulunduğu ve bu dağınıklık içinde millî bekâyı sağlamak için kadın erkek çoluk çocuk herkesin birbirine dayanmaktan başka çâresi kalmadığı böyle acıklı ve felâketli bir zamânda siz “bir*

192 Nuray Özdemir, “Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını”, *Belgi*, Sa.: 21, Kış 2021/1, s.2-13.

193 Yakup Kadri, “Küçük Bir Risale Münasebetiyle”, *İkdam*, No.: 8580, 30 Kânûn-ı sâni 1337/1921, s.2 ; Yakup Kadri'nin *İkdam* gazetesindeki yazılarında İstanbul şehirli kadınlara yönelik pek çok eleştirisi vardır. Batılı bir kadınla sohbet ediyormuş gibi davranarak şehirli kadınlardan duyduğu rahatsızlığı sıralamıştır. *İkdam*'daki yazıları için bkz.: “Gösteriş ve Süs”, No.: 9048, 25 Haziran 1922 ; “Kadınlığın Terakkisi”, No.: 8562, 12 Ocak 1921 ; “Nargile Çay ve Söz”, No.: 9044, 20 Mayıs 1922 ; İstanbullu kadınların aksine Anadolu kadını ise yüceltmıştır. Bkz.: “Hanımlarımızla Hasbihal”, No.: 8576, 26 Ocak 1921 ; Ayrıca bkz.: Didem Ardalı Büyükarman, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *İkdam* Gazetesinde 1919-1921 Yılları Arasında Yazmış Olduğu Makalelerin Çevirimi-İncelenmesi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli 2002.

Türk yazarı” nasıl oluyor da milletin yarısından çoğunu oluşturan kadınlara bu gibi çirkin sıfatları lâyük görüyorsunuz, bunu anlamak istiyoruz

Yakup Kadri'ye yazdıklarını yayınlamadan önce okumasını tavsiye etmektedir: *Çok söyleyen çok yanılır derler. Siz de acaba çok mu yazıyorsunuz, yoksa yazdıklarınızı bir defa dikkatle okumak zahmetini tercih mi buyurmuyorsunuz, “ne oluyor” arada bir öyle hatalı sözler sarf ediyorsunuz ki bunun vebâli yalnız size değil adına kalem yürüttüğünüz millete yükleniyor.* Mütareke İstanbul'unun panoramasını sunan eleştiri mektubu, Yakup Kadri'nin üslubuna temenni de bulunmaktadır: *Şimdilik lisânınıza biraz daha nezâhet ve fikrinize de o nisbetde selâmet temennî etmekle iktifâ eyleriz efendim.* “Gerektiğinde adını gizlemeye lüzum görmeyen bir kadın” notuyla yazılan bu eleştiri mektubu Taha Toros'a göre Selma Rıza tarafından kaleme alınmıştır.¹⁹⁴ *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Wilson Prensiplerini öven yazı üzerine Velid Bey'e eleştiri mektubu gönderen kişi de Toros'un iddiasına göre Selma Hanım olmuştur.

ABD Başkanı T. W. Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresi'ne 14 maddelik barış planı sunmuştur. I. Dünya Savaşı'nın mağlup olanlarından Osmanlı Devleti, savaş sonrasında dağılma sürecine girdiği aşamada Wilson Prensipleri kimi Osmanlı aydını tarafından umutla karşılanmıştır. Bu aydın kesime göre Wilson Prensiplerinin kabulü Amerika'nın gözetimi altında Osmanlı Devleti'nin yaşaması demektir. Cemiyetin kuruluşuna öncülük eden isimlerden biri Halide Edip olup 4 Aralık 1918 tarihinde kurulan cemiyetin, kuruluş ve faaliyetleri basında manşetlerle servis edilmiştir. Cemiyet hakkındaki görüşlerini dile getiren bir isim de Velid Bey olmuştur. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 6 Aralık 1918 tarihli nüshasında *Kendimizi Tanıtmak Teşebbüsleri Başladı* ser-levhalı yazısında bahsi geçen cemiyeti olumlu değerlendirmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtulmanın bir adımı olarak gördüğü cemiyet için faydalı mı zararlı mı olduğu tartışmalarının son bulmasını istemektedir. Ayrıca cemiyet aracılığıyla Osmanlı Devleti, dış politikada tanınmaya başlanacak, böylece gayrimüslim halka karşı merhametli ve adil politika sergilediği duyurulmuş olacaktı.¹⁹⁵

194 “Selma Rıza tarafından Yakup Kadri'ye gönderilen mektup”, 31 Kânûn-ı sâni 1921 Taha Toros Arşivi

195 Velid Ebüzziya, “Siyasiyat: Kendimizi Tanıtmak Teşebbüsleri Başladı”, *Tasvir-i Efkâr*, No.: 2582,

31 Mayıs 1909'dan itibaren *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesini neşreden Ebüzziyâ Tevfik'in 1913 yılında vefatı üzerine yayını devam ettiren oğlu Velid Ebüzziya'ya bahsi edilen yazısı üzerine eleştiri mektubu gönderilmiştir. Mektup yazarı öncelikle Velid Bey'in Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kararlarını takdir etmeden önce bazı önemli noktalar hakkında ayrıca bir inceleme vaatinde bulunmasıyla teselli olduğunu belirtmiştir. Amerikan mandacılığı taraftarı olan Halide Edip mektup boyunca hedef alınmıştır. Başlarda isim vermeden sonradan ise açıkça milliyetçilik anlayışı eleştirilmiştir: *Bu memlekette, yaranmak gösteriş yapmak gibi çirkin bir alışkanlığa uymakla her fikri her prensibi ölçüp-tartmadan alkışlamaya alışmış insânlar pek çoktur biliriz. Halide Hanım'ın, cihana hükmetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk Beyliği konumuna indirgemesine karşı çıkmıştır: Asırlardan beri cihânın üç büyük kıtasında çeşitli milletler üzerinde hüküm sürmüş bir yüce devleti bir kaleme ufacık bir Türk beyliği konumuna indiren ve ancak evet ancak kesin bir zorunluluk altında zorla kabûl edilebilen o tehditvari şartları “Samedânî” gibi güzel bir nitelemeye layık görmek, sonra da huzûrunda şükür secdesine varmak ve sevinç gösterisi yapmak ne derece şan ve şerefe uygundur bilemeyiz. Milliyetçilik anlayışının çoklu yüze sahip olduğunu kanıtlamak isteyen mektup yazarı Halide Edip'in farklı zamanlara tarihlenen yazılarını alıntılamıştır: O Hâlîde Edîb değil miydi ki bir zamân aşırı bir Amerikan taraftarlığıyla iken birdenbire niye o kadar koyu bir milliyetçilik davasına düşerek hülyâlarına, rüyâlarına yeni Tûrânlarda yer aradı? Sonra yolunu çevirdi, nerelere gitti, nerelerde gezdi, kimlerle ne işler yaptı, bütün bunlar niye [yalnızca] kendi itiraflarıyla sabit! Şimdi de Sûriye gibi bir vilâyetimizin Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bir Arap hükûmetine katılmasına açıkça seviniyor ve Wilson Şerâ'iti'ne “Samedânî” diyen de odur. Amerikan mandasını savunan Halide Hanım'ın Osmanlılardan, Osmanlılıktan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne zarar gördüğü muhatabına soran eleştiri yazarı, mektubun sonlarına doğru üslubunu sertleştirmiştir: – O koca devletin yıkılıp yok oluşunu gûyâ çoktan beri hevesle bekliyormuş gibi - bugün onun perişan halinden kendine bu kadar büyük neşe ve sevinç payı ayırıyor? Kendimizi Amerikalılara tanıtmak için böyle yardımcılık yardımına ihtiyâcımız var ise yazıklar olsun bizlere! Mektup yazarı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden “Wilson Prensipleri Cemiyeti”nin kararlarına-kurallarına*

alkış tutmakta mümkün mertebe mesafeli davranmasını rica etmektedir: *Zamanın hassasiyetini düşünmüyor, devletin, milletin düştüğü korkunç durumu görmüyor değiliz. Aksine bunu düşündüğümüz, gördüğümüz için memleketin yazgısı ve bütün değerleri ile bir eğlence gibi oynamaya alışan ve her oyunda kendi şahsına bir çıkar arayan şımarık türedilerin gün geçtikçe icat ettikleri tuzaklara tutulmakla daha nerelere kadar sürükleneceğinizi keşfe imkân buluyoruz*

Milliyetçi kimliği öne çıkan mektup yazarının bu ricasının sebebi 1862 yılında Şinasi tarafından neşrine başlanan, fikir ve eylem bakımından diğer yayınlardan ayrılan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin “Yeni Osmanlıların” düşüncelerine yer veren yayın olduğunu hatırlatma istediğidir. Nitekim siyasi fikirlere ve hürriyet lehine söylemlere yer veren gazeteyi çıkardıkları için Şinasi ve Namık Kemal hükümetin tepkisine karşılık çareyi yurt dışına çıkmakta bulmuştur. Mektup yazarını rahatsız eden konu ise önceleri hürriyet lehine söylemlerde bulunan, bu uğurda yayın hayatı sonlandırılan gazetenin 1918 yılında başka bir devletin himayesi altında kalmayı savunuyor olmasıdır.

Osmanlı Devleti’nin varlığı, devamı, saâdet ve selâmeti için cân veren âdemlerin öz evlâdınız diyen yazar, Halide Edip’in Amerikan mandacılığını hayretle karşılamaktadır: *Nasıl olur da bu sarsılma, bu intikâm ve yıkılış karşısında ağlamadan feryâd etmeden bir diğer hükûmetin korumasına atılmaya rızâ gösteririz? Sıyânet diyoruz, çünkü başka bir ta’bîr kullanmağa lisânımız varmıyor.*¹⁹⁶

Türk Milliyetçiliği ve vatanseverliğini bu cümle ile açıkça ortaya koyan mektup yazarı kuvvet ile muhtemel Selma Hanım'dır. Vatanperver bir çizgiyi takip ettiğini “Türk Müzaheret Cemiyeti”nin kurucuları arasında yer alarak da kanıtlamıştır. Ocak 1919'da I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin girişimiyle kurulan ve ülkeler arasındaki sorunlara barışçıl çözümler üretmeyi amaçlayan Cemiyet-i Akvam, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletlere örnek olmuştur. Selma Hanım, Cemiyet-i Akvam'a gönderdiği 14 Şubat'taki mektubunda işgal altındaki İstanbul'da insanlık adına utanılacak haller yaşandığını, Rus mülteciler ve Müslüman muhacirlerinin şehre izdiham ettiğini, bu olayların toplumsal çöküşe

196 “Selma Hanım tarafından Velid Bey' gönderilen mektup”, Taha Toros Arşivi

sebepe olduğunu yazmaktadır.¹⁹⁷ Cemiyet-i Akvam kurulduktan sonra aynı amaca hizmet eden Müzaheret Cemiyetler türemeye başlamıştır. Müzaheret Cemiyet'in Türkiye'de kurulması için aralarında Dr. Besim Ömer Paşa'nın da bulunduğu görevliler Ocak 1922 yılında teşebbüse başladılar. Türk varlığı ve bağımsızlığı için çalışacak olan cemiyet 27 Nisan 1922 tarihinde resmen kuruldu. Yönetici ve kurucular arasında yer alan isimlerden biri de Selma Hanım'dır.¹⁹⁸

Müdâfaa-ı Hukûk-ı Nisvan Cemiyeti azâyı müzâhiresinden Odette Feldman'ın yazdığına göre 1888'de Avrupa'da kurulmuş, pek çok ülkede de şubesi bulunan Beyne'l-milel Kadınlar Cemiyeti'ni Türk kadınlığı nâmına Selma Rıza temsil etmiştir. Odette Feldman Türkiye'de bilinmediği gerekçesiyle *Kadınlar Dünyası* mecmuasında bahsi edilen cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Feldman'ın verdiği tarihçeye göre 1888'de oluşturulan birliğin ilk üyeleri Anglosakson ve Cermen kadınlarından oluşmaktaydı. Hangi coğrafyadan kaç üye kadın olduğu hakkında bilgi verilmiştir. En çok üyesi bulunan ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bunu Almanya ve Fransa takip etmiştir. Avusturya Macaristan kadınları ile Küçük Balkan hükûmetlerinin birliğe katılmış kadınları vardır. 1908 senesinde birliğe katılan Yunanistan'dan 269 ve Bulgaristan'dan 2088 kadın birliğe üye olarak kaydolmuştur. 1911 yılında birliğe katılmaya başlayan Sırp kadınlarından ise 6485 kayıtlı üye vardır.

Cemiyete kabul için şartların neler olduğu açıklanmıştır. Buna göre memlekette millî kadın cemiyeti olmalı ve bu cemiyetin programı Beyne'l-milel Cemiyet programıyla uyumlu olması şart koşulmuştur. Milli kadın cemiyeti olmayan memleketin kadınlarını, Beyne'l-milel Cemiyette fahrî reîs vekîlleri veya muhâbirelerle temsîl edilebileceği duyurulmuştur. Bu duruma örnek teşkil eden ülkelerin isimlerine yer verilmiştir: *Rusya, Romanya ve Güney Afrika kadınlığı reîs vekîlleri ve Mısır ile Çin kadınlığı da muhâbireler tarafından temsîl edilmektedirler.*

197 "Cemiyet-i Akvam tarafından Selma Hanım'a gönderilen mektup", 12 Mart 1921 Cenevre, (TT-570215) ; Toros, a.g.m. s.66.

198 *Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul 1338 s.8 ; Cemil Bilsel, *Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti*, İstanbul 1339, s.43 ; Detaylı bilgi için bkz.: Serpil Sürmeli, "Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sa.: 25-26, Mayıs-Kasım 2000, s.181-200.

Türk kadınlığı; Beyne'l-milel Cemiyette Meclis üyelerinden Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Hanım tarafından temsîl edildiği ihtar edilmektedir.

Resmi dilleri İngilizce, Fransızca ve Almanca olan birliğin yönetim kurulu hakkında bilgi verilmektedir: *Millî Beyne'l-milel Cemiyet'in reîsesi Kontes Of Aberden olup birliğin yönetim kurulu İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya, İsveç ve Kanada delegelerinden oluşur. Yönetim kurulu kadınlığa ilişkin bütün konularla ilgilenmektedir. Ciddî ve faydalı bir şekilde çalışabilmek için birlik birçok şubelere ayrılmış ve buraya üyeler uzmanlıkları dikkate alınarak atanmışlardır. Özel komisyonun da varlığına dikkat çekilmiştir: Birliğin içişleriyle ilgilenen komisyondan başka kadınlığa ait kanunlar, seçme-seçilme hakkı ve medeni hukuk, ahlaki terbiye ve esircilik, genel sağlığı koruma, terbiye, göç. Vatanı terk, barış, hüküm konularıyla ilgilenen özel komisyonlar vardır.*

14 Mart 1914 tarihli yazıya göre cemiyetin yirmi altı yıllık bir geçmişi vardır ve her beş sene de bir büyük kongre düzenlemektedir. Cemiyetin Mayıs ayına denk gelen toplantısının Roma'da düzenleneceği hatırlatılmıştır. Mayıs ayının beşinden, on dördüne kadar devam edecek olan kongrenin tartışma konuları hakkında bilgi verilmiştir. Dikkat çeken tartışma konusu: “Savaş ve Kadın”dır. Birliğe göre savaş sırasında kadınlara karşı -uluslararası kanunlara aykırı olmasına rağmen- revâ görülen zulümler ile saldırılar nefretle kınanmalı ve protesto edilmelidir. Bu uğurda cemiyet mahkemeye başvurarak savaşta kadınlara karşı revâ görülen bu zulüm ve cinayetlerin meydana gelmesini engelleyen ve kadınları koruyacak özel tedbirler sağlamasını talep edecektir. Baba ve annenin çocuklarına karşı vesâyet, terbiye, cezâ, koruma konularında aynı haklara sahip olması, kadınların yetişkin olmayan çocuklarının yargılanmalarına/mahkemelerine katılması, meşrû-gayrimeşrû anneler ile çocukların korunması ve “esirci ocağı” olarak tanımlanan genelevlerin ortadan kaldırılması kongrenin diğer gündem konularını arasındadır.

Türkiye’de de kadınların taleplerine olan ilgilerinin her geçen gün arttığını açıkladıktan sonra bazı kadın cemiyetlerinin isimlerine yer vermiştir. Bunlar Halide Hanım’ın başkanlığı altında bulunan Teâlî-i Nisvân Cemiyeti, Osmânî Kadınları Cemiyeti ile Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'dir. Selma Rıza'nın da görevli olarak bulunduğu Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi saydığı cemiyetler arasındadır.

Odette Feldman, Beyne'l-milel Kadınlar Cemiyeti'ne kabulün yakın olduğunu öngörür: *Bütün bu cemiyetlerin iştirâkiyle millî bir cemiyetin vücûda gelmesi ve alkışlarla Beyne'l-Milel Cemiyeti'ne kabûl edilmesi bence pek yakındır. Buna hiç şübhe etmiyorum.*¹⁹⁹

Yeni Gazete'nin 1918 yılındaki haberine göre bahsi geçen cemiyet artık otuz sene önce kurulmuştu. Aynı habere göre cemiyet, sekiz sene önce Türk kadınlarını iştirake davet etmiştir. O günlerde Selma Hanım'ın Meclis-i Nisvana gönderdiği mektup cemiyetin 1910'daki mecmuasında yer almıştır. Mektup sadeleştirilmiş haliyle şöyledir:

İtirâf etmek zorundayım ki Türk kadınları için samimi bir şekilde halk karşısında hakkıyla korunmalarını temin etmek bakımından mevcut kanunların istisnasız uygulanmasını isteyecek ve maddi-manevi yükselmelerini düşünmeye cesaret edecek zaman henüz gelmemiştir. Bu hal son derece üzücüdür, fakat ümitsizliğe düşürücü değildir. Bugün mütefekkir [düşünür] olan Türk kadını -hamd olsun ki mütefekkir kadınlarımızın sayısı çoktur- toplumsal vazifesinin bilincindedir. Vatanperver ve insânî duyguları uyanıktadır. Ancak Türk kadınları için revâ gördükleri ve uygulanmasına devam ettikleri şiddetli tedbirlerden çekinirler. Adâlet istemek için seslerini yükseltemiyorlar, eğer serbest bırakılsalar kendi kendilerinin geleceğini düzene koymaya muktedir olduklarını gösteremiyorlar. Bana öyle geliyor ki bu sessizlik tedbîre dayalı bir harekettir. Memlekette özgürlükçü fikirler birleşinceye kadar bu sessizlik mecbûrîdir. Türkiye'de iki yıldan beri kaldırılan engelleri, geçilen yolları yakından görmüş olanlar daha iyi bir gelecekte ümitli oluyorlar. Bütün Türk kadınları bu geleceğe beklemektedirler. Ve bu gelecek onların kurtarıcısı olacaktır. Geleceği beklerken bugüne kadar ziyân edilen zamânı telâf etmek için ne mümkünse yapıyorlar. Aralarında gruplar, toplantılar oluşturuyorlar. Kızların eğitime, yeni fikirlerin yayılmasına çalışıyorlar.

199 Odette Feldman, "Kadınların Beyne'l-milel İctimâ'ı", *Kadınlar Dünyası*, No.: 133, (1 Mart 1330) 14 Mart 1914, s.3-4.

Mektuptan alıntı yapan *Yeni Gazete*'nin yazarı, hanımefendilere seslenerek Selma Rıza'nın bahsettiği zaman gelmedi mi diye sormaktadır. Hem vatanının selameti hem Osmanlı kadınlarının teâlisi için seslerini çıkarmalarını istemektedir. Cemiyet-i Akvam'da milletin ve memleketin istikbali için çalışacaklarını, Beyne'l-milel Cemiyet-i Nisvânda da bir mevki sahibi olmalarını, Osmanlı kadınının kudret ve kabiliyetini göstermesini talep etmiştir.²⁰⁰ Selma Hanım'ın 1910 yılına tarihlenen yazısında Türk kadınını maddi-manevi bakımdan yüceltecek olan zamanın henüz gelmediğini açıklaması devr-i hürriyet sonrası karşılaştığı haksızlıkların esintileridir. Hızlı değişim ve dönüşüm karşısında muhafazakâr eril zihniyetin tepkisine kendi özelinde şahitlik etmiştir. Benzer olaylarla karşılaşmak istemeyen diğer öncü kadınların tedbire dayalı sessizlik içinde beklediğini yazmıştır. Nitekim Meşrutiyet sonrasında kadınlar, “piyon” olduklarını keşfetmişler ve devr-i hürriyet öncesi vaatlerin yerine getirilmediğini görmüşlerdir. Arkasından gelen gerici teşebbüs öncü kadınların bir süre sukut etmelerini zorunlu kılmıştır. 31 Mart Olayı'ndan sonra İstanbul'da bulunan kadın gezgin Tınayre, Fatma Aliye'yi de ziyaret etmiştir.²⁰¹ İlk kadın romancının, Tınayre'ye güncel konu hakkında değil de gül fidanlarından bahsediyor olması “pasif direniş” içinde olduğuna delil sayılabilir.

Selma Rıza, cemiyet yaşamı içinde aktif rol oynamış, kadın özgürlüğü için mücadele etmiştir. Nitekim Selma Hanım, mebus olması istenen kadınlar arasında da yer almıştır. Mütareke döneminde *Vakit* gazetesinde yapılan anket, Türk kadınına oy hakkı verilmeli mi sorusunu tartışmaktaydı. 20 Ekim 1919 günü başlayan ve 4 Kasım 1919 tarihinde son bulan ankete, bazı kadın simalardan başka eğitim kurumlarının öğrencileri ve müdireleri ayrıca kadın cemiyeti adına konuşan hanımlar görüşlerini aktarmıştır. Asrî Kadınlar Cemiyeti başkanı Nâciye Hanım'a, “mebus seçilebilecek kadın isimler” sorulduğunda, kendi düşüncesi olduğunu belirttikten sonra saydığı isimlerden biri de Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Hanım'dır.²⁰²

200 “Kadınlar ve Kadınlık Aleminde Beyne'l-milel Kadınlar Meclisi - Kadınların Hukuku ve Sulh ü Müsâlemete Tesiri - Selma Rıza Hanımefendi'nin Bir Mektubu - Cemiyet-i Akvam ve Cemiyet-i Nisvan”, *Yeni Gazete*, No.: 1565, (30 Teşrîn-i sâni 1334) 1918 ; İlkay Durmuşlu, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Türk Basını ve Yeni Gazete” (yüksek lisans tezi), *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzincan 2011, s.131-134.

201 Tınayre, a.g.e. s.156.

202 “Türk Kadınına İntihâb Hakkı Verilmeli Mi?”, *Vakit*, No.: 718, (1 Teşrîn-i sâni 1335) 1919, s.2 ; Serkan Tuna , “Son Osmanlı Mebusân Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasî Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sa.:23, 2016,

Selma Rıza; işgal altındaki İstanbul yıllarında konferans veren, Amerikan mandasını savunan kişilere eleştiri mektupları gönderen, Cemiyet-i Akvam ile yazışan kişi olarak toplumsal çöküş günlerinde harekete geçmiş hem ulusal hem de uluslararası platformda adını duyurmuştur. Yardım derneklerinin kurucuları arasında veya faaliyetlerinde yer almış, kadının her nevi mesaiye iştirak edebileceğini kanıtlamıştır. Meşrutiyet öncesi İstanbul'unda Sultan Hamit'in baskıcı yönetimi sebebiyle özgür olamayan Selma Hanım bu kez de işgal kuvvetleri tarafından faaliyetleri sınırlandırılmış, kimi yazılarına da sansür konulmuştur.²⁰³

Selma Hanım'ı "yetenekli bir sosyolog"²⁰⁴ olarak tanımlayan Türk dostu Claude Farrere, 5-23 Haziran 1922 günlerinde Türkiye'yi gezmiştir. 16 Haziran 1922 günü İzmit'e geçmeden önce İstanbul'da Hatice Sultan köşkünde Fatma Aliye ve Selma Rıza ile sohbet etmiştir. Selma Hanım, Fatma Aliye gibi gerek Claude Farrere ile sohbet ederek gerekse Fransız kadın gezgin Tınayre'nin, İngiliz kadın gazeteci Grace Ellison ve Fatih Kerim'in Türkiye'ye dair notlarında nâmı geçen ulusal sınırları aşan bir kadın olmuştur. Elimizdeki fotoğraflara göre Selma Hanım, yaşamının son yıllarında ailesi ile vakit geçirmiştir. Çoklu çekimlerdeki fotoğrafın arka yüzündeki vefatından birkaç yıl öncesine ait tarihler bu düşünceyi desteklemektedir. Hanımefendi, gençlik döneminden yaşamının son yıllarına kadar peçesiz, başı açık ve yönü Batıya dönük giyimi ile dikkat çekmektedir. Belge niteliği taşıyan fotoğraflar, çalışmaya mevzu olan kadının sosyal çevresi hakkında da bilgi vermektedir. Claude Farrere'den başka Mütareke yıllarında Fransızların İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanı General Pele ile fotoğrafı vardır. Selma Rıza, karşılaştığı haksızlara rağmen kamusal yaşamdan çekilmemiş, mesai arkadaşı olan Ahmet Rıza'yı Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde de -sağlık sorunları yaşamasına rağmen- mecmualar ulaştırarak yardımda bulunmaya devam etmiştir.

Ahmet Rıza, Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine Paris'te olduğu yıllarda Selma Hanım'a yazdığı 19 Haziran 1926 tarihli mektupta sağlık sorunları yaşayan hemşiresini teselli etmiştir. Selma Hanım'ın daha önceki mektubunda iki defa Âkıl

s.24-50.

203 Toros'un yazdığına göre eleştiri mektupları, 1910-1912 yıllarında yazdığı şiirler sansüre uğradı, romanları ise yayınlanamadı. Ayrıca Cemiyet-i Akvam'a yazdığı mektup üzerine Cenevre'ye davet edildiği halde işgal kuvvetleri kumandanı tarafından gidişine izin verilmedi. Toros, a.g.m. s.64.

204 Toros, a.g.m. s.62.

Muhtâr Bey'e gittiğini yanî dışarı çıkabildiğini yazması üzerine Ahmet Rıza, hemşiresinin kısa sürede iyileşeceğini düşünmüştür. Bu konu hakkında fazla bir şey bahsetmeden, mektubu kaleme almasının gerekçesine değinerek önceki yıllarda olduğu gibi hemşiresinden gazete talep etmiştir. Bahsi geçen mektuba göre Selma Hanım, Paris'te bulunan ağabeyini gündemden haberdar etmek için talep edilen yayınları göndermekteydi: *Gazeteleri muntazaman aldım. Teşekkür ederim. Bu defa Cumhuriyet yerine Vakit geldi. Hâmî de Vakit alıyor. Bir başka gazete yollarsan daha iyi olur.*²⁰⁵ Selma Hanım, ağabeyini devr-i hürriyet öncesi olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de yalnız bırakmamıştır.

2.10 FERACELİ SOYADI

Selma Rıza'yı pek çok araştırmacı “Feraceli” soyadıyla tanıtmıştır. Bu tanıtımı yapan Taha Toros olmasa da arşivinde Selma Hanım'ın evrakları bu soyad ile etiketlenmiştir. Selma Rıza, Soyadı Kanunu'ndan önce Şubat 1931 yılında vefat etti ve evlenmemiştir. II. Meşrutiyet dönemi sonrasında tesettür/çarşaf hakkındaki yorumları sebebiyle eleştirilen, hakarete maruz kalan hanımefendinin başka bir dış giyim kıyafeti olan “Ferace” ile anılması dikkat çekicidir. R. Çavlı'nın 1947 yılındaki makalesinden öğrendiğimize göre Müslüman olduktan sonra Naile namını alan annesi de öteden beri “Türban” soyadıyla bilinmekteydi. Çavlı, aynı yazı da Ali Rıza Bey'in neden İngiliz denmekle maruf olduğunu Ahmet Rıza Bey'in hemşiresine sorarak öğrendiğini yazmıştır. Nitekim Naile Hanım'ın da “Türban” soyadıyla anıldığını aynı hemşireden öğrenmiş olmalıdır. Rıza ailesi II. Meşrutiyet dönemi sonrasında muhafazakâr eril zihniyetin tepkilerine karşılık Fransız kadın gezgine, annelerinin kendi isteğiyle İslamiyet'i seçtiğini çarşaf giydiğini anlattılar. “Müslüman Naile Hanım” üzerinden tesettüre/çarşafa karşı olmadıklarını kanıtlamak istemişlerdir. Aynı çaba Selma Hanım için de gerekli oldu mu bilmiyoruz. Ayrıca tesettür/çarşaf hakkındaki eleştirileri sebebiyle dış giyim kıyafetiyle anılmış olabileceği gibi başka ihtimaller de mevcuttur.

205 Ahmet Rıza, “Karındaşım Selma”, 19 Haziran 1926 Paris, (ZE – 2492), s.15.

2.11 VEFATI

Selma Hanım'ın vefat tarihi konusunda bilgiler muhtelif olup kimi zaman aynı isim bu konuda farklı tarihler vermiştir. İstanbul Kadın Müzesi vefat tarihi olarak 5 Ekim 1931 tarihini not düşmüştür.²⁰⁶ Taha Toros, 14 Haziran 1986 tarihli *Milliyet* gazetesinde Selma'nın 1941'de vefat ettiğini yazdı²⁰⁷ 1994'teki “İlk Türk Kadın Gazeteci: Selma Rıza” makalesinde ise vefat yılını Şubat 1931 olarak değiştirmiştir.²⁰⁸ 25 Şubat 1931 tarihinde *Vakit*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri aynı ilanı tekrar ederek Selma Hanım'ın vefat ettiğini duyurdular:

*93 âyanından merhum Ali Rıza Bey'in kerimesi ve âyan reisi merhum Ahmet Rıza Bey'in hemşiresi Selma Hanım vefat etmiştir. Cenazesi bugün Göztepe'de istasyon caddesinde Osman Ferit Paşa merhumun köşkünden saat 11'de kaldırılacak namazı Göztepe caminde kılınıp Kandilli'de aile kabristanına götürülecektir.*²⁰⁹

Gazetelerden başka kaynaklar arasında Muallim M. Cevdet, Selma Rıza'nın vefat yılını Şubat 1931 olarak vermiştir.²¹⁰ Toros'un Selma Hanım'ın vefat yılını Cevdet Bey'in hayatı, eserleri ve kütüphanesini konu alan 1937 yılındaki bu eserde görmüş olması muhtemeldir. Ancak cenazesine beş kişi katıldığı bilgisine nasıl ulaştığını henüz öğrenemedik. Vefat tarihinde ilk dikkat çeken kardeşlerden Mâlike Hanım, Emine Fahire Hanım, Ahmet Rıza Bey ile Selma Rıza'nın farklı yılların Şubat ayında vefat etmeleridir. Diğer mesele ise Selma Hanım'ın vefatının birkaç cümle ile duyurulmuş olmasıdır. Mesai arkadaşı olan ağabeyi Ahmet Rıza Bey'den bir yıl sonra, aynı şehirde vefat ettiği yan yana defnedildiği halde basın ilgisini çekmemiştir. Oysa Ahmet Rıza Bey'in vefatıyla basın yakından ilgilenmiş, hastaneye kaldırılma sürecinden defnedilmesine kadar kamouyu bilgilendirilmiştir. Arkasından

206 “Selma Rıza Feraceli”, İstanbul Kadın Müzesi, erişim tarihi: 14.05.2020

207 Taha Toros, “Niçin Evlenemediler”, *Milliyet*, 14 Haziran 1986, s.9.

208 Toros, “İlk Türk Kadın Gazeteci”, s.64.

209 “Ölüm”, *Vakit*, 25 Şubat 1931, s.3 ; “İrtihal”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1931, s.4 ; “İrtihal”, *Milliyet*, 25 Şubat 1931, s.4. Bu yılda basın, güzellik yarışmasına katılan Selma Hanım'ın vakitsiz ölümüne üzülmüyordu. Haber, gazetelerin ilk sayfasında yer aldı. *Cumhuriyet*, 20 Mart 1931 s.1 ; *Son Posta*, 24 Mart 1931, s.1

210 M. Cevdet, a.g.e. s.307

Ahmet Rıza Bey'in neden önemli bir şahsiyet olduğu yeni nesle hatırlatılmış ve yıllar sonra anıları, tefrika edilerek unutulmasına izin verilmemiştir. Bu durum Selma Hanım'ın 1892 yılında şöhretsiz biri olduğunu iddia etmesinde ne denli haklı olduğunu gösteriyordu. Tarihin öznesi erkek olduğundan, Selma Hanım her zaman ağabeyinin gölgesinde kalmıştır ve yerli tarih yazımında onun sahip olduğu şöhrete kavuşamamıştır.

İstibdat yönetimine, II. Meşrutiyet dönemine ve Cumhuriyet'in ilanına şahitlik eden Fatma Aliye, Selma Rıza'dan beş yıl sonra Temmuz 1936'da vefat etti. Selma Hanım'da olduğu gibi vefatı birkaç cümle ile duyuruldu.²¹¹ Bundan rahatsızlık duyan Turhan Tan, maddi gerekçeyle ilanın kısa tutulduğunu öngörerek, “Unutularak Ölen Edibi” yeni nesle hatırlatmıştır.²¹² Ahmet İhsan Tokgöz, bahsi geçen yazıyı *Uyanış* dergisinde paylaştıktan sonra düşüncelerine yer verdi. Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'yi matbuat yaşamına tanıttığı yıllarda vefat ilanı için para alınmadığını hatırlatmıştır.²¹³ Selma Rıza'nın irtihal haberinin birkaç cümleden ibaret olması da aynı gerekçedendir. Selma Rıza ile Fatma Aliye, yaşadıkları ülkenin siyasi, sosyal dalgalanmalarına şahitlik etmiştir. Neredeyse aynı yılda roman yazmışlar ancak “romancı ilk Türk kadını” olma öncülüğünü Fatma Aliye üstlenmiştir. İki kadının başka bir ortak yönü daha vardır: İkisi de “unutularak vefat eden edibeydi”. Emine Semiye ablası Fatma Aliye'nin gölgesinde kaldığı gibi Selma Rıza da ağabeyi Ahmet Rıza'nın gölgesinde kalmıştır.

211 “Vefat”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1936, s.4

212 M. Turhan Tan, “Unutularak Ölen Edib”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1936, s.5

213 Ahmet İhsan Tokgöz, “Kırk Seneye Geriye Bakış”, *Uyanış Servet-i fûnun*, Y.: 46, C.: 80/16, No.: 2084/399, 30 Temmuz 1936, s.147 ; *Son Posta* gazetesi ise cenazeye katılımın az olduğundan bahsetmiştir. E. Talu, “Fatma Aliye”, *Son Posta*, 15 Temmuz 1936, s.2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KADINA ÖZGÜRLÜK SAĞLAYACAK TEŞEBBÜSLER

3.1 SELANİK'TE HÜRRİYET

23 Temmuz 1908 tarihi istibdata karşı mücadelenin başarıya ulaştığı gündü. Refah, huzur ve emniyet kelimelerini çağrıştıran²¹⁴ Meşrutiyet yönetimi, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi demekti. Baskıcı yönetime karşı mücadelenin siması haline gelen Ahmet Rıza Bey'e göre “devr-i cedit” başlıyordu. 1 Ağustos 1908 tarihli *L'illustration* dergisi Jön Türk ihtilaline yer vermiştir. Habere göre Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle huzura kavuştuğuna inanan kitleler “Padişahım çok yaşa!” tezahüratı atmaktan kendilerini alamadılar. Aynı habere göre Sultan Hamit ise Yıldız Köşkü'nün penceresinden halkın coşkusuna nutukla cevap vermiştir. Meşrutiyet'in ilanını, Fransız İhtilaline benzeten basın, halk arasında kardeşliğin pekiştiğini, kin ile nefretin ortadan kalktığını yazmıştır.²¹⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi Selanik idi. Karargâh olan Selanik'ten başka birçok merkezde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın kolları bulunmaktaydı. Dr. Bahattin Şakir'e göre o günlerde cemiyette kırk kadın üye vardı ve gizli belgeleri dağıtma görevi onlara aittir. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Dr. Bahattin Şakir, Osmanlı toplumundaki cinsiyet-mekan ayrımına dikkat çekmekteydi. Osmanlı toplumunda mekanlar cinsiyete göre ayrıldığından özel/mahrem alan olarak nitelenen evler kadına ait kabul edilmekteydi. Kamusal yaşamda söz sahibi olan erkeğin, özel alana girmesi her zaman mümkün olmayacağından kadınlar, İttihat ve Terakki Cemiyet'nin “hürriyet” vaatlerine inanarak özel/mahrem alanlara belge taşımıştır. İngiliz kadın gazeteci Grace Ellison, 1915 yılındaki *An English Woman in a Turkish Harem* eserinde bu meseleye dikkat çekmekteydi. Dış giyim sayesinde kimliklerini gizleyen kadınların, tehlikeli rolü başardıklarını ve gücü elinde bulunduran eril

214 Tarık Z. Tunaya, *Hürriyetin İlanı: II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul 1959, s.54-56.

215 Edhem Eldem, “*L'illustration*'dan Seçmeler: Türkiye'de Meşrutiyet”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 116, Ağustos 2003, s.6-8.

zihniyetin kadınların siyasi rol üstlenebileceklerini düşünmediklerini vurgulamıştır.²¹⁶ Siyasi rol üstlenen kadınlardan biri de İngiliz kadın gazetecinin Paris'ten tanıdığı politik makaleleri ile Jön Türkler'e destek veren Emine Semiye'dir.²¹⁷ Cevdet Paşa'nın küçük kerimesi ve edibe Fatma Aliye'nin hemşiresi Emine Hanım 1908-1909 yıllarındaki yazılarını topladığı *Hürriyet Kokuları* eserinde kadınların dış giyim kıyafeti içinde belge gizlediklerine değinmekteydi: *Hürriyet kelimesinin dahi konuşulmaya cesaret edilmediği dönemde kadınlar “yasaklı belgeleri” çarşaflarının mahremiyetiyle örterek teslim merciğine taşıma hizmetini göstermişlerdi.*²¹⁸

Tevfik Biren'in eşi Ressam Naciye Neyyal; Emine Semiye aracılığıyla komitacılık yapan Seniye Hanım ile tanışmıştır. Naciye Neyyal bu iki kadının Selanik'te iken Cemiyet'e dahil olduklarını gizli işler yaptıklarını yazmaktaydı. Seniye Hanım'ın Cemiyet hakkındaki söylemlerinin, Cemiyet'in güçlü olduğu veya güç kaybettiği döneme göre değişiklik gösterdiğine dikkat çekmiştir.²¹⁹

R. Çavlı; evrak taşıyan kadınlardan biri olarak “Zişan” adını zikretmiştir. Buna göre leyli mektepler ile vatanperver münevverlere evrak ulaştıran bu kadın okuma-yazma bilmiyordu.²²⁰ Ahmet Rıza ve Selma Hanım'ın Paris'ten tanıdığı Marcelle Tinayre, İstanbul'a geldiğinde Melek Hanım'ın evine misafir olmuştur. Melek Hanım, Tinayre'ye divanda uzanmış olan kadını tanıtırken, Selanik'in büyük kadın devrimcisi olarak takdim etmiştir. Melek Hanım'a göre okuma bilmeyen bu kadın bisküvi kutularının içinde tabanca, çarşafın altında ise evrak taşımıştır.²²¹ Tinayre'ye tanıtılan “Selanikli kadın” ile R. Çavlı'nın bahsettiği “Zişan” aynı kadın mıydı yoksa evrak taşıyan kadınlar okuma-yazma bilmeyenlerin içinden mi seçiliyordu. Bu soru müstakil bir araştırmayı hak etmektedir.

216 Ellison, a.g.e. s.66.

217 Ellison, a.g.e. s.90.

218 Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları*, s.53. (Milli Kütüphane-El Yazması ve Nadir Eserler) ; Emine Semiye gerek yazı ve konuşmalarında gerekse eserlerinde kadınları eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Hürriyet ortamı sağlandıktan sonra problemlerin son bulacağını düşünen Emine Semiye rejimle ilgili yazılarını topladığı kitaba *Hürriyet Kokuları* adını vermiştir. Bir kadın siyasetçinin kaleminden özlemle beklenen Meşrutiyet rejimi ve bu rejimin kadınlar üzerinde bıraktığı hayal kırıklığından başka yazarın dernek faaliyetleri, İttihatçılığı gibi konular anlatılmıştır. Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yay. İstanbul 2008, s.78.

219 Neyyal, a.g.e. s.299-308.

220 R. Çavlı, a.g.m. (Sa.: 70) s.12.

221 Tinayre, a.g.e. s.128.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik ayağını organize eden kişi Emine Semiye'dir. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra cemiyetin faaliyetlerinde daha görünür olacak olan Reşit Paşa'nın eşi Emine Hanım'ın merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın kolları başkan yardımcılığı görevini üstlendiğine işaret edilmektedir.²²² İstanbul basınına göre komite lehine çalışan Emine Hanım, II. Meşrutiyet'in ilan gününde Hürriyet Meydanı'nda “özgürlük” diye bağırarak ilk kişidir.²²³ İlan-ı Meşrutiyet sonrası hürriyete kavuştuğuna inanan Selanikli kadınlar, Avrupalı hemcinsleriyle konferansa katıldılar. 1 Ağustos 1908 günü Beyazkule yazlık tiyatrodaki konferansa katılan Selanikli kadınlar artık kamusal yaşamda görünür olmak istiyordu. *Sabah* gazetesi müslim ve gayrimüslim kadınların katıldığı toplantıda Fevziye Mektebi Müdürü Cavid Bey'in siyasi, sosyal ve ahlaki konferans verdiğini duyurmaktaydı. Cavid Bey'den sonra kürsüye çıkan isim edibe-i şehire Emine Semiye Hanım'dır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kadınlar Şubesi namına konuşan Emine Hanım, nutka Osmanlı kadınlarına seslenerek başlamıştır. Ahmet Rıza ve hemşiresi Selma Hanım'ın İstanbul'a avdetinden sonra Osmanlı basınının yakından takip edeceği konu olan tesettür meselesine de değinmiştir. Bugünkü tesettürün, İslamiyet'in emrettiğinden uzak olduğunu belirtmekte ve kadın mücadelesinin alim zevât tarafından desteklendiğini açıklamıştır.²²⁴

L'illustration dergisi 15 Ağustos 1908 tarihli nüshasında Türk kadınlarının haremlerini terk edip diğer Avrupalı kadınlara katılarak Cavid Bey namında bir Jön Türk'ü dinlemeye gittiklerini yazmaktaydı. Jön Türk, kadınlara evlatlarını görev hissi ve vatan aşkıyla yetiştirmelerini önermiştir. Yayına göre Cavid Bey'den sonra söz alan iki kadın, hemcinsleri için medeniyet ve eğitim hakkı talep etmiştir.²²⁵ Osmanlı basınına göre Cavid Bey'den sonra söz alan kişi Emine Semiye'dir. Ancak konuşmacı ikinci kadının kim olduğu bilinmemektedir.

222 Kadriye Kaymaz, *Gölgedeki Kalem Emine Semiye: Bir Osmanlı Kadın Yazarının Düşünce Dünyası*, Küre Yay. İstanbul 2009, s.50-55.

223 Coşar, a.g.m. s.59.

224 “Konferans”, *Sabah*, No.: 6777, 7 Ağustos 1908, s.3

225 Edhem Eldem, “L'illustration'dan Seçmeler: Meşrutiyet Türkiye'si”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 118, Ekim 2003, s.6-8.

3.2 ÖNCE EĞİTİM SONRA HAKK-I REY

Kadınların talepleri arasında “siyasal hak” isteği olmaması, Osmanlı kadın hareketini diğer ülkelerdeki kadın hareketinden ayırmıştır. Oysa anayasal monarşi, seçim demekti. Kamusal yaşama özgü olan seçime, mahrem alana ait olan kadınlar katılabilecek miydi? Kimi kadınlar 1908 parlamentosuna dinleyici olarak katılmak istemiş²²⁶ bu istekleri yerine gelmezse yurt dışındaki kadın hareketlerinde olduğu gibi eylem yapacaklarını bildirmişlerdir. Bu örneğe rağmen Osmanlı-Müslüman kadınları Mütarekete dönemine kadar “siyasal hak talebi” için istekte bulunmayacaktır. Avrupa ve Amerika'daki kadınların siyasal hak talepleri Osmanlı kadınları tarafından bilinmesine rağmen benimsenmedi. Bu konudaki görüşleri *Kadınlar Dünyası* mecmuasından takip edebiliriz. Selanik'te müteşekkil Tefeyyüz Cemiyeti azasından Meliha Zekeriya, İngiliz kadınlarının oy hakkı için verdikleri takdire şayan mücadelenin *Kadınlar Dünyası*'nda yer verilmesini talep etmiştir.²²⁷ İki gün sonraki yazısında İngiltere'de Punkhurst'un hemcinslerini oy hakkı için sivil direnişe teşvik ettiğini anlatmıştır.²²⁸ Sıdika Ali Rıza ise yazısında Osmanlı kadınının oy hakkı mücadelesine girişmek için henüz erken olduğunu vurgulamaktaydı. Cahil bir çocuk olarak gördüğü kadınların öncelikle talim ve terbiyesine önem verilmesini, cemiyet-i beşerinin saadeti için bunun gerekli olduğunu belirtmiştir.²²⁹ Toplumsal ve ekonomik hayata karışmadan böyle bir talebi uygun görmeyen kadınlar, eğitimde fırsat eşitliği istemişlerdir. Kadınların hukukunu koruyacak ve efkârlarını neşredecek olan *Kadınlar Dünyası* gazetesinin varlığından mutluluk duyan Fahrünnisa Galip, kadının iyi bir eğitim almasıyla çocuğunu terbiye edebileceğine dikkat çekmekteydi.²³⁰ Zehra Hacı'ya göre güzel evlat yetiştirecek, milleti ihya edecek olan anaların eğitimi için kız mektebi erkek mektebinden daha elzemdi.²³¹ Kadınların önce eğitim hakkı talep etmesini uygun görmekteyiz. Nitekim henüz birey olarak kabul edilmeyen, kamusal

226 La Turquie, Kanun-ı sani 1908 ; Z. Fahri Fındıkoğlu, “Tanzimatta İçtimai Hayat”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.654.

227 Meliha Zekeriya, "Evrak-ı Varide: Muhterem Hanımefendi", *Kadınlar Dünyası*, No.: 4, 7 Nisan 1329, s.3.

228 "Evrak-ı Varide: Kadınlar Nasıl Çalışıyorlar", *Kadınlar Dünyası*, No.: 6, 9 Nisan 1329, s.2-3.

229 *Kadınlar Dünyası*, No.: 4, 7 Nisan 1329, s.3.

230 Fahrünnisa Galip, "Muhterem Kadınlarımıza", *Kadınlar Dünyası*, No.: 7, 10 Nisan 1329, s.4.

231 Zehra Hacı, "Sevgili Hamiyet-perver Hemsirelerim", *Kadınlar Dünyası*, No.: 16, 19 Nisan 1329, s.3-4.

yaşamda “tabû” olarak görülen bir cinsin yurttaş olması için henüz erkendi. Buna rağmen kimi eril zihniyet kadına “oy hakkı” konusunda muhtelif görüşler kaleme almıştır. Zafer Toprak'ın *II. Meşrutiyet Yıllarında Hukuk-ı Nisvân ya da Osmanlı Kadın Hukuku* konulu yazısında bahsettiği üzere Mehmed Ata, Babanzade İsmail Hakkı ve Celâleddin Arif bahsi geçen konu hakkında fikir beyan eden kişilerdir. Mehmed Ata'ya göre İslam, kadının kamusal yaşama ait görevleri yapmasına mani değildi. Buna göre bilgi düzeyi yüksek kadınların, ayrı meclislerde bulunmak şartıyla oy sahibi olabileceğini savunmuştur. Babanzade İsmail Hakkı ile Celâleddin Arif, fizyolojik ve siyasal yetenek gerekçesiyle bu görüşe karşı çıkmıştır. Onlara göre iki cins arasında görev farkı vardı. Kadına eğitim verilerek bilgi seviyesi yükseltilebilirdi ancak yaradılışından gelen tabiatı değişmezdi (değiştirilemezdi). Mahrem alana ait vazifelerini yapıp bunlarla övünmeliydiler. Kadın ile erkek beyni kıyaslanıp, kadın beyninin daha hafif olduğu düşüncesini dahi alıntılardılar.²³² Nisan 1913 yılında yayına başlayan *Kadınlar Dünyası* dergisinden kimi yazarlar kadın ile erkeğin eşit görülmediğine işaret etmiştir. Saime Ferah Niyazi kadınların, erkekler nazarında "saçı uzun, akli kısa" olarak görülmesinden şikayetçidir. Aliye Osman ise kadınların da insan olduğunun ne zaman kabul edileceğini sormuştur.²³³ Tartışmaların odağındaki kadının “yurttaş” olma mücadelesi ancak Cumhuriyet dönemine rastlamaktadır. Bu mücadelenin Türkiye'de öne çıkan ismi Nezihe Muhiddin'dir.²³⁴

232 Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Yıllarında Hukuk-ı Nisvân ya da Osmanlı Kadın Hukuku”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 248, Ağustos 2014, s.36-46.

233 Saime Ferah Niyazi, "Hak Bir Sa'y Mukabilidir"; Aliye Osman, "Dünyamıza Muthaf", *Kadınlar Dünyası*, No.: 18, 21 Nisan 1329, s.3-4.

234 Nezihe Hanım'ın yaşamını ve teşebbüsünü inceleyen Zihnioğlu, 10 Şubat 1958 günü İstanbul'da bir akıl hastanesinde vefat ettiğini yazmıştır. Zihnioğlu'nun ifadesinin alt metninde tek parti döneminde "kadınlara siyasal hak" isteyen Nezihe Hanım'ın talebi iktidar tarafından hoş karşılanmadığı yatmaktadır. Göz hapsinde kalıp, uzun süre psikolojik şiddete maruz kaldığı iddia edilmiştir. Oysa Nezihe Hanım vefatından üç yıl önce Ocak 1955 yılında verdiği röportajda evindedir. Beyoğlu'ndaki Mis Sokağı'nda yer alan apartmanın en üst katında oturan Nezihe Muhiddin ileri yaşımdan ötürü işitme zorluğu yaşar ve o günlerde altmış yaşımdan fazladır. Bu röportajda özel hayatı ve çalışmalarını hatırlatmıştır. Buna karşılık Nezihe Hanım'ın akıl sağlığını kaybettiği yönünde ne bir ifade ne de bir izlenim vardır. Dolayısıyla Nezihe Hanım için söylenen “akıl hastanesinde vefat etti” iddiasını desteklemez. Dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda oy hakkı için mücadele veren kadınlar, mütemediyen yaşadıkları ülkenin iktidarıyla karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla Nezihe Hanım'ın kadına oy hakkı meselesinde tek parti iktidarıyla karşı karşıya gelmesi Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Bundan başka akıl hastanesinde “vefat etti” ile “yattı” ifadeleri arasındaki nüansa dikkat çekmek isteriz. Bahsi geçen röportaj evinde kalp krizi geçirdiği, ilk müdahale amacıyla yakındaki hastaneye götürüldüğü tezini destekler niteliktedir. Bkz.: Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yay, İstanbul 2016, s.41 ; ayrıca bkz.: “Dünkü Meşhurlar”, *Akşam*, 18 Ocak 1955, s.3.

3.3 BASINDA KADIN MESELESİ

Devr-i hürriyet sonrası kadın meselesi basının güncel konusuydu. Kadınlar, Meşrutiyet'in kendilerine de özgürlük getireceğine inanmışlar ve bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek vermişlerdir. Oysa ilk günlerin hürriyet şarkıları kadınları içine almamış hatta sokağa peçesiz çıkan kadınlara sözle ve fiilen saldırılar söz konusu olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınlara beklediği desteği verdiğine gösteren bir eylem ve söylem içine girmemiştir.

Bu durum İstanbul'daki gazete ve dergilere de sirayet etmişti. Hürriyet ortamında talepleri karşılanmayan kadınlar ve kadın meselesiyle ilgilenenler eleştirilere başlamıştır. *Servet-i Fünûn*'da Atıfet Celal, yeni rejimin Türk kadınının durumunda bir değişiklik yaratmamış olmasından yakınmıştır. Mutâbık olanlar onu destekleyen yazılar kaleme aldı. “Ufak Mülâhazalar” başlığı altında Atıfet Celal'e destek verildi ve makaleyi yazanın bir kadın olduğuna hükmedildi. Atıfet Celal'in “kadının evvelden olduğu gibi şimdi de insandan ad olunmadığı” sözünü alıntılıyıp kendilerini insan olarak kabul ettirmek için yalnız basını kullanmayıp fiiliyât ile de cevap vereceklerini duyurdular.²³⁵ Halide Salih'de kadın lehine toplumsal yaşamda bir değişiklik olmadığı fikrine katılmaktaydı. Hanımların yegâne maksadının erkeklerle aralarındaki mesâfe-i fikriyeyi kat etmek olduğunu, bunun için tahsilin gerekli olduğunu açıklamıştır. İlan-ı hürriyet ile mektepler için iyileştirme başlamış olsa dâhi kadın eğitimi konusunda istekli değillerdi. Buna karşılık kadın faaliyetleri artmış bu faaliyetlere erkeklerden de destek vardı. Destekleyenler arasında Cavid Bey'in ismini zikretmiştir. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra Selanik'te çıkan *Kadın* dergisinin ilk nüshasında yer alan Cavid Bey'in “Kadınlığa Dâir” makalesini kadın meselesi üzerine yazılanlar arasında en faydalı ve ciddisi olarak nitelemekteydi.²³⁶ Halide Salih “Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder” yazısında ise kadınların ayrı bir cemiyet olarak görülmesine, kaderlerine terk edilmesine karşı çıkmıştır. Kadın eğitimi için İngiliz veya Amerikan tarzı eğitimi uygun görmüştür. Güçlü, iradeli ve sorumluluk bilincine sahip kadın idealize etmekteydi.²³⁷

235 Müştak, “Ufak Mülâhazalar”, *Tanin*, (2 Eylül 1324) 1908, No.:46, s.2.

236 Halide Salih, “Kadınlar İçin”, *Tanin*, (31 Teşrin-i evvel 1324) 1908, No.:10, s. 2. Cavid Bey'e göre kadının iki vazifesi vardır: Çocuk bakımı ve ev idaresi. Mehmet Cavid, “Kadınlığa Dâir: Hanımlarımıza”, *Kadın*, No.:1, (13 Teşrin-ievvel 1324) 26 Ekim 1908, s.2-4.

237 Halide Salih, “Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder”, *Tanin*, 6 Ağustos 1908, s.2-3.

II. Meşrutiyet döneminde sayıları artan yayınlarda kadına ev ekonomisinden, çocuk bakımına, dikiş-nakıştan, ev temizliğine kadar farklı konularda bilgiler verilmekteydi. Kurulan dernekler, yapılan konferanslarla her yaştan kadına ulaşılmaya çalışılmıştır. Düzenlenen konferanslar arasında en ses getiren "Beyaz Konferanslar" olmuştur. 1911 yılında bir konakta düzenlenen konferanslara ait konuşma metinleri P.B. imzasıyla İstanbul'da çıkan *Kadın* dergisinde yer almıştır. Konferans adıyla gerçekleştiği mekanın uyum içinde olması istendiğinden konağın salonu beyaz renge boyanmıştır. Dergide on metni yayınlanan bu konferansın tek konuşmacısı Fatma Nesibe Hanım'dır. Konuşmaların odağını ataerkil-cinsiyetçi düzen, kadınların hak ve özgürlük talepleri oluşturmuştur. Bu konuşma dizisine talep yoğun olunca katılımcı sayısını sınırlamak zorunda kalmışlardır.²³⁸

Konferanslar ve yayınlardaki ortak amaç kadının eğitilmesidir. Böylece eğitilmiş, aydınlanmış kadınlar ileride cinsiyet düzenini tartışacaktır. Bu sebeple kamusal yaşamda söz sahibi olan erkeklerden eğitimde fırsat eşitliği talep ettiler. Onlara göre evladını terbiye etmek isteyen annenin iyi bir eğitim alması gerekiyordu. Osmanlı'da cinsiyete dayalı mekan ayrımını kesin çizgilerle bozmayan bu talep II. Meşrutiyet sonrasında sayıları artan kadın dergilerinde sıklıkla vurgulandı.

3.4 II. MEŞRUTİYET SONRASI KADIN EĞİTİMİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

3.4.1 Ethem Nejat'a Göre Kadın Eğitimi

Meşrutiyet sonrasında eğitim kurumlarının kimin tarafından kurulacağı tartışmalarına hangi eğitime ağırlık verilmesi gerektiği de eklendi. Kimileri yüksek eğitim veren okulların sayısını artırıp, daha sonra alt seviyedeki eğitimi geliştirmeyi -yukarıdan aşağıya- uygun gördü. Ahmet Rıza ile kız kardeşi Selma Rıza bu yaklaşımı benimserken, eğitimci Ethem Nejat ise ana mekteplerinden başlayarak

²³⁸ Serpil Çakır, "Beyaz Konferanslar: Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda", *Tarih ve Toplum*, Sa.: 123, Mart 1994, (28)/156 - (31)/159. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: M00013) ; Serpil Çakır, "Kadınlığın İlk Tarihi Şikayet: Beyaz Konferanslar", *Tarih ve Toplum*, Sa.: 231, Mart 2003, (40)/168 – (47)/175. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: M02733)

yavaş yavaş yükselen -aşağıdan yukarıya- bir eğitim sistemini savunmuştur. Eğitim ıslahı için çareler üretmiş, düşüncelerini muhafazakâr yayında da dile getirmiştir. Sultan Hamit'in idaresine muhalif edenler arasında yer alan Ethem Nejat, devr-i hürriyet sonrası ülkeye dönmüştür. Maarif alanında muhtelif hizmetler aldı, Eskişehir'de görevli iken I. Dünya Savaşı'na katıldı. Samsun'da Maarif Müdürü görevini ifa ederken Rusya'ya kaçtı. Davet üzerine Ankara'ya gelirken 29 Aralık 1921 tarihinde Kayıkçılar Kahyası Yahya Kaptan ve adamları tarafından öldürüldü.²³⁹

Sırât-ı Müstakîm mecmuasında eğitim ıslahatı için pek çok yazı kaleme almıştır. 13 Ekim 1910 tarihindeki yazısı “Liselere mi; Başka Mekteplere mi Muhtacız?” başlığı taşımaktadır. Burada ana mekteplerinden başlayarak aşağıdan yukarıya doğru bir eğitim sistemini savunmuştur.²⁴⁰ “Dârü'l-Muallimînler-Ziraat-Askerler” yazısında her işte temelden başlamanın gerekli olduğunu, ziraatın ilerlemesi için ibtidâî ve köy okullarından başlamanın önemini vurgulamaktadır.²⁴¹ 16 Mart 1911 tarihli yazısında kız okulları için terbiye-i bedeniyye dersi talep etmiştir.²⁴² Nisan ayındaki “Japonya'da Mektepler” başlıklı yazısında Japonya'nın ilerlemek uğruna başlattığı politikalarda ilk olarak mekteplerin ıslahıyla ilgilendiklerini vurguladı.²⁴³ Fenni gezinti olarak adlandırılan, öğrencilerin eğitimleri sırasında saha çalışması yapması gerektiğini, bu gezintilerin öğrencilerin eğitimi için elzem olduğunu açıklamıştır.²⁴⁴ Mektep binaları için “pavyon tarzını” uygun görmekteydi. Almanya, İsviçre, İngiltere gibi ülkelerde yeni yapılan mekteplerin “pavyon tarzı” vücuda geldiğini, bu tarzın mekteple ilgili küçük binalar olduğunu açıklamıştır.²⁴⁵ “Mektep Tatilleri”nde öğrencilerin yaz döneminde memleketini tanıması uğruna seyahat etmesini tavsiye etmektedir. Bu fikri onlara aşılmasıyla görevli olarak hükümet, öğretmen ve aileleri görmüştür. Seyahatlerin öğrenci üzerinde bırakacağı

239 Ayrıntılı bilgi için bkz: Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001, s. 279 ; Erden Akbulut, *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, İstanbul 2006, s.30- 62.

240 Ethem Nejad, “Fransız Usûl-i Tahsîli ve Zararlarımız”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 110, 13 Ekim 1910, s.93.

241 “Mühim Bir Mes’ele-i İctimâiyye: Dârü'l-Muallimînler-Ziraat-Askerler”, a.g.y. No.: 122, 5 Ocak 1911, s.295.

242 “Terbiye-i Bedeniyye”, a.g.y. No.: 132, 16 Mart 1911, s.24-25.

243 “Japonya'da Mektepler”, a.g.y. No.: 137, 20 Nisan 1911, s.108.

244 “Mekteb ve Terbiye Bahisleri: Gezinti”, a.g.y. No.: 138, 27 Nisan 1911, s.123-125.

245 “Mektep ve Terbiye Bahisleri: Mektep Binâları Pavyon Tarzı”, a.g.y. No.: 140, 11 Mayıs 1911, s.156.

olumlu etkiyi sıralamaktaydı.²⁴⁶ “Neden Muallime Yetiştirilmiyor?” yazısında anne terbiyesini, terbiyenin en esaslısı olarak kabul edip, “Beşiği sallayan el cihâna hükmeder” metnini hatırlatmıştır. İslam'ın kızların eğitimi konusunda gerekli hassasiyeti gösterdiğini, İslam tarihinden örnekler vererek kanıtlamaya çabalamıştır. Kızları iyi eğitim alabilmesi, anneliğe iyi hazırlanabilmesi uğruna kız mekteplerinin sayısının çoğaltılmasını talep etmiştir. Her köyde kızlara mahsus mektep açmanın zor olacağını öngörüyor olsada kasabalarda anne yetiştirecek ibtidâî mektepler açılmasını zorunlu görmektedir.²⁴⁷ Kadın eğitime yönelik görüşlerini “Kız Mektepleri” yazısında açıkça ifade etmiştir. Kızların evlilik hayatında aile bütçesi, kocasını memnun etmek gibi vazifelerini başarılı bir şekilde sürdürmesi için eğitim alması gerektiğini belirtmekteydi. Kız mektepleri ile erkek mekteplerinin programlarının başka olduğunu belirten Etdem Nejad, bizde bu farka dikkat edilmediğinden şikayet etmiştir. Kız mektepleri için uygun gördüğü programdan bahsetmekteydi. Bu programdaki bahçıvanlık ve zirâat işleri dersini lüzumsuz görülme ihtimaline karşılık, bu eğitimin sağlayacağı faydaları sıralamıştır.²⁴⁸

Ethem Nejad, eğitim sisteminin iyi durumda olmadığını kabul etmiş, bu durumu düzeltecek çareler üretmiştir. Genel olarak yazılarına bakıldığında kız mektepleri ile erkek mekteplerinin programlarının başka olduğunu belirtip bizde bu farka dikkat edilmediğinden şikayet etmiştir. Anne terbiyesini, terbiyenin en esaslısı olarak kabul edip kızların iyi eğitim alabilmesi, anneliğe iyi hazırlanabilmesi uğruna kız mekteplerinin sayısının çoğaltılmasını talep etmiştir. Öğrencilerin eğitimleri sırasında saha çalışması yapması gerektiğini vurgulayan Ethem Nejad Fransız eğitim sistemini uygun bulmamaktadır. Onun yerine “pavyon tarzı” eğitimi kabul etmektedir. Kadınların öncelikle çocuk bakımı ve ev ekonomisi gibi alanlarda eğitim almalarını savunmuştur. Dolayısıyla kızların eğitim alması bireyselliği ve özgürlüğü adına değildir. Onların özel-mahrem alana sahip olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Nejad'dan farklı olarak “yukarıdan aşağıya” yaklaşımını savunan Rıza kardeşlerin bu uğurdaki somut faaliyeti *Sultânî-i İnâs* kurma teşebbüsü olmuştur.

246 “Mektep Ta’tilleri”, a.g.y. No.: 149, 13 Temmuz 1911, s.303.

247 “Neden Muallime Yetiştirilmiyor?”, a.g.y. No.: 155, 24 Ağustos 1911, s.390-391.

248 “Terbiye ve Mektep Bahisleri: Kız Mektepleri”, a.g.y. No.: 156, 31 Ağustos 1911, s.409.

3.4.2 Selma Rıza'ya Göre Kadın Eğitimi

Kadın eğitiminin geliştirilmesini isteyen ve "şahsi teşebbüsünü" meşru kılmak isteyen Ahmet Rıza, İslamiyet'in kadının eğitimine engel olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.²⁴⁹ Bu mücadelede Selma Rıza ağabeyine destek vermiştir. Vatanı için yenilikçi fikirlerini yabancı basınla paylaşması ise gündemi değiştirdi. Mülakatı Tefik Nadir müstearıyla yazan Haydar Rıfat tercüme ederek 10 Eylül 1908 tarihli *Millet* gazetesinde yayımlamıştır.²⁵⁰ Burada Selma Hanım Osmanlı-Müslüman kadınlarının toplum içindeki sefaletini ve eğitimden yoksun bırakılmasını eleştiriyor, İstanbul'a döndükten sonra Müslüman kızların eğitimi için neler yapmak istediğini sıralıyordu. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaptığı bu açıklamada II. Abdülhamit yönetimini "maktûl istibdât-ı idâre" olarak tanımlaması dikkat çekmektedir. Selma Rıza, gizli evrakları dağıtma görevini üstlenen kadınların Sultan Hamit'in yönetimi altında ezildikleri, insandan add olunmadıkları ve özgürlükten pay alamadıkları için bütün nefisleriyle hürriyet hareketine kendilerini adadıklarını söylemektedir. Selma Hanım ıslahat düşüncesinin öncelikle aydın kesime mensup kadınlar tarafından benimsendiğine dikkat çekmekteydi. Bu eğitilmiş, aydınlanmış kadınların girişimiyle alt sınıflardaki kadınlara ulaşılabileceğine işaret etmiştir: *Bu da bunların eğitim, iyi bir tahsîl görmeleriyle, okuyup düşünmeleriyle anlaşılır. Fakat diğer kesimler arasında hattâ en fakîr, yoksul, aciziyet içerisindeki âilelerden de parlak fikirli, hassâs kalpli, tamâmen fedâkâr, hanım kızlar yetiştiği çoktur. Bunlar bizimle el ele vererek, büyük bir gayret ve kararlılıkla yürürler.*

Kuran'ın hiçbir bireyi eğitimden mahrum bırakmadığını hatırlatmıştır: *Az hâli iyi olanlarımız düşkün arkadaşlarımızın tahsîl ve terbiyesine dikkat ederiz. Ve asıl bundan sonra edeceğiz. Kitâbımızda hiçbir sınıf hattâ hiçbir fert için eğitim ve kültüre engel bir kayıt yoktur, demeye dil varmaz. Çünkü Hazret-i Kur'ân özellikle eğitim ve kültür-bilgiyi, aydınlanmayı ve araştırmayı teşvîk edip özendirir. Müslüman bireyin yaşamı boyunca ilim öğrenmek ile yükümlü olduğunu hatırlatan*

249 bkz.: *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve Vazife ve Mesuliyet Eserleri*, haz.: Mustafa Gündüz-Musa Bardak, Divan Kitap, İstanbul 2011, s.113-152 ; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Maarifin vaziyeti hakkında bkz.: Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* (İkinci kitap), Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932.

250 Tefik Nadir, "Selma Hanımefendi", *Millet*, No.: 37, (28 Ağustos 1324), 10 Eylül 1908, s.1-2.

Selma Rıza, Müslüman kadının eğitiminde acele edilmemesi, ölçülük gösterilmesini istemekteydi. Nitekim geleneklerine bağlı, hızlı değişime karşı olan muhafazakar eril zihniyetten ötürü bu uyarıda bulunmuştur: *Öncelikle tam bir tedbir ile fikirleri hâzırlamalı, beslemeli; bir sâfi bir serbestlik sahası oluşturulmalı; Oldukça geniş olması gereken bu sâhaya götüren yolları her türlü engellerden kurtarmalı. Netîce böylelikle kendiliğinden gelir.* Kadını özgürlüğe ulaştıracak sistem düşünce aşamında oldukça tutarlı ve kararlı görünse de eylem aşamasında başarıya ulaşamayacaktır. Önerileri arasında sadece İstanbul'da bulunan ve öğretmen yetiştiren Dâr-ül muallimat'ın sayısını attırmanın yanında o dönem için ileri sayılabilecek bir istek olan Paris liselerine kız öğrenci göndermekte vardı.

İstanbul'a avdetinden sonra yurt dışına kız öğrenci göndermek istediğinden bahsetmiştir: *Bunlar terbiye ve tahsîl edip özgürlük davasıyla, seçkin bir fedakar kalp ile dönecekler. Kendimiz için üzücü bir gerçek olmak üzere itiraf etmeliyiz ki Genç Türkler, bilgi ve kültür şerefini, yücelik ve bilgeliği, sizin üniversitelerinizde tahsîl ederek anlamaya başlamışlardır. İslâmiyetin ahlâki değeri, toplumsal önemi ilim nurlarının saçıldığı yerlerde daha güzel daha toplu olarak takdir olunur.* Paris şehrini neden seçtiğini gerekçelendirir: *Paris dünyânın incisi, pırlantasıdır. Ahlaki metanetine dikkat edilen bir kimsenin Paris'te yaşayıp da fıkren, hissen, ilmen yücelmesi ve nurlanmamasının imkânı yoktur. Paris'te teneffüs edilen her hava zerresi bir özgürlük ateşi, bir fazilet verir.* Osmanlı toplumundaki değişim rüzgarının kaynağını da Paris'teki üniversiteler olarak kabul etmekteydi: *Osmanlı'nın genel unsurlarını yeniliklerin zirvesine, değişimin doruklarına sevk eden sizin üniversiteleriniz olmuştur. Az zamânda ilim parıltılarıyla dopdolu olmaları için kızlarımızın da, erkeklerimiz gibi bu üniversitelere koşmaları lâzımdır.*²⁵¹ Muhafazakâr eril zihniyetin basın üzerindeki saldırıları ile dine vâkıf olmadığı yönündeki eleştirilere rağmen Selma Rıza fikirlerinden vazgeçmedi ve ağabeyiyle İstanbul'a döndükten sonra eğitim faaliyetine başlamıştır.

251 Tevfik Nadir, a.g.m. s.1-2.

3.5 BİR TEŞEBBÜS: MEKTEB-İ SULTÂNÎ-İ İNÂS

Bu uğurda Rıza kardeşler teşebbüsleri uğruna uygun yer ve bina aranmaya başladılar. Ahmet Rıza, Kandilli'deki Adile Sultan²⁵² Sarayı'nın okul için uygun olacağını düşünüyordu. Konuyu devrin ünlü operatörü Dr. Cemil Bey'le (Topuzlu) paylaşmıştır.²⁵³ Sultan II. Abdülhamit'in kendisine bir hediye teklif etmesi üzerine Ahmet Rıza bahsi geçen binanın bir Kız Mektebi haline getirilmesinin kendisini memnun edeceğini bildirmiş ve bu önerisi padişah tarafından kabul edilmiştir. *Tanin* gazetesinin haberine göre İnâs Mektebi ittihâz edilmek üzere binaya ihtiyaç bulunduğunu haber alan Sultan Hamit *evvelce bir kızıma mahsûs idi şimdi bütün kızlarıma mahsûs olsun* diyerek sarayın mektebe dönüştürülmesini kabul etmiştir.²⁵⁴

Araştırmacı Van Os, *Kandilli Sultânî-i İnâs* konulu makalesinde bu teşebbüsün “yukarıdan aşağıya” bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ilk amaçlarına ulaşan Rıza kardeşler, sonraki hamleleri olan “eğitimli kadın sınıfı” için bu yaklaşımı benimsemiştir. Ahmet Rıza ise okul açmadaki gerekçesini kadının eğitim ile aile örgütünün düzene gireceğini belirterek açıklamaktaydı.²⁵⁵ Böylece kadına, eğitimin özel/mahrem alana ait görevlerini daha iyi yapabilmesi için gerekli olduğu düşüncesini paylaşmıştır. Kamusal/mahrem alan çizgisini korumaya devam etmekteydi. Rıza kardeşlere göre Osmanlı-Müslüman kadının kuşatan ve sınırlayan geleneklerden kurtulması için bilinçlenmesi gerekliydi ve bu bilince kavuşması için ise Avrupa tarzı bir eğitim kurumuna ihtiyaç vardı. Kandilli'de kurulması planlanan *Sultânî-i İnâs* bu amaca hizmet eden bir yapı olacaktı.

252 Araştırmacıların aktardığı bilgilere göre II. Mahmud'un kızı olan Adile Sultan haneden içinde divan sahibi olan tek kadındır. Annesi ve babasının vefatı üzerine tahsil ve terbiyesiyle ağabeyi Abdülmecid ilgilenmiştir. Tophane müşiri (ileride sadrazamda olacak olan) Mehmet Ali Paşa ile evlenmiştir. Eşi ve çocuğunun vefatı sonrası inzivaya çekildiği, kendisini hayır işlerine adanmış yazılır. Nihat Azamat, “Adile Sultan (1826-1899)”, *DİA*, C.: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s.382-383.

253 Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz.: Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. İstanbul 1982, s.70.

254 “Büyük Bir Kız Mektebi”, *Tanin*, No: 169, (7 Kânûn-ı sâni 1324) 20 Ocak 1909, s.2.

255 *Anılar*, s.38-41.

Sultani açılacağı haberi Osmanlı basını özellikle de kadın dergileri tarafından yakından takip edilmiştir. Girişimde bulunan şahsiyeti "hürriyet mücahidi" olarak nitelendirip²⁵⁶ okulun konumuna dikkat çektiler. *Tanin* 20 Ocak 1909 tarihli nüshasında Robert Koleji'nin karşısında bulunan sarayın, mektep için elverişli bir yapıya sahip olduğunu bundan daha münâsib bir yer olamayacağını yazar. Programı henüz nizâm edilmemiş olan mektebin eğitim usulü hakkında bilgi verilmiştir: *Bunun için bir komisyon teşekkül edecektir. Mekteb leylî ve nehârî olacaktır. Esâs-ı tahsîl-i Anglosakson usûlünü ta'kîb edecek, icâb een mübessireler, mu'allimeler hâricden celb olunacak ve kızlarımızın bi'l-hâssa bir terbiye-i Osmâniyye ahz etmesine i'tinâ edilecektir. Mektebe bi-lâ-tefrik-i cins ve mezheb bütün Osmânî kızları kabûl olunacaktır.* Bahar ayında açılması arzulanan mektep için icap ederse iane toplanacağı, iane heyetinin fahri başkanlığını Naile Sultan'ın üstlendiği konusunda kamuoyu bilgilendirildi. Erkek öğrencileri eğitim için Avrupa'ya gönderebildiklerini ancak kız öğrencileri gönderemedikleri için İnas Mekteblerine büyük bir ehemmiyet verilmeliydi: *Oğullarımızı ikmâl-i tahsîl için Avrupa'ya gönderebiliyoruz. Fakat kızlarımızı bit-tabi kendi memleketimizde tedris ve terbiye etmeğe mecbûruz. Binâ'en-aleyh İstanbul'da Avrupa mektepleri derecesinde mükemmel ve sırf terbiye-i Osmâniyye an'anâtı dâ'iresinde idâre olunur bir kız mektebine şiddetle ihtiyâc vardır.*²⁵⁷

Servet-i Fünûn dergisine göre ise mektep, şehrin gürültüsünden uzak fakat her ailenin ikamet semtine de uygundu.²⁵⁸ II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra Selanik'te yayın hayatına başlayan ve eğitim yoluyla terakki sağlanacağı fikrini yaymayı amaçlayan²⁵⁹ *Kadın* dergisi Ahmet Rıza Bey'in kızlara mahsus mektep için mücadele verdiğini duyurmuştur. Şimdiye kadar kimseden para istemeyen Ahmet Rıza'nın teşebbüsü uğruna para isteyeceğini ve icab ederse iane toplayacağı sözünü

256 "Biz Kadınlar", *Mehasin*, Sa.: 8, Temmuz 1325, s.358-360.

257 "Büyük Bir Kız Mektebi", s.2.

258 "Mekteb-i Sultânî-i İnâs", *Servet-i Fünûn*, C.: 41, No.: 1043, 1 Haziran 1911, s.70.

259 Fatma Kılıç Denman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yay. İstanbul 2018, s.78

alıntılanmıştır.²⁶⁰ 1 Şubat 1909 tarihli nüshasında minnettarlık tekrarlanırken²⁶¹ 22 Mart'ta ise bahsi geçen okulun ilk müdiresinin Selma Hanım olacağı bilgisi paylaşıldı.²⁶² Mekteple ilgili haberlerde Selma Hanım'dan bahsedilmeye çoğu zaman lüzum görülmez.

Kadın dergilerinin güncel konusu Kandilli'de açılması planlanan Galatasaray Lisesi'ni örnek alan çift dilli eğitim sisteminin uygulanacağı kız lisesiydi. Matbuatta nâmi henüz görülmeye başlanan genç Şükûfe Nihal, “İnas Mekteb-i Sultani” namıyla Avrupa kız mekteplerine benzer bir okulun açılacağını haber aldığı anda yaşadığı mutluluğu anlatmıştır. Gerçekliğine ihtimal vermediği olayın haberi dâhi onda cehaletin gölgesini uzaklaştırmıştır. Ahmet Rıza ile Selma Rıza'nın adlarının geçmediği yazıda kız lisesinin açılmasıyla Osmanlı toplum yaşamında kadın-erkek eşitsizliğinin son bulacağına inanmaktaydı. Arkasından mektebin açılmayacağını öngören Şükûfe Nihal çocukça hayale kapıldığını, kadınların Türkiye'de mahrumiyet içinde yaşadıklarını vurgulamıştır. Kamusal yaşamda söz sahibi olanlardan merhamet talep etmekteydi. Şükûfe Nihal'ın yazısına Cevdet Paşa'nın küçük kerimesi Emine Semiye cevap vererek erkeklerden merhamet beklenmesine karşı çıkmıştır.²⁶³ Beyazkule'deki yazlık tiyatrodaki Selanikli kadınlara seslenen, hürriyetin coşkusunu paylaşan Emine Semiye, ilan-ı hürriyet öncesi Nisvan-ı İslam'a verilen teminatların hürriyet ortamında yerine getirilmediğini gördü. Bu sebeple erkeklerin teşebbüsleri ile kadın ilerlemesinin sağlanamayacağına inanmaktaydı. Ona göre unutulmuş (unutulmak/unutturulmak istenen) kadın hukuku yine kadınlar tarafından tamamlanacaktır.²⁶⁴ *Kadınlar Dünyası* mecmuası Emine Semiye ile hemfikirdir.

260 "Tebşîr", *Kadın*, Sa:11, (22 Kânûn-ı evvel 1324) 4 Ocak 1909, s.15. Ahmet Rıza Bey'in mektep için gerekirse kapı kapı dolaşarak para isteyeceğini Tanin gazetesi de alıntılanmıştır. "Büyük Bir Kız Mektebi", s.2.

261 "Şuûn-ı Nisvan", *Kadın*, Sa: 15, (19 Kânûn-ı Sâni 1324) 1 Şubat 1909, s.15.

262 "İnas Sultânî Mektebi", *Kadın*, Sa: 22, (9 Mart 1325) 22 Mart 1909, s.11

263 Fatmagül Berktaş, mekanın cinsiyete göre ayrıldığı Osmanlı yaşamında, kadınların erkeklerin desteğini beklemesini doğal karşılamıştır. Fatmagül Berktaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yay. İstanbul 2015, s.94 ; Rejimin kadına bir yenilik getirmediğini gözlemleyen Emine Hanım, Meşrutiyet'ten sonra kadına tacizlerin başladığından da şikayet etmiştir. Emine Semiye, "Bir Hediye-i Fikriye", *Bahçe*, No.: 21, 22 Aralık 1908, s.11-12.

264 Şükûfe Nihal'in "İnas Mektepleri Hakkında" yazısı bir gazetede yayımlanır. Emine Semiye aynı gazetede "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?" yazısıyla Şükûfe Nihal'a cevap verir. *Mehasin* dergisi bu yazılara yer vermiştir. Şükûfe Nihal, "İnas Mektepleri Hakkında", *Mehasin*, Sa.: 10, (Eylül 1325) 1909, s.732-733. Emine Semiye, "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?", *Mehasin*, Sa.: 10, (Eylül 1325) 1909, s.733-736.

Kadınları “daima mahkum, damia esir” eden erkeklerden “hukuk-ı nisvan” için yardım beklemeyeceklerini ilke olarak kabul etmişlerdir.²⁶⁵ Emine Hanım'ın ifadesi Kültürel Feministlerin “anaerkil” bakışını hatırlatmaktadır. Geleneği başlatan kişi 19. Yüzyılda Kadın eseriyle Margaret Fuller'dir. Kadının; eril zihniyet tarafından yönetilmesini, eğitilmesine karşı çıkmıştır. Fuller'e göre eğer kadın, kendisini keşfedene kadar bilinçlenip büyürse, toplumu da dönüştürecektir.²⁶⁶

Rıza kardeşleri mektep açmak istekleri için eleştirenler arasında batılı tarzda eğitime karşı çıkan muhafazakâr eril kesim vardı.²⁶⁷ Yeni açılacak mektebe karşı bu kesimi kışkırtan isim *Volkan* gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti'dir. *Volkan* gazetesinin yazarlarına göre bahsi geçen kardeşlerin amacı Müslüman kızları batılılaştırarak dinden uzaklaştırmak, kızlara siyasi fikirler telkin etmektir. İddialarını temellendirmek için kız mektebine sıra gelene kadar idâdi, rüşdi mekteplerin çaresine neden bakılmadığını sormuşlardır.²⁶⁸ Bu iddialara Müslüman kadının çarşafını çıkarıp onları birahanelere götürecekleri de eklendi.²⁶⁹ Yeni rejimi kabul edemeyen Derviş Vahdeti, Rıza kardeşler üzerinden aslında Meşrutiyet rejimini hedef almaktaydı Nihayet 31 Mart Vakası olarak bilinen gerici ayaklanma oldu. Fransız kadın gezgin Marcelle Tinayre, Ahmet Rıza ve hemşiresi Selma Hanım'a yönelik saldırıları *Volkan* gazetesinden öğrenmiştir. Bahsi geçen gazeteye göre Ahmet Rıza tanrı tanımaz biriydi ve milli fesi kaldırmak istiyordu. Selma Hanım ise Osmanlı-Müslüman kadının batılılaştırmak için peçeyi terk etmelerini tavsiye eden bunun yerine "bin şapka" ısmarlayan bir kadındı. Yayına göre Selma Hanım kızlara piyano çaldırmak, dans ettirmek gibi güzel sanatları öğretmeyi amaçlayan dernekte kurmuştu.²⁷⁰ Emine Semiye'nin varlığını red ettiği dernek binası 31 Mart Olayı'nda isyancılar tarafından basılmış binlerce şapka bulunmuş ve bina içindeki piyanoda Derviş Vahdeti'nin adamları tarafından parçalanmıştı.²⁷¹ Selma Hanım, içinde yetiştiği zaman ile

265 “Hukuk-ı Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, No:1, 4 Nisan 1329, s.1.

266 Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev.: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim Yay. İstanbul 2019, s.73-77.

267 Vatanperver Ahmet Rıza'ya göre kadını tutsak olarak gördükleri için eğitimine ve özgürlüğüne razı değillerdi. Ahmet Rıza, *Anılar*, s.41.

268 “Bir Sadâ-yı Muhik yâhud Ulemâ ve Talebe-i Ulûm”, *Volkan*, No.: 53, 22 Şubat 1909, s.4.

269 “Bir Zâbit Tehdîdnâmesi”, *Volkan*, No.: 98, 8 Nisan 1909, s.1-4.

270 Tinayre, a.g.e. s.11-12.

271 Nicole A.N.M. Van Os, “Bir Devlet Adamının Teşebbüs-i Şâhsisi Nasıl Sonuçlandı? Kandilli Sultânî-i İnâs”, *Tarih ve Toplum*, Sa:163, Temmuz 1997, s.29. Ayrıca bkz.: Van Os, a.g.m.

kültürden farklı olarak kadını kamusal yaşamdan soyutlayan tesettür yerine, moderniteye işaret eden şapkayı tercih etmiştir. Atatürk'ün de fesi kaldırarak yerine şapkayı getirmiş olması Selma Rıza'nın da arzuladığı gibi çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak içindir.

Ahmet Rıza hatıratında okulu açma teşebbüsünün ezelden beri belli kimseleri rahatsız ettiğini dikkat çekmiştir. 31 Mart olaylarında *Sultânî-i İnâs* aleyhinde konuşanlara, Müslüman kızların gâvur edileceği iddialarına mebusların ses çıkarmamış olmasından şikayet etmiştir.²⁷² Gericici olaydan sonra Selma Hanım'ın kısa süreliğine inzivaya çekildiği kanısındayız. Emine Semiye, vahim hadiseden önce Selma Hanım'ın mektebin açılışı için verdiği mücadeleyi hatırlatmıştır: *31 Mart Olayı'ndan önce Selma Hanım mektebin açılışı için pek çok çalışmalarda bulunmuştu. Paris'te bulunduğu yıllarda arttırdığı ilmini vatanın kızlarıyla paylaşmak fikrini taşıyordu. Gericilerin saldırıları karşısında neler çektiğini sevenleri unutmuyacaktı.*²⁷³

Asilerin bu girişimi hem vatandaşlara hem de teşebbüse zarar vermiştir. İsyan patlak vermeden önce binanın Maârif'e devir işlemleri sürerken, isyanın başlaması ve Adile Sultan Sarayı'nın "tapu senedi" meselesinin yargıya taşınması Kız Lisesi'ni açtırma teşebbüslerini geciktirdi. Eğitim kurumunu hayata geçirme konusunda istekli olan Ahmet Rıza ve heyeti Osmanlı Bankası'ndan faizsiz borç aldı. Borcun masrafları karşılamadığı anlaşılınca bir kereye mahsus piyango düzenlemek istediler. Heyet uzun bir bürokrasiyle karşılaşınca piyangonun düzenlenme tarihi tahmin edilenden uzun sürdü ve nihayet Haziran 1911'de piyango halka duyuruldu.²⁷⁴ Bu dönemde çıkan yazılara göre eğitim kurumu yeni bir devreye girmişti. Mektebe olan ihtiyacın neden elzem olduğu hatırlatılırken, mektebin nasıl bir programı olacağı da merak edilen konuydu. Nezihe Muhlis, Meşrutiyet'in ilanından sonraki teşebbüsün halen devam ettiğini bundan ötürü Ahmet Rıza Bey'e toplumun şükran duyduğunu, genç kızlar için elzem olan bu müessesede ne gibi bir program takib edileceğini

dipnot:33

272 Ahmet Rıza, *Anılar*, s.40.

273 Emine Semiye, "Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim?", s.733-736.

274 Van Os, a.g.m. s.30-31.

sormaktaydı.²⁷⁵ Aynı günlerde çıkan yazılarda kız evlatlarını okutmak isteyen fakat yabancı mekteplere de göndermek istemeyen ailelerin çaresizliği anlatılıp Müslüman kızlar için bir mektebe ihtiyacın gerekli olduğu vurgulandı. *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının 29 Haziran 1911 tarihli nüshasındaki “Kız Sultânî Mektebi” yazısı Osmanlı-Müslüman kızlarının eğitim konusunda yaşadığı zorluğa örnek sunuyordu. Kız evlatlarını okutmak isteyen aileler için yabancı mektepler vardı ancak evlatlarını bu okullara emanet edemiyor, bu durum kız mekteplerine olan ihtiyacı pekiştiriyordu. Müslüman kız çocuklarının eğitimi için atılan her adım Türk-İslam alemine bir hizmet olarak görüldü. Bu hizmeti yapanlardan birinin Ahmet Rıza olduğu belirtilmiştir. Avdetinden beri vatanına ettiği hizmetin en değerlisi olarak kabul ediliyordu. Teşebbüse yardım edenler arasında ulemâ-yı dîni bulunduğunu bu girişimin yakın zamanda yeni bir devreye girdiği tekrarlanmıştır.²⁷⁶ Bu mektebe ihtiyaç duyulmasının sebebi Avrupa'ya kız öğrenci gönderemedikleri için mektebin kurulması lehine yazanlar tarafından Avrupa usulü bir eğitim kurumunun elzem olduğu ihtar edildi.

1911 yılına tarihlenen yayınlarda mektep için geçen “yeni devre” düzenlenmesi planlanan piyangoydu. *Servet-i Fünûn* dergisi piyangoya neden ihtiyaç duyulduğunu gerekçelendirip yardım talebinde bulunmuştur. Yazıya göre bina çoktan beri metrûk ve unutulmuş olduğundan tamire muhtaçtı. Esasen saray olarak inşa edildiğinden ne kadar tamir edilse de daire içinde mükemmel bir yatakhane vücuda getirilemeyeceği anlaşıldığından yatakhane'nin yeniden inşası lüzum görüldü. Tamirat işleriyle ilgilenenler dönemin tanınmış mimarları Vedâd ve Kemâleddin Bey'in isimleri verilerek güven tazelenmiştir. Mektebin vücuda gelmesi için heyet oluşturulduğu, heyetin ise mühim göreve hiçbir karşılık beklemeden ve nakit sermayesi olmadan ancak Allah'ın hamiyetleri ve milletin yardımlarına güvenerek başladığı vurgulanmıştır. Önemli ve güç bir vazifeyi üstlenen heyetin hizmetini yerine getirebilmesi için devletin maarif bütçesi olmadığı bundan dolayı ihtiyaç doğduğu bu gibi faydalı işleri Osmanlıların hiçbir zaman geciktirmediği anlatılmaktaydı. Hükümet-i seniyyenin müsadesiyle bir defalık piyango çekilişi

275 Nezihe Muhlis, “Terbiye-i İnas Etrafında”, *Sırat-ı Müstakim*, No:146, 22 Haziran 1911, s249.

276 “Kız Sultânî Mektebi”, *Sırat-ı Müstakim*, No: 147, 29 Haziran 1911, s.268.

olacağı duyurulmaktaydı. Vatanın eğitimine bilhassa kadın eğitime ihtiyacı gerekli gören kimselerden yardım beklenmiştir.²⁷⁷ Aynı yayının 7 Eylül 1911 tarihli nüshasında ise Adile Sultan Sarayı'nın genel görünümü kapakta paylaşılmıştır. Kadın eğitiminin ailenin saadeti için elzem olduğuna işaret edilmiştir: *Milletler, âilelerden tereküb eder; binâ'en- 'aleyh bir milletin kuvveti ve yüksekliği âilelerinin kıvâmı ve maddî ve manevî rif'at-i hâlî ile kâimdir. Ailede hakikî bir râbıta ve kuvvet husûlû efrâdının her cihetten tevâzün-i mütekâbili ile olur. Şu hâle nazaran bir kısım efrâd-ı âile olan erkeklerin terbiyelerine edilen ihtimâmdan kadınların da aynı derecede hissedâr olmaları lazımdır. Aks-i hâlde âilelerin medâr-ı rif'at ve kuvveti olan âhenk ve tevâzün muhtell ve bundan mensûb olan millet menfi bir sûrette müte'essir olur. Kadın eğitimiyle ilgilenmeyen milletlerin geri kaldığı vurgulanmıştır: Bunlara bir nefha-i feyyâze-i hayât vermek için kadınlarını ihtiyâcât-ı asr ile mütenâsib bir terbiyeye mazhar etmelidir. Çünkü kadın bir taraftan tıfılın âğuş-ı evvelîn terbiyeti diğer taraftan da manzume-i â'ilenin cüz'-i mütemmimidir. Bundan başka kadınları mühmel bırakılmış yerlerde arzu edilen tekâmülât-ı medeniyeye kolaylıkla vücûda gelemes. Çünkü nisvânının müstağrak olduğu cehl-i amîk bu gibi tahavvülât ve tekallübât-ı icitmâ'ıyyeye engel olur.*

Şimdiye kadar kadın eğitime gereken çabanın sarfedilmediğine, pâyitahtta ve vilayetlerde var olan okulların sayı ve vâsıf bakımından yeterli olmadığına dikkat çekilmiştir. Mektep heyetini muazzam eseri vücûda getirdiklerinden dolayı tebrik eder ve mektep heyetindeki şahısların isimleri paylaşılmıştır.²⁷⁸ Listeye yer verilmesinin nedeni heyet içinde ulemâ-yı dîni bulunduğunu gösterme çabasıdır. Böylece gerekli yardımları göremeyen heyet, teşebbüslerini meşrulaştırmak için İslam'dan faydalanmış ve muhafazakâr kesiminin tepkilerini azaltmayı amaçlamıştır. 31 Mart Olayı'nın esintileri toplum üzerinde devam ettiğinden mektebe karşı kemikleşmeye başlayan önyargıları kırmak istemişlerdir. Ancak talihsiz olaylar zinciri devam etmektedir. Mercan ve Balat'ta yangınların başlaması, yangın mağdurlarına yardıma koşulması piyangoonun ertelenmesini zorunlu kılmaktaydı. Finansal destekten yoksun kaldıklarından işler aksadı ve okulun açılışı başka bir

277 "Mekteb-i Sultânî-i İnâs", *Servet-i Fünûn*, C.: 41, No.: 1043, 1 Haziran 1911, s.70.

278 "Mekteb-i Sultânî-i İnâs", *Servet-i Fünûn*, C.: 41, No.: 1057, 7 Eylül 1911, s.402-403.

tarihe ertelemek üzere iptal edildi. Balkan Savaşı günlerinde İstanbul'da bulunan Fatih Kerimi, Kandilli tepesinde gördüğü mektebi Müslümanların insafını bekleyen kederli bir yapı olarak tanımlamıştır. Henüz açılmamış *Sultânî-i İnâs* ile Müslüman kızlarında eğitim gördüğü Amerikan kız mekteplerini karşılaştırmıştır. Avrupalılaşma evhamı ile *Sultânî-i İnâs*'a karşı çıkan Müslüman ailelerin, evlatlarını yabancı mektebe göndermesi üzerine “İngilizleşmekten” korkmuyorlar mı diye sormaktadır.²⁷⁹ İngiliz kadın gazeteci Grace Ellison *Turkey To-day* eserinde Rıza kardeşlerin, kadın eğitimini özgürlüğün ilk adımı olarak gördükleri için mektep açmak isteklerini belirtmiştir. İki kardeşin kadın çalışmalarının acımasızca durdurulduğunu açıkladıktan sonra mektebi doğar doğmaz yok olan bir çabanın anıtı olarak tasvir etmiştir.²⁸⁰

Trablusgarp Savaşı, Balkan ve I. Dünya Savaşı okulun açılış tarihini daha da uzatmıştır. İç ve dış politikadaki hareketlilik ve batılı tarzda eğitime karşı çıkan muhafazakâr eril kesimin tepkilerinden dolayı okulun açılması çok geciktiğinden görevi 1916'da Maarif Nazırı Şükrü Bey üstlenmiştir. Âdile Sultan İnâs Mektebi Sultânîsi adıyla açılan okulun eğitim dili ilk planlanan şekilde Türkçe-Fransızca değil Türkçe-Almanca'ydı.²⁸¹ Okul açıldığı tarihte artık Rıza kardeşlerle ilgisi kalmamıştır. Okulda öğretmenlik yapmak Ahmet Rıza'ya²⁸² ilk müdiresi olmaksızın Selma Rıza'ya kismet olmadı. Okul için müdirelik yapacak kişi Berlin'den getirilen eğitimci Hanna Hindbeck oldu.²⁸³ Ahmet Rıza'ya göre iç ve dış politikadaki dalgalanmaları fırsat bilen Maarif Nazırı Şükrü Bey okula el koymuştu.²⁸⁴

279 Kerimi, a.g.e. s.13-14.

280 Grace Ellison, *Turkey To-day*, Hutchinson, London 1928, pp.125.

281 Van Os, “Kandilli Sultânî-i İnâs”, s.32.

282 *Anılar*, s.41.

283 1883 yılında Almanya'nın Gera şehrinde doğdu ve 10 Temmuz 1921 tarihinde medeni halini değiştirene kadar adı Clara Bernardin Johanna Grumme olarak biliniyordu. Bekarlığındaki soyadının Türkçe kaynaklardaki tellafuz ve farklı yazımı eğitim alanında çalışan Johanna Grumme'nin Türkiye'de tanınmasını daha da zorlaştırdı. Araştırmacı Nicole A.N.M. van Os kayıtlara hatalı geçen soyadın izini sürmüş ve Johanna Grumme ismini tespit etmiştir. Evlendikten sonra İsveç kaynaklarında Hanna Hindbeck olarak tanınan Kandilli Kız Lisesi'nin ilk müdiresinin (1916-1918) öyküsünü ise Rohat Alakom yazdı. Van Os, “Kandilli Sultânî-i İnâs”, s.32 ; Rohat Alakom, “Kandilli Kız Lisesi'nin İlk Müdiresi Hanna Hindeck'in Öyküsü (1916-1918)”, *Toplumsal Tarih* 255, Mart 2015, s.40-43. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M06203**)

284 *Anılar*, s.39.

Şahsi teşebbüsle açılması planlanan okulun ancak bir devlet kuruluşunun araya girmesiyle açılması, Meşrutiyet sonrası eğitim kurumlarının kimin tarafından kurulacağı tartışmalarına çarpıcı bir örnektir. Mektebin akıbetini *Adile Sultan Sarayı'ndan Kandilli Kız Lisesi'ne* yazısından takip etmekteyiz. Buna göre lise; sayısı az olan ilk mezunlarını 1919-1920 öğretim döneminde vermiştir. Okul bir süre Kız Orta Mektebi olarak hizmet verdikten sonra lise bölümü tekrar açılmıştır. Adile Sultan Sarayı'nın ihtiyacı karşılamadığı gerekçesiyle koru içine yeni bina yapılmıştır ve 1969-1970 öğretim yılında derslikler yeni binaya taşınmıştır. Saray ise pansiyon binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. 7 Mart 1986 tarihinde sarayın yemekhane bölümünde başlayan yangın yapıyı kullanılmaz hale getirmiştir. Yangından sonra enkaz halinde kalan sarayın aslına uygun şekilde tamir edilmesi ve kültür-eğitim merkezi haline gelmesi için 1993'te Kandilli Kız Lisesi eski mezunlarının öncülüğünde bir vakıf kuruldu (KANKEV). II. Meşrutiyet döneminde şahsi teşebbüsle açılması istenen yapı, finansal sıkıntılar ve bürokratik zorluklarla karşılaşmıştı. Adile Sultan Sarayı için benzer zorluklar tekerrür etmekteydi. Vakıf üyelerinin girişimiyle 1999 yılında bağış toplamak amacıyla yemek düzenlenecekti ancak 17 Ağustos depremi gündemi değiştirdi. Bu durum Ahmet Rıza ve heyeti bir defaya mahsus piyango düzenleyeceği zaman yangınların başlaması ve çekilişin iptal edilmesini hatırlatmaktadır. Saray; vakfın özverili çalışması, devlet desteği ve tanınmış bir iş insanının iki kez büyük maddi yardımıyla kültür-eğitim merkezi haline gelmiştir.²⁸⁵

3.6 SELMA RIZA'NIN İKİNCİ ROMANINA DAİR BİR İDDİA

Hanna Hindbeck 1916 yılında İstanbul'daki yeni görevine getirilene kadar Berlin'de değişik okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1918'de görevini tamamlayınca İsveç'e yerleşmiş ve 1933'te ise Türkiye'yi tekrar ziyaret etmiştir. Ziyaretinden iki yıl sonra *Rüzgar Boğaziçi'nde Yön Değiştiriyor. Sıradan Bir Türk'ün Günlüğü* kitabını yayımladı. Yeni açılan bir kız okulu ve okulun Avrupalı müdiresinin yaşamını günlükler halinde sunan eser Hindbeck'in biyografisi olarak yorumlanmaktadır.

²⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Engin N. Eskiçioğlu, "Adile Sultan Sarayı'ndan Kandilli Kız Lisesi'ne", *Popüler Tarih*, Sa.: 50, Ekim 2004, s.63-73.

Rohat Alakom, *Kandilli Kız Lisesi'nin İlk Müdiresi Hanna Hindbeck'in Öyküsü* konulu yazısında *Sultânî-i İnâs*'ın ilk müdiresinin yazdığı roman hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre romanda çoğunlukla hicri takvim kullanılır; ilk günlük “Sarıköy, 19 Ağustos 1332” tarihiyle kayıtlıdır. Bir Osmanlı polis komiserinin günlüklerinden oluşan eserde 1916-1918 yılları Hindbeck'in İstanbul'da müdirelik yaptığı dönemi, sonradan eklenen 8 Şubat 1935 tarihi ise 1933 yılındaki ikinci ziyaretindeki izlenimleri yansıtmaktadır. Kitapla ilgili araştırmacıların zihnini karıştıran mesele Hindbeck'in önsözde eseri Türkçe'den İsveççe'ye çevirdiğini açıklamasıdır. İsveççe ve Almanca baskılarında yazarın adı yayımcısı olarak gösterilirken dört yıl sonraki Fransızca baskıda ise kitabın yazarı olarak sunulmuştur.²⁸⁶ Kitabın yazarı bir başkası hatta tanıdık bir isim olabilir miydi? Kandilli Kız Lisesi'nin ilk müdiresinin Selma Hanım olacağı bilinmekteydi. Ancak talihsiz olaylar zinciri sebebiyle bahsi geçen okul açıldığında adı artık unutulmuştu. Selma Hanım'ın istibdat mücadelesi için yurt dışına çıkma arzusu sezildiğinden II. Abdülhamit'in gizli polisinin göz hapsinde kaldı. Paris'te bulunduğu yıllarda orada eğitim almış hatta yurt dışına kız öğrenci gönderme arzusunu açıkça ifade etmiştir. Osmanlı muhafazakâr kesimine göre Selma Hanım Osmanlı-Müslüman kadını tanımından uzaktır. Hanımefendi çarşafa/tesettüre bakışını *Hukûk-u Umûmiye Gazetesi*'nde "eğitim aldıktan sonra aydınlanan kadın yüzünü kendisi açar" diyerek açıklamıştır. Günlüklerden oluşan romanda önceleri kara çarşafa bürünen kadınların artık bu dış giyim kıyafetinden uzaklaşmalarına yer verilmesi dikkat çekicidir. Adeta Selma Hanım'ın fikirlerinin izdüşümüdür. Esere dikkatle bakıldığında Selma Rıza'nın başından geçen olayları hatırlatmaktadır. Polis komiseri, Rıza ailesini göz hapsinde tutanları, Avrupalı müdire ise Selma Hanım'a işaret etmektedir. Taha Toros, Selma Rıza'nın yayınlanmamış iki romanı olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷ Romanlarından biri olan *Uhuvvet* (Kardeşlik) "iki eski okul defterine el yazısıyla yazılmış" halde Nebil Fazıl Alsan tarafından keşfedildi, sadeleştirerek yayına hazırlandı.²⁸⁸ Diğer romanı hakkında bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber *Rüzgar Boğaziçi'nde Yön Değiştiriyor* eseri Selma Rıza'nın ikinci romanı olup Hanna Hindbeck bu eseri

286 Alakom, a.g.m. s.41-43.

287 Toros, a.g.m. s.64.

288 Selma Rıza, *Uhuvvet* (Kardeşlik), haz.: Nebil Fazıl Alsan, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

Türkçe'den İsveççe'ye çevirmiş olabilir mi? İddiamızı daha da temellendirecek belgelere henüz sahip değiliz.

3.7 KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ UĞRUNA

Selma Hanım yabancı basına yaptığı açıklamada sadece kızların eğitimini eleştirmiyordu. Osmanlı toplum yapısındaki taaddüd-ü zevcât (çok eşlilik) ile talâk (boşanma) da eleştiriler arasındaydı. Hürriyet eylemcisi kadına göre ilmin doğrultusunda yoğunlaşacakları ilk konu taaddüd-ü zevcât olacaktır: *Bu hâl, zâten çökmeye yüz tutmuştur. Hanımlarımız hukuksal değerlerini ne kadar çok anlar-bilirlerse ise tahammül edilemeyecek derecede bir suistimale uğramış olan bu meseleyi tabii sınırlarına o kadar kolaylıkla iâde edeceklerdir. Çok kadınlığın toplumda yaygın olmadığına dikkat çekmektedir. Çok eşlilik bugün orta kesimde nâdir, halk kesiminde ise yok gibidir. Çok eşlilik zenginlerin zevk ve sefaya düşkünlük hâlinde bir şekil ve hâldedir.*

Taaddüd-ü zevcât, toplum yaşamında azalmaya başlasa da talâkname varlığını korumaktaydı: *Genel olarak insanlar son şekline göre musibetten başka bir şey olmayan çok eşlilikten kurtulmuş; fakat boşanma, boşanmanın getirdiği hasarlar bu musibetin yerini tamamen tutmuştur. Bir erkek eşinden usanmaya benzer bir şey duyar duymaz, boşuyor; Halbuki bu ayrılığı gerektiren hiçbir hikmet yoktur. Bunlar iğrenç âdetlerdir. Erkeğin inisiyatif ve merhametine terk edilen boşanma usulünü eleştirmektedir. Şimdiye kadar da bizde boşanmada yine bir taraf hükmediyordu. Fakat yalnız ve dâimâ erkekler hükmediyordu. Kadınlar kuzu gibi, itâatkâr, inliyordu. Sebep? Sebep, haklarını bilmemelerinden.*

Selma Rıza, Kânûn-ı Esâsî'nin kadınlara boşanma usulüne yönelik koruyucu hükümler verdiğini vurgulamıştır: *Kânûn-ı Esâsî, kadınlar için oldukça uygundur. Fakat koruyucu hükümler bugün unutulmuştur. Kısacası İslam kadınları evlilik sırasında eşinin tek karısı olarak kalmayı talep etme hakkına sahiptir. Hattâ kocasının rızası olmasa da boşanabilir. Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe tekrar girmesiyle kadının özgürlüğünü sınırlayan unsurların ortadan kalkacağına inanan Selma Hanım,*

hürriyetin önemine işaret etmiştir: *Şahsiyetten mahrûm olan bir kadın kendi şahsına ailesine, cemiyete karşı vezâifini nasıl takdîr edebilir? Kişilikten mahrum olan bir kadın kendi şahsına, ailesine, topluma karşı görevlerini nasıl bilip anlayabilir? Bütün meziyetlerden uzaklaşmış; sınırlayıcı esirliğe sürüklenmiş; en çirkin zulümlere hedef olmuş olan bu narin sınıf manen, rûhen nasıl seçkinlik elde edebilir?* Aslında Selma Hanım çok eşliliği ve talâknameyi ortadan kaldıracak olan bir Madeni Kanunu arzulamaktadır. Ona göre Türk kızı iyi tahsil aldıktan sonra bunlarla kendisi savaşıacaktır. Bu ifade “yukarıdan aşağıya” eğitim sistemini benimsediğinin kanıtı niteliğindedir. Selma Rıza, Ethem Nejat'tan farklı olarak “hürriyete” kavuşmuş kadın birey tasvir etmektedir.

Avrupalıların harem tanımlamasına da karşı çıkmıştır: *Öyle üç yüz Çerkes kızlarından meydana gelen harem kalmadı denilebilir.* Hareme verilmek üzere yetiştirilen cariyeleri, çok eşlilikte olduğu gibi suistimal olarak tanımlamıştır: *Bu bahtsız kızlar bu amaçla büyütülür, ve on üç - on dört yaşında yüksek fiyatlarla satılırdı.* Sonrasında haremün güncel tanımını yapmıştır: *Bugün haremün anlamı bir ailenin kadın kesimine özeldir. Çok zevce bir dâirede birbiriyle geçinemezlerse ayrı dâirelere çekilmek ve biri diğerini görmemek hakkına sahiptir.* Cariyeden doğan evlatların durumu hakkında şunları söylemiştir: *Cariyeler, diğer kadın-eşler tarafından nefret edilir. Onlar mirasçı olmazlar; doğurdukları çocuklar varis olma hakkına sahip olurlar. Çocukları gayrimeşru sayılmaz. Babalığın belirlenmesi kadının ifâdesine bağlıdır; Çocuk harem dışında doğmuş olsa bile. Bu hâlde baba çocuğu her hâlükârda büyötmeye, annesiyle evlenmeye veya buna bir tazmînât vermeye mecbûrdur.* İslam dininin kadına geniş haklar tanıdığını ihtar eder: *Kadın servetini mallarını mülklerini dilediği gibi kullanır; evli olsun ya da olmasın, mahkemelerde şahitlik edebilir. Vasiyet bırakabilir ve vesâyet [kişilik haklarını ve mal varlığını koruma gücünden yoksun olan kişileri koruma] edebilir.* İslam kadınlarının haklarından alıkonulduğuna dikkat çekmektedir: *Dîn bu narin ve seçkin sınıfa, şahsi özgürlük ve vicdan özgürlüğü ve eğitim özgürlüğü gibi bütün kutsal insani hakları verdiği hâlde bunlar elinden hattâ hatırından/düşüncesinden bile gasp olunmuştur.* Osmanlı-Müslüman kadınının hurafeler ile ahlaki karanlığın esirliğinden Meşrutiyet'in esaslarının kurtaracağını söylemektedir: *Kânûnün kavramları*

aranacak; eğitim ve kültür, bu özgür girişimi taçlandıracaktır. Artık Avrupa'dan ayrılmamıza ihtimal yoktur.²⁸⁹ Selma Rıza bu uğurdaki yenilikçi fikirleri vatanına taşımak istediye de muvaffak olamayacaktır. Değişime hazır olmayan muhafazakâr eril zihniyetin hakaretle karışık eleştirileriyle karşılaşacaktır.

3.7.1 Selma Rıza'nın Teşebbüslerine Bir Tokat

Taaddüd-ü zevcâta sahip çıkan Kolağası Niyazi Bey, Selma Rıza'nın fikirlerini sert bir dille eleştirmek için muhafazakâr bir yayın seçmiştir. *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının 22 Eylül 1908 tarihli nüshasında yer alan mektup hakkında ayrıntılı bilgi vermek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın politikasına yönelik çoklu yüzünü kanıtlamak etmek için önem taşımaktadır. Selma Rıza'nın teşebbüslerine tepki gösterilmesini açıkça vurgulayan ve Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı basınının gündem değiştirmesine sebep olan yazı bu başlık altında değerlendirilecektir.

Resne Kahramanı Niyazi Bey, mektubu yazmasına neyin sebep olduğunu gerekçelendirir:

Çok eşlilik, boşanma, kadınların örtünmesi hakkında konulmuş dînî hükümlerin ne kadar hukuka uygun ve toplumsal-medenî faydaya uygun ve ne derecelerde birleştirici ve faydalı olduğunu ispat etmek ilim heyetinin, ulema fertlerinin görevi olduğu için bu önemli konuya karışmamayı arzu etmiş, yazılı seslere kulak vermeyi kararlaştırmıştım. Halbuki bugüne kadar İstanbul'dan, makamlardan aldığım yüzlerce mektup ve telgraflarla vatanperver İslam ümmetinden birçoğu özgürlüğün, Meşrutiyet'in dînî kanunları değiştirmeye, Kânûn-ı Esâsî'nin İslam'ın toplumsal kanunlarını bozmaya kadınlara, erkeklere, gazetelere hak ve yetki bahşedip edemeyeceğinin açıklama ve gerekçelerinin beyan edilmesini hakkıyla ortaya koyuyorlar. Bana soruyorlar. Bu namusa önem veren korumacı sualcilerin tümüne birden cevap vermiş olmak üzere bu konuda fikrimi kamuoyunun görüşüne sunmaya mecbur kaldım.

289 Tefvik Nadir, a.g.m. s.1-2

Haydar Rıfat'ın *Selma Hanımefendi* ser-levhalı tercüme yazısını, vatanperver Mülûmanlar gibi kendisinin de büyük bir üzüntüyle okuduğunu haber veren Niyazi Bey, bahsi geçen yazının kamuoyunun vicdanını şiddetli heyecanlara düşürdüğünü açıklamıştır. Öncelikle tercüme yayınlayan *Millet* gazetesini hedef almıştır. Milletin vekillerine, saltanat şehzadelerine hikmet ve siyaset dersi veren bir gazetenin İslam'ı tahrik eden yazıya aracılık etmesini eleştirmiştir: *İslâm'ın damarına basmaya tahrik eden saçmalıktan ibaret böyle bir yazının yayımlanmasına aracılık etmesinden dolayı kamuoyunun vicdanını derinden yaralamış, milletin fikirlerini milletin özgürlerinin aleyhinde galeyana getirmiş olduğundan Millet unvânına yakışmayacağını ve milletin düşüncelerinin dosdoğru bir tercümanı ve açıklaması gibi kabul olunmayacağını iddiâ ediyor, yapılan yayını vatanperver ve iman ehlinin tümü adına şiddetle kınıyorum.*

Kolağası Niyazi'nin iddiasına göre bu tercüme hukuk tanımaz saldırılar, küfür içerikli sözlerle İslamî namus ve iffeti paramparça eden, zehir saçan bir yazıdan ibarettir. Haydar Rıfat'ın Selma Hanım'a yönelik övgü dolu betimlerini alıntılaman Niyazi Bey, olayın öznesi durumundaki hanımefendiyi küçümseyici bir üslubla “İslamcı kadın yazar” olarak takdim etmiştir. Yazıyı ırkçılık ve bozgunculuk tohumları saçmış olduğunu büyük bir üzüntü ile arz eden Niyazi Bey, muhafazakâr eril zihniyete seslenmektedir: *Kalpieri yüce din hassasiyeti ile dopdolu olan tüm İslam kardeşlerini parlak Şeriat-ı Ahmediyyenin tam olarak/eksiksiz/yanlışsız uygulanması hakkında yeminle görev bildikleri kutsal vazifenin yerine getirilmesi konusunda olmazsa olmazlarını hatırlatırım.*

İslamcı bir çizgide değerlendirdiği, Fatma Aliye'nin öncülüğünde kurulan mekteplerde Osmanlı-Müslüman kızların tahsilini tamamlayabileceklerini vurgulamaktadır: *Toplumsal haklarını şeriatın hükümlerine vâkıf olarak öğrenmek-bilmek ve fikrî açıdan İslam terbiyesi sâyesinde savunup uygulayabilecekleri ve Fatma Aliye Hanım gibi cihanın büyük kadınlarının gurur kaynağı, sevinç baştaçı olan faziletli kadınlarımızın gayretleriyle kurulup açılması mümkün olan Kız Mektepleri'nde kızlarımızın şeriatın edepleri bakımından fikren terbiyelerini tamamlayabilirler.*

Selma Rıza'yı rakibesi olan ve İslamcı bir çizgide gören Fatma Aliye ile karşılaştıran Niyazi Bey'e göre genç kızları Paris'e göndermek isteyen hanımefendinin aslî maksadı fikri açıdan kendisine benzeyen yeni bir sınıf inşa etmektir. Bu gerekçeyle kızların tahsil için Paris'e gidişine İslam milletlerinin görüş birliğinde olmadığını iddia etmektedir. Selma Hanım özelinde “ahkâm-ı şer'iyye”ye vâkıf olmayan kızların yabancı kurumlara eğitime gönderilmemesini tavsiye etmiştir: *Dini hükümlerimizi öğretip belletmeden frenk terbiyecilerle, öğretmenlerle kızlarını yetiştiren kalkınma taraftarlarının emellerine yönelmelerine engel olalım. Hattâ kızlarımız memleketimiz içerisindeki ecnebî kuruluşlarına/okullarına dînî ilimleri, şeriatın hükümlerini mükemmel bir şekilde öğretmeden göndermekten kesinlikle sakınelim*

Yine Selma Rıza nâmı verilmeden yurt dışına çıkarak hürriyet lehine söylemlerde bulunan kadınlar eleştirilmiştir. Doğrudan doğruya Selma Hanım'ı hedef olan bu cümleyle hanımefendinin kadına özgürlük getirecek teşebbüsleri küstahlık olarak yorumlanmıştır: *Baskıcı yönetim zamanında göz hapsinde tutan bakışlar ve cezalandırmanın uzanamadığı bazı kesimlerde bazı kadınlarımızın nefret edilesi bir şekilde kalkıştıkları küstahlıklara, açıklık ve saçıklıklara Meşrutiyet'in ilanını takiben sınır çizileceğini sabırsızlıkla beklerken Tevfik Nâdir Bey'in şu küstahlığıyla ümidimizin ne kadar büyük/yüksek, koşturmacalarımızın ne kadar boş olduğunu görerek şiddetle duygulanıp üzüldük.*

Devr-i hürriyet öncesi amaçlarına ulaşmak için kadınlara hürriyet vaat ederek gizli evrakları taşıtan ve onları “piyon” olarak kullanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların teşebbüslerini küstahlık olarak yorumlası dikkat çekicidir. Hürriyet devrinden önceki vaatleri hızla unutan Kolağası Niyazi, Meşrutiyet'in ilanından sonra değil kadınlara hürriyet sağlamak yeni bir baskının haberini vermiştir. İslam ülkelerinde boşanmanın şeriat hükümleri çerçevesinde, kanunlara uygun biçimde icra edildiğini, şeriatın hükümlerini öğrenmeden yabancı edebiyatı, din dışı felsefeyi öğrenen Selmâ Hanım'ın bu durumu bilmediğini iddia etmektedir: *O mazurdur. Binâ'en aleyh biz bu durumdan ders alarak bir ecnebî bölgesinin böyle bir özgürlük bölgesinin etkisi altında büyüüyüp*

gelişen bir zihnin kültür ürününü şu sûretle göz önüne getirerek bundan sonra bilinçsizce bir gayretle, görenin düştüğü belaya esir olmayalım. Muhafazakâr eril zihniyeti Selma Hanım'a karşı kin ve nefrete yönlendirme arszunda olan Kolağası Niyazi, hanımefendinin açıklamalarını değiştirerek ve eklemeler yaparak yayınlamıştır:

Erkeklerimiz gibi kadınlarımızın dahî haklarının sağlanmasına şeriat çerçevesinde memleketimiz içerisinde vereceğimiz fikrî terbiye ile yetiştireceğimiz âdil hâkimlerle çâre bulalım. Selmâ Hanımefendinin iddiâsı dolayısıyla gerçekte kadınlarımız bugüne kadar yasal haklarından yararlanamadılar. Buna sebep yalnız kendi bilgisizlik ve unutkanlıklarını veyahut bir Parisli gibi ince histen, hafif bir fikrî terbiyeden yoksunlukları değildir. Çünkü erkeklerimizin hali de fikrî terbiye bakımından onlarınkinden daha memnun edici bir derecede midir? Bu çirkin ve üzücü duruma çoğunlukla toplumsal ahlakın bozulması sonucu olarak ahlaksız eşlerle zâlim çıkarıcı hakimler sebebiyet vermiştir. İşte Meşrutiyet yönetiminin esasları acınası bu vahim hallere kocayı memnun edecek bir tarzda ve fakat kademe kademe çare/çözüm bulacaktır.

Nihayet aslî fikrini ortaya koyarak İslam'ın yüce hükümlerinin ebediyen ayakta kalacağını boşanma, çok eşlilik ve örtünme konularının şeriatın hükümlerine uygun olduğu ve kesinlikle değiştirilmeyeceğini beyan etmiştir. Oysa Selma Hanım'ın yabancı basına verdiği demeçte tesettüre dair bir yorum yoktur. Tesettür/çarşafa yönelik eleştirisini İstanbul'a avdetinden sonra yerli basında dile getirecektir. Niyazi Bey'in o güne kadar zaten tüketilmiş bir kavram olan tesettüre atıf yapmasının sebebi Selma Hanım'a yönelik nefreti pekiştirmek içindir.

Hanımefendinin İstanbul'a avdetinden sonra Paris liselerine kız öğrenci gönderme teşebbüsünü alıntılamıştır. Nitekim bu yeni eğitimli kadınlarla birlikte ilk savaşıacakları saha taaddüd-ü zevcât olacaktı. Niyazi Bey taaddüd-ü zevcâtın akları de fennen de ispatlandığını ihtar etmiştir. Düşüncesini şu örneklerle temellendirmeye çalışmıştır:

Düşünülsün ki yeryüzünde dişiler erkeklerden daha çok bir miktarda doğuyor. Erkeklerden az hem de daha az bir müddet yaşıyor. Kadınların hayatında yenilenme daha çoktur. Bu istatistiklerle sâbit olmuş reddi mümkün olmayan bir gerçektir. Bununla berâber kadınlar erkeklere göre tabii örgütlenme bakımından, cinsiyetçe daha düşük vasıflara ve iktidâra sahiptir. Kendilerinde erkeklerde olmayan bir takım doğal eksiklikler vardır. Adet ve lohusalık, gebelik ve doğum, emzirme, ömrün kısalığı, kuvvet bakımından zayıflık, tabiatı bakımından zayıflık, kadınlarda önemle dikkate alınacak özel durumlar mevcuttur. Bu orantısızlıklara karşı âlemin düzeni üzerinde sonsuz hüküm sahibi olan, kainatın tabiatın Hakimi, kadın/kız cinsini erkeklerden daha fazla yaratmaktadır. Bu bir doğal bir kanundur ki hiçbir irdeleme/araştırma ile hükümleri çürütülemez. Hiçbir zaman bir kadın bir erkeğe yetemez.

Yabancı ülkelerde fuhuş evlerinin olması ve zührevi hastalıkların türemesini taaddüd-ü zevcâtın olmamasıyla ilişkilendirmiştir. Osmanlı toplum yaşamındaki çok eşliliği kadına ahlakı açıdan faydalı ve cinsel hastalıkları önleyen bir argüman olarak sunmaktadır: *Selmâ Hanımefendiye bilakis dînî hükümlerimizin İslam Kadın Haklarına, kadınların olgunlaşmasına bütün medeni kanunlardan daha müsâit olduğunu ve Müslümanların bu sâyede toplumsal hastalıklardan nispeten daha iyi korunduğunu anlatmak lazımdır. Çok eşliliğin fuhuşu engellediği argümanı ilk kez Niyazi Bey tarafından ortaya atılmamıştır. Çok önce Mahmut Esat aynı görüşü dile getirdiğinde Fatma Aliye 1899 yılındaki Taaddüd-i Zevcat'a Zeyl'de fuhuşu erkeklerin karakteri ile ilişkilendirmişti.²⁹⁰ Kolağası Niyazi, Osmanlı toplumunda süregelen tartışmaları alevlendirmeyi amaçlamıştır. Bu uğurda ahkâm-ı dîn-i İslâm'ın tamamen yabancıları olarak gördüğü Selma Hanım'ın yazısı için muhafazakâr eril zihniyete açıkça seslenmektedir: *Memleketimize felâket, musîbet, alçaklık, utanç, hicâb, ahlak bozukluğu, ve sapkınlık gibi bir sürü toplumsal musibet ve belaları davetten ibâret olan yayınlarının etkin bir şekilde engellenmesinin gerekliliği dolayısıyla savunmada bulunmak din kardeşlerin görevidir.**

290 Timuroğlu, a.g.e. s.80.

Niyazi Bey'e göre Selma Hanım, ağabeyinin şöhretinin gölgesine sığınarak din-i İslam'ı hedef almaktaydı: *Özgürlük ve fazilet timsali Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi olmak meziyetiyle ve Tevfik Nâdir imzâsıyla hiçbir zaman bize böyle asılsız sözler söylemek dînimizi horlamak cesaretine sahip olamazlar. Selma Rıza'nın İslam dinine vâkıf olmadığına hükmetmiştir: Hallerinden de anlaşılıyor ki Selma Hanımefendi İslamın inceliklerine tamamıyla vâkıf değillerdir. İslam toplumlarının sınırlarını belirleyen nurlu şeriat kaidelerinin kesinlikle yabancısıdırlar. Şimdi İstanbul'a dönüşleri sebebiyle inşâAllâh şu büyük eksiği de tamamlarlar.*²⁹¹

Dilara Göktaş, Selma Rıza özelinde *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Algısı* konulu tezinde bahsi edilen cemiyetin kadın politikası konusunda tutarlı olduğu izlenimini uyandırmıştır. Oysa Kolağası Niyazi'nin eleştiri mektubu Göktaş'ın tezini desteklemez. Nitekim sekiz yıldır “siyasi mülteci” sıfatıyla Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti bayrağı altında hürriyet lehine mücadele veren Selma Hanım aynı cemiyete mensup eril zihniyet tarafından bir kalemde yok sayılması dikkat çekicidir. Yabancı basına yaptığı açıklamaların Medeni Kanunun habercisi olduğunu öngören Kolağası Niyazi, istismara uğramış İslam dininin erkeklere sağladığı ayrıcalıklardan kanun yoluyla mahrum kalacağının endişesini yansıtmaktadır. Cinsiyetçi bir üslubla saldıran bu yazının arka planında devr-i hürriyet ile mücadelenin görünmez kahramanları olan çarşaflarının mahremiyeti altında evrak taşıyan kadınlara artık ihtiyaç duyulmaması aranmalıdır. Niyazi Bey'in bu eleştiri mektubu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın politikası konusunda çoklu yüze sahip olduğunun en büyük kanıtıdır.

3.7.2 Matbuat Yaşamından Tepkiler

Selma Hanım'ın demeçinden sonra çok eşlilik ile tesettürü müdâfaa eden yazılar İstanbul basınında hızla yer almıştı. *Sabah* gazetesindeki yazı tesettüre sahip çıkıyordu. Yazara göre Osmanlı-Müslüman kadını ile Avrupa kadını karşılaştırmak uygun değildi. Müslüman kadının aslî vazifesi kamusal yaşamda olmak değil ev

²⁹¹ “Kahramân-ı Hürriyyet ve Fazîlet Niyâzî Beyefendi Tarafından Risâlemize İhdâ Buyrulmuştur”, *Sırat-ı Müstakim*, No:6, 22 Eylül 1908, s.84-85.

idaresiyle ilgilenmekti. Tesettür aleyhinde konuşan kadınlar “hafifmeşrep” ilan edildi.²⁹² Gazetelere gönderilen mektuplarda çok eşlilik, tesettür ve boşanma usulüne dokunulmaması hatırlatılmıştır. Basın aracılığıyla saldırıya en fazla maruz kalan yayın, mülakatı yayımlayan *Millet* gazetesi oldu. Kolağası Niyazi, mülakatı yayımladığı için halkı nefrete sürükleyen *Millet* gazetesinin tarziye vermesini istemiştir. Gazetenin sahibi İbrahim Hilmi, istenen tarziyeyi vererek geri adım atmıştır. Bilgisi dışında yayımlandığını iddia ettiği makaleyi hata olarak görmektedir. “Eser-i zühul” olarak tanımladığı makale yüzünden gazetenin dine hürmetsizlikle itham edildiğini yazmıştır. Sahibi olduğu yayının, Millet-i İslamiyye ve Osmaniyeye hizmetten ibaret olduğunu açıkladı.²⁹³ Gazete üzerindeki ibareyi hatırlatan İbrahim Hilmi, eleştirilerin odağındaki yayının, kısa ömürlü olmaması için çabalamıştır. Gazetenin yazı işleri müdürü Haydar Rıfat'ın tercüme ettiği röportajın İslamiyet ile bir ilgisi olmadığı, “sönük” gazetelerin bu konuyu tartıştığını açıklamıştır.²⁹⁴ Selma Hanım'ın röportajın aslına uygun olmadığını yönündeki yazıyı da yayınlamasına²⁹⁵ rağmen eleştirilerden kurtulamadı. 5 Ağustos 1908 günü başlayan yayın hayatı 26 Ekim 1908 tarihinde son buldu. 83'üncü son sayıda bayram sebebiyle yayına iki gün ara verildiği duyuruldu. İbrahim Hilmi, yayının kısa ömürlü olmasını Selma Hanım'ın röportaj çevirisiyle ilişkilendirmiştir.²⁹⁶ *Millet* gazetesinin yazı işleri müdürü olan Haydar Rıfat'ın Selma Hanım'ın yabancı basına yaptığı açıklamayı tercüme etmesi bir talihsizlikten öte, bahsi geçen yayının tirajını artırma amacı olarak yorumlanabilir. Nitekim Meşrutiyet'in ilanından, irtica olayına kadar yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı oldukça artmıştır. Hürriyet'in matbuat yaşamına da geldiğini düşünen Haydar Rıfat, Selma Rıza'nın yenilikçi fikirlerinin tercüme etmekte mahsur görmemiştir. Oysa hızlı değişim ve dönüşüme, muhafazakâr eril zihniyet hazır değildi.

292 Coşar, a.g.e s.62.

293 İbrahim Hilmi, “Kolağası Niyazi Bey'e”, *Millet*, 26 Eylül 1908, s.1

294 İbrahim Hilmi, “Millet”, *Millet*, 28 Eylül 1908.

295 Selma, “Ümmet-i Muhammed'den Bir Recâ”, *Millet*, No.: 55, (15 Eylül 1324), 28 Eylül 1908, s.2.

296 Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracan*, Mütferrika, İstanbul 2003, s.146-147.

Niyazi Bey'in mektubunun *Sabah* ve *Millet* gazetelerinde yayımlanmasından iki gün sonra Selma Hanım'ın “Ümmet-i Muhammed'den Bir Rica” talebi İttihat ve Terakki'nin yayın organı haline gelen *Tanin*'de yayımlandı. Selma Hanım'a göre mülakat yanlış ve eksik tercüme eğildiğinden hakaret içeren taarruzlar başlamıştır. Avrupa'da bulunduğu süre zarfında gerek *Şûrâ-yı Ümmet*'te yazdıkları gerekse kongrelerin resmi yayınlarındaki yazılarının okunmamış olmasından yakınmıştır. Yazıları okunmuş olsaydı Osmanlı toplumu istibdat idaresi altında ezilirken kendisinin Avrupa'da İslamiyet'in ulviyetinden bahsedip diğer insanlarda da aynı hissiyatı uyandırmaya çalıştığını öğrenirlerdi. Hanımefendi; milletin bugünkü saadeti için hizmet edenleri kusurlu göstermek için pek çok yazı çıktığını, bunları okuyan “Ümmet-i Muhammed”den dikkatli olmaları istemiştir.²⁹⁷

Halkın zihnini teşvîş etmek ve milletin bugünkü sa'âdetine hâdim olanların hüsn-i şöhretine nakîsa getirebilmek kasdıyla hemen her gün birçok makâleler neşr olunuyor. Bunlar mı okuyan ashâb-ı fikr ve vicdân müteyakkız bulunsun!.. Selâmet-i ümmet ancak sükûn ve âsâyiş içinde ittihâd ile kâ'im olabilir. Bunu düşmanlar da biliyor, o ittihâdı bir nevi ' ihtilâl ile muzmehall etmek istiyor. Kadınla erkek arasına bile nifâk düşürmeğe hayret ediyor. Biz de bunu bilelim ve ona göre hareket edelim.

Resne Kahramanı mektubu için muhafazakâr yayını tercih ederek beklediği kesimden destek bulurken, Selma Rıza İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı haline gelen gazeteyi seçmesine rağmen beklediği kesimden destek göremedi. Şeyhülislam Mustafa Sabri'ye göre Selma Hanım'ın özrü kabahatinden büyüktür.²⁹⁸ İslamcı yayın *Beyânü'l Hak* mecmuasının ilk sayısının çıktığı 5 Ekim 1908 günü *Hukûk-u Umûmiye Gazetesi*'nde Selma Hanım, Nisvan-ı İslam'a dair görüşlerini yinelemiştir. Kafes arkasına hapsedilmiş, kendi şahsiyetinden habersiz bir İslam kadını betimlemekteydi. Osmanlı eril zihniyetine göre kadının vazifesi ev idaresi ve çocuk bakımından ibarettir. Bunu dışındaki işler İslam'a mugâyirdir. Selma Hanım bu düşünceye sahip olanların, İslam dinini layıkıyla anlayamadığını belirtmektedir.

297 Selma, “Ümmet-i Muhammed'den Bir Recâ”, *Tanin* No.: 59, (15 Eylül 1324), 28 Eylül 1908, s.5.

298 Mustafa Sabri, “Müdâfaa-i Hakikat”, *Beyânü'l Hak*, Sa.: 2, 12 Ekim 1908, s.10.

Cenâb-ı Hak iki cinsi de eşit yarattığından kadının da umûr-ı hâriciyeye iştirak hakkı vardı. 1 Ağustos 1908 günü Emine Semiye Hanım, Beyazkule'deki yazlık tiyatroda kadınlara seslenirken “Bugünkü tesettürün, İslamiyet'in emrettiğinden uzak olduğunu” vurgulamıştı. Selma Hanım ise “torbaya” benzettiği çarşafın İran ve Mısır'dan geldiğini açıklayarak Emine Semiye ile aynı görüştedir. Ona göre bu ahvali yalnız eğitim düzeltebilirdi. Hanımefendiye göre eğitim aldıktan sonra aydınlanan kadın yüzünü de kendisi açacaktı.²⁹⁹

Nûr suresinin 31.ayetinden (ve-lâ yûbdîne zînetehünne) alıntı yapan Mustafa Sabri, tesettürün İslamiyet tarafından emredildiğini bunu bilmeyen Selma Rıza'nın terbiye-i diniyesini noksan saymaktadır.³⁰⁰ Çok eşliliği müdâfaa ettiği başka bir yazısında İslam dinini hoş göstermek düşüncesinin altında Müslümanların kitabına manasızlık isnadı vardı. Taaddüd-ü zevcâtın olmadığı Avrupa medeniyetine din-i İslam'ı temize çıkarma perdesi altında öne sürülen fikri “gaflet eseri” olarak tanımlamıştır.³⁰¹

Kıbrıslı olan Derviş Vahdeti, matbuat yaşamı da hürriyete kavuşunca *Volkan* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Vahdeti, hem yazdığı yazılarla hem de şahsi telkinlerle halkı yeni rejime karşı kıskırtmaktaydı. Zamanla müridleri artan Derviş Vahdeti meşhur bir sima haline gelmiştir. Yazılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hürriyet rejimini hedef alıyor, İttihatçıların ve hürriyeti savunanların dinsiz olduğunu belirtiyor, şeriatın elden gittiğini iddia ediyordu. Heyecanlı nutukları halkı kin ve nefrete sürüklüyordu. Onlara göre Rıza kardeşlerin amacı Müslüman kızları batılılaştırarak dinden uzaklaştırmak. Bu iddialara Müslüman kadının çarşafını çıkarıp “şapka” taktıracağı onları birahanelere götürecekleri de eklendi. Bunun üzerine 19 Nisan 1909 günü Meclis-i Mebusan'a Kadıköy İslam Kadınları adına bir protesto telgraf gönderildi. Telgrafta Rıza kardeşlerin matbuat yaşamındaki saldırılara karşı korunması talep edilmekteydi:

299 “Selma Hanımla Mülâkat”, *Hukûk-u Umûmiye Gazetesi*, Sa.:20, 5 Ekim 1908, s.2.

300 Mustafa Sabri, a.g.m. s.11.

301 Mustafa Sabri, *İslam'da Münakaşaya Hedef Olan Meseleler*, haz.: Osman Nuri Gürsoy, Sebil Yay. İstanbul 1974, s.50.

Mebusan Riyaseti Celilesine

Bugünkü Volkan Gazetesinde münderiç ve celaleti askeriye unvanlı makalede 20 sene vatan ve milletin halâsı için çekmediği eziyetler kalmayan, vazife ve mesuliyet kiyafetiyle, dini Muhammediyenin kudsiyetini âyât ve ahadisi şerifeyle, ecnebilere ispata çalışan Ahmet Rıza Beyle, hemşiresi Selma Hanım aleyhinde “yine şapka giydirecekler ve dinsizmişler!” gibi iftiralar işaasıyla o cidden hamiyetperver dindaşlarımızın tehlikeye alınmasını Allah aşkına nazarı dikkate alınız. Refiki fedakârınızı hâlâ müdafaa etmeyecek misiniz?

Kadıköy bir kısım muahadderatı İslamiye namına : Emine, Sabriye, Fatma, Refika, Sabriye, Hatice ve Fikriye³⁰²

Selma Hanım'ı müdâfaa eden bir isim de tarihçi, devlet adamı Cevdet Paşa'nın küçük kerimesi Emine Semiye'dir. İslam kadınları namına konuşan Emine Semiye, milletin zihinlerine nifak sokan yayınlar için “kalb-i diyânet-perverimizden kopan nevhalarla red ve tekzîb ediyoruz” der. Selma Hanım'ın “ulûm-ı diniyesi” mükemmel ve âdâb-ı şer'iyyeye” sâ'i olduğunu ilan etmeyi İslamiyet'e hizmet olarak görmektedir. Din kardeşlerine seslenerek Selma Rıza'nın aleyhinde söylenen sözleri yalanlamıştır.³⁰³ “Kadınlık mücahidesi” olarak gördüğü Selma Hanım'ın müdâfaası için İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerine mektup yazmıştır. Devr-i hürriyet öncesi “kadın hukuku” için teminât veren İttihatçı zat'a, ilk gericilik vakasında unutulmuş olan kadın hukukunun hiç olmazsa “nisvanın müdâfaası” suretinde yapılmasını istemiştir. Cevapta “tutucu çevreler” gerekçesiyle “terakkiyât-ı nisvâniye” zamana bırakılmıştır.³⁰⁴ Emine Semiye'nin bu konudaki teşebbüslerini 29 Ekim 1908 tarihinde ablası Fatma Aliye'ye yazdığı mektuptan öğrenmekteyiz. Buna göre Emine Hanım, İttihatçı dört kişiye protesto mektubu yazdığını yalnızca birinden metanet tavsiye eden cevap aldığını yazmıştır. Hukuk-ı Nisvan namında bir cemiyet teşkil edilmesini arzulayan Emine Semiye ablasının da bu cemiyete dahil olmasını

302 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (6 Nisan 1325) 19 Nisan 1909, 59. inikat

303 Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları*, s.105

304 Emine Semiye, “Terakkiyât-ı Nisvâniyeyi Kimden Bekleyelim?”, s.733-736.

istemiştir.³⁰⁵ Fatma Aliye'nin Tatarlı gazeteciye çok sonra yaptığı açıklama meseleyi özetlemekteydi. Fatma Aliye'ye göre Osmanlı eril zihniyeti, -Avrupa'da eğitim almış olsa dahi- kadına özgürlük ve hukuk vermeye istekli değildi.³⁰⁶ Baskın geleneğin “tesettür” ve “çok eşlilik” konusunda değişime açık olmadığını açıklamıştır.

3.7.3 İrticanın Hamlesi: 31 Mart Olayı

İttihatçı ve Terakki aleyhine yazılarıyla tanınan *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin köprü üzerinde meçhul bir şahıs tarafından öldürülmesi gerginliği daha da artırmıştır. Muhalefet bu cinayet karşısında İttihat ve Terakki Cemiyet'ni suçlu görmekteydi. Muhalif İttihadı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı haline gelen *Volkan* gazetesi İttihatçıların ve hürriyet yanlılarının dinsiz olduğunu belirterek, şeriatın elden gittiğini iddia etmiştir. Derviş Vahdeti bir subaydan tehdit mektubu aldığını ve kendisinin de öldürülmek istendiğini yazmıştır.³⁰⁷ Uzun süren tahrik ve teşvikler sonucu Taşkışla'da bulunan 4. Avcı taburuna mensup asker ayaklandı. Meşrutiyet karşıtları Sultanahmet meydanında toplandıktan sonra “Şeriat isteriz” nidalarıyla taleplerini sıralamıştır. Asilerin talepleri arasında Millet Meclisi başkanı Ahmet Rıza Bey'in başkanlıktan istifası da vardır. İstifaya direnmeyen Ahmet Rıza daha sonra Şehzadebaşı'nda bulunan Ali Cemal Bey'in evine sığınmıştır. Askerlerle birlikte bir ulema heyeti, meclis salonuna girdikten sonra heyetin sözcüsü kız lisesinin kurulmasının şeriata aykırı olduğundan da bahsetmiştir.³⁰⁸ Selanik'teki Harekat Ordusu'nun İstanbul'a ulaşmasıyla isyan bastırıldı ve elebaşları idamla cezalandırıldı.

Marcella Tinayre, Paris'ten tanıdığı Selma Hanım ile Madam Ange'nin evinde isyandan sonra konuşma fırsatı bulmuştur. 13 Nisan (31 Mart) günü gerçekleşen olayı, hayranlık duyduğu kadından dinlemiştir. Hanımefendi bu saldırıyı ve

305 Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 16/4-a, (16 Teşrinievvel 1324) 29 Ekim 1908 ; ayrıca bkz.: Şahika Karaca , “Emine Semiye Hayatı-Fikir Dünyası-Sanatı-Eserleri”(doktora Tezi), *T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 2010, S.252-253.

306 Kerimi, a.g.e. s.265.

307 Bu yazı içinde de Selma Hanım'a saldırmaktan geri durmaz: “Selmalarla mukadderatı İslamiyenin çarşaflarını bile atıracak neşriyatta bulundunuz.”, “Bir Zâbit Tehdîdnâmesi”, s.1-4.

308 Coşar, a.g.e. s.240-241.

hakaretleri hak etmediğini belirttikten sonra Paris'e ısmarladıkları şapkalar için ağabeyi ve kendisine yönelik karalama kampanyasını “gülünç ve tiksindirici” bulmaktaydı. Tinayre'ye anlattıklarına göre Selanikli kadın, yakın zamanda “gerici devrim” olacağını öngörmüştü. Askeri birliklerin ruhsal durumu ile muhafazakar kesimin planlarını Jön Türkler'e bildirmeleri için Komite'te gitmiş ancak bu endişesi ciddiye alınmamıştır. Hanımefendi, Tinayre'ye kuşatma altındaki evden nasıl çıktığını anlatmıştır. Ahmet Rıza'nın evde olmadığı vakit “Kardeşin güven altındadır” haberi Selma Hanım'ı kuşkulandırmıştır. Amerikalı kadın gazeteci May de W... haberi doğrulamak için geldiğinde artık Makriköy'deki ev askerler tarafından kuşatma altındaydı. Limanda bir tekne Selma Hanım'ı gizleneceği yere götürmek için bekliyordu ancak tekneye binmesi için karanlığın çökmesini bekleyecektir. Ev halkını dışarı çıkarttıktan sonra kendisi ve gazeteci kadın, sürgülü kapıların arkasından asilerin hakaret ve tahriklerine katlandı. Tanınan bir sima olduğu için o dönemlerde bilindik bir yöntemle başvurdu, kılık değiştirdi. Bahçe duvarını aştı, metruk bir evden geçti. Uzun boyunu gizlemek için ihtiyar bir kadının kambur duruşunu ve yürüyüşünü taklit ederek onu bekleyen tekneyle gizlenecekleri yere gittiler. Selma Rıza'nın aksine ağabeyi ise daha basit düşünerek dışı ağrıyan bir kişi gibi mendil sarıp, gözlük takarak gizleneceği mahalleye varmıştı.³⁰⁹ Selma Hanım'ın kılık değiştirmesi II. Abdülhamit döneminde sıklıkla başvuru kimliği gizleme yöntemidir. Bu sebeple 1890'lı yıllarda Sultan Hamit, çarşafın İslami kurallara uygun giyilmediği gerekçesi altında, aslî olarak güvenlik gerekçesiyle yasaklamıştır.³¹⁰ Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre Rıza Efendi'nin hanesi denize yakındı. Dolayısıyla Selma Hanım'ın kılık değiştirmiş haliyle alacağı yol kısaydı. Grace Ellison, 1915 yılındaki *An English Woman in a Turkish Harem* eserinde Meşrutiyet'e karşı ayaklananların hanımefendi tarafından kurulan Kadın Derneği'ni de yıktıklarını yazmıştır. Selma Hanım'ın hemcinslerinin hürriyeti uğruna ölümle karşı karşıya kaldığını belirtmiştir.³¹¹

309 Tinayre, a.g.e. s.136-138 ; Çoşar, Ahmet Rıza'nın Şehzadebaşı'nda Ali Cemal Bey'in evinde saklandığını yazar. Çoşar, a.g.e. s.241

310 Rukiye Bulut, “İstanbul Kadınlarının Kıyafeti ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sa.: 8, Mayıs 1968, s.34-36.

311 Ellison, a.g.e. s.67-68.

Fatma Aliye'nin özel yaşamıyla gündeme gelen ve din değiştirmesiyle tanınan kızı İsmet Hanım'ın 21 Eylül 1990 tarihli mektubunda hem babası Cevdet Paşa'nın hem de manevi babası Ahmet Mithat'ın etkisiyle geleneğe bağlı olarak gördüğü annesi için hızlı bir devrim değil peyderpey bir değişimden yana olduğunu açıklamıştır.³¹² Nitekim Selma Hanım da aynı düşünceyi paylaşıyordu. Hem İstanbul'a avdet etmeden önce yabancı basına verdiği demeçte hem de gerici olaydan sonra İstanbul'da Fransız kadın gezgine vahim olayı anlatırken hızlı değişim ve dönüşümden yana olmadığını, ölçülü davranılması gerektiğini ihtar etmiştir. Bu durum köklü değişimler ile değişime hazır olmayan bireyin tepkisinin hicvedildiği – yazara göre “hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor”- *Deli* piyesini hatırlatmaktadır. Refik Halid Karay bu eserinde Cumhuriyet'in ilanından önce hasta olan bu sebeple gerçekleşen değişim ve dönüşümü takip edemeyen Maruf Bey özelinde Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için gerçekleştirilen reformları eleştirmiştir. 1930 senesinde İstanbul'da sağlığına kavuşan Maruf Bey, hastalığı ile iyileştiği zaman dilimindeki siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerden habersizdir. Kadınların spor ile ilgilendiği, saçlarını modaya uygun şekilde kestirdiği, erkekler ile aynı eğitimi alarak aynı sosyal ortamda bulunduğu, tesettürün modasının geçtiği yerine şapkanın tercih edildiği bir zamanda Maruf Bey'in şaşkınlığı gittikçe artacaktır. Gelişmeleri, doğduğu ve yetiştiği zamanın kültürü ile açıklamaya çabalayacak ancak akıl sağlığını yitirmiş halde şarkı söyleyerek durumu -Maruf Bey'e göre yenilgiyi- kabulecektir.³¹³ Geleneklerine bağlı olan halkın, her sahada gerçekleşen hızlı değişim/dönüşüm karşısında sergileyeceği tutum Maruf Bey özelinde ele alınmıştır. Maruf Bey örneğinde olduğu gibi “hürriyet” kavramı bireyin yetiştiği zamana, benimsediği ideolojiye göre göreceli bir kavram haline gelmektedir. Rıza kardeşler ile Derviş Vahdeti'nin “hürriyet” algısı farklıdır. Rıza kardeşler, Meşrutiyet rejimini hürriyet olarak kabul ederken, Vahdeti aynı rejimin kendi hürriyetini sınırladığını düşünüyordu. Dolayısıyla Derviş Vahdeti, Rıza kardeşler üzerinden kabul edemediği Meşrutiyet rejimine saldırmaktaydı. Buna karşılık Osmanlı toplum yaşamında muhafazakâr kimliği ön plana çıkmasına rağmen Batılı eğitime karşı olmayan

312 Timuroğlu, a.g.e. s.64-65.

313 Refik Halid Karay, *Deli*, İnkılâp Yay. İstanbul 2017, s.10-36 ; Ayrıca bkz.: Fatma Topdaş Çelik, “Refik Halid Karay’ın Siyasi Kimliği Işığında “DELİ” Adlı Tiyatro Eseri”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2021, C: 1, Sa.: 4, s.2298-2309.

şahsiyet mevcuttu. *Usul-ı Talim ve Terbiye Dersleri* pedagoji kitabının yazarı olan Ayşe Sıdika Hanım'ın babası Mustafa Numan Efendi evlatlarının eğitime özen göstermiştir. Leyla Neyzi, 1901 yılında tüberkülozdan vefat eden Ayşe Sıdika Hanım'ın kız kardeşi Emine Behice Hanım'ın torunundan dinlediğine göre hanımefendi pedagoji kitabının basıldığı tarihte yirmi beş yaşındadır. Şair ve filozof Tevfik Bey'in kayınpederi olan Mazlumzade Mustafa Numan Efendi kız evlatlarının Batı ile Doğu kültürünün sentezi ile yetişmelerini istemiştir. Bu uğurda Osmanlı toplumunda “kıyamet alameti” sayılacak davranışta bulunmuştur. Karısının genç yaşta vefatı üzerine kızları Ayşe Sıdika ile Emine Behice'yi Zappion Rum Kız Lisesi'ne yatılı olarak vermiştir. Hoca Mustafa Efendi evde aldıkları dini terbiyeden başka kızlarının dil öğrenmelerini ve Batı kültürünü de tanımlarını arzulamıştır. Nitekim “sarıklı bir hocanın” kızı olan Ayşe Sıdika Hanım resim yapan, müzik çalan, eliş yapan genç bir kadın olarak iki kültüre yönelik özellikler sergilemiştir.³¹⁴ Ayrıca pedagoji kitabı kaleme alarak babasının önerdiği sentezin başarıya ulaştığını kanıtlamıştır.

31 Mart Olayı'ndan sonra kamusal alanda ve matbuat yaşamında izini sürmek daha da zorlaşan Selma Hanım'ın tepkilerin azalmaya başladığı günlerde kimi derneklerin kuruluşunda veya faaliyetlerinde adı tekrar geçmeye başlamıştır Sancılı süreçlerden geçen, tehditlere maruz kalan biri olarak temkinli olmayı seçmiştir.

Tesettüre yönelik eleştirilerin ne zamana kadar devam ettiğinin izini sürmek zordur. Aynı tartışmanın farklı zamanlarda yeniden inşa edildiği görülmektedir. 1912 yılında Kılıçzade Hakkı, tesettürün kadın özgürlüğünü kısıtladığını yazdı. *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının karşı cephesi olan Abdullah Cevdet'in sahibi olduğu *İctihad* dergisi kadının cemiyet hayatında görünür olmasını talep etmekteydi. 1912'de *İctihad Dergisi*'nin elli beşinci sayısından başlayarak yayımlanan yazı “baticılığın programı” olarak kabul edilmiştir. “Pek Uyanık Bir Uyku” yazısında Kılıçzade, hayal ettiği toplum ve devleti betimlemiştir. Bu uğurda Baticılığı savunan Kılıçzade, tesettürün uygulanma biçimini İslami kurallara ve insan tabiatına aykırı görmüştür.

314 Leyla Neyzi, “İlk Türkçe Pedagoji Kitabının Yazarı, Rıza Tevfik'in Eşi Ayşe Sıdika Hanım'ın Kız kardeşinin Torunu Anlatıyor”, *Gazetepazar*, 16 Kasım 1997, s.15.

Ona göre bu dış giyim kıyafeti ahlaki ve sosyal olmak üzere iki olumsuzluğu da beraberinde getirebilirdi. Peyderpey tesettürün kaldırılmasını tavsiye ederken, dinlerin özgün kıyafeti olmayacağını da belirtmiştir. Kılıçzade, kadını sosyal yaşamdan kısıtlayan unsurları kaldırmak istiyordu. Kadınlar israfa kaçmamak şartıyla diledikleri gibi giyebilecek ve kadının dış giyim kıyafetine ise karışılmayacaktı. Kadın kamusal yaşamda görünür olacak görücü usulü yerine seçtiği kişiyle evlenecekti. Böylece aile saadeti sağlam temeller üzerine inşa edilecekti.³¹⁵

Hürriyet devrinden beri tartışılan meseleye eleştiri yazısı *Sebilürreşâd* mecmuasında yayımlanmıştır. Mahmut Esat, Meşrutiyet'in ilanından itibaren kadın meselesini “tesettür”den ibaret görenlere seslenmiştir. “Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz” başlığı altında Meşrutiyet'in beklenen değişikliği yaratmadığını belirtmiştir. Ona göre def edilen istibdâd maddiydi bu da topluma hürriyeti getirmezdi. Yeni rejim sonrasında değil kadın, erkekler dahi henüz hür olamamıştı.³¹⁶ Devr-i hürriyet sonrası kalemi eline alanın tartıştığı konu haline gelen tesettür meselesinin, memleketin selameti adına son bulmasını talep etmiştir. Bu bâbda çok söylenmiş, yazılmış olduğu halde nisvânın ilerlemesine bir fayda sağlamadığından yakınmaktadır Kadınlara dair çözüme kavuşması gereken pek çok mesele varken, şekle ait bir meselenin beş yıldır konuşuluyor olmasından şikayet etmektedir. Mahmud Esad'a göre öncelik verilmesi gereken Allah'ın da emri olan nisvânın talim ve terbiyesiyle ilgilenmekti. Kadınlara şeriat-i İslâmiyyenin bahsettiği hukuku temîn etmek gerekliydi. Ondan sonra Avrupalı kadınlar, İslam kadınlarına gıpta edecekti.³¹⁷

Çarşaf/tesettüre yönelik eleştiriler ve savunmalar başka isimler tarafından Mütareke Dönemi'nde de devam etmiştir. 6 Kasım 1919 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* mecmuası Emine Semiye'nin “İslam Kadınları” hakkındaki mülakatını alıntılanmıştır. Fransız ilim ve irfânıyla yetişen Türklerin, Fransızlara karşı samimi ve edebi bir his

315 Yunus Emre Tansü, “Batı Düşüncesinin Etkili Bir Sözcüsü Olarak İctihad Dergisi (1904-1932)”, (doktora Tezi), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2002, s.150-151.

Kılıçzade Hakkı'nın din ve laiklik yazıları için bkz.: Esmâ Torun-Çelik, “Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik”, *Journal of Turkish Studies*, C.: 14, 2019, s.253-276.

316 Yakup Kadri'de erkeklerin siyasi ve içtimai özgürlüğe henüz kavuşamadığını yazar. Yakup Kadri, “Bizde Feminizm”, *İkdam*, No.: 8664, 24 Nisan 1921.

317 Mahmud Esad, “Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz”, *Sebilürreşâd*, N.: 279, 15 Ocak 1914, s.290.

beslediğini söylenen Emine Semiye'nin “hareme hayatına” yönelik beyanatı eleştiriye mevzu olmuştur. *Sırat-ı Müstakim* yazarına göre İslam kadınları; çarşaf altında, kafes arkasındayken faziletli bir hayat yaşamaktaydı. Fıtratına uygun vazifeleri yerine getiren bir unsur-ı güzîndi. Kafesleri kıranlar, çarşafalarını atanlar “vesika” peşinde koşmaktaydı.

Uyarılan bir başka isim Halide Edib'dir. İslamiyet'i ilgilendiren meselelere müdahale etmemesi istenmiştir. Halide Hanım'a baş ucunda bulundurduğu Tevrat veya İncil'den getirilecek delillerle İslamiyet'te münakaşaya sebep olan konuların çözülemeyeceği hatırlatılmıştır.³¹⁸ Nitekim Osmanlı döneminde kadının dış giyim kıyafeti olan çarşaf/tesettür meselesi uzun zaman güncelliğini korumuş, Batıcı kesim ile muhafazakâr kesimi karşı karşıya getirmiştir. II. Meşrutiyet dönemi sonrasında hız kazanan çarşaf/tesettür tartışmasının günümüzde akisleri devam etmektedir. Bu durum bizlere “coğrafya kader mi” sorusunu hatırlatmaktadır.

318 “Haftanın Zehirlerinden”, *Sırat-ı Müstakim*, 6 Kasım 1919, No.: 447, s.59.

SONUÇ

Kadının sosyal yaşama katılmasını arzulayan aydınlanmacı, Batılı zihniyetler sıklıkla İslamiyet'in kadına gerekli hakları tanıdığını, esarete terk etmediğini açıklamışlardır. İslam dininin ilk dönemlerinden verilen örnekler üzerinden kadının sosyal yaşamın merkezinde olduğu hatırlatılmıştır. Nitekim bu örneklerin altı metninde Osmanlı-Müslüman kadınının eski saygınlığına, itibarlı konumuna, görünmez değil birey oluşuna kavuşturma arzusu vardır. Bu uğurda gerek Fatma Aliye'nin eserlerinde gerekse Selma Rıza'nın basına yaptığı açıklamalarda İslamcı feminist söylemin esintileri hissedilmektedir.

Selma Rıza'nın silüet halinde dahi olsa yerli arşiv ve basında yer almasını sağlayan hadiseler, yaşadığı dönemin iktidarıyla olumsuz bir ilişki içinde olması ve batılı tarzda bir eğitim için teşebbüste bulunmasıdır. İngiliz denmekle maruf Ali Rıza Bey'in kerimesinin kadına özgürlük sağlayacak önerileri eyleme dahi geçirmeden ataerkil zihniyetin muhalefetiyle karşılaşmış, toplumsal cinsiyet söylemleri bağlamında kadına yerinin “ev” olduğu hatırlatılmıştır. Osmanlı-Müslüman hemcinsleri için eğitimde ve sosyal yaşamda fırsat eşitliği talep eden Selma Hanım'ın teşebbüsleri özelinde “hürriyet” kavramının göreceli olduğu keşfedilmiştir. Hanımefendinin yabancı basına verdiği demeç üzerine yazı kaleme alan ve toplumu özelliklikte muhafazakâr eril zihniyeti kışkırtan Kolağası Niyazi Bey'in söylemleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın politikası konusunda çoklu yüze sahip olduğunu göstermektedir.

Fatma Aliye gibi kamusal yaşamda tutunmak için Ahmet Mithat Efendi'nin gölgesinde kamusal yaşama çıkmıştır. Rakibesi gibi ulusal sınırların ötesinde bir şahsiyet, hürriyet eylemcisi olarak tanınan hanımefendi, vatanperver çizgisini yaşamı boyunca takip etmiştir. İki cins arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak ve kadının sosyal yaşamda tabû olmadığını kanıtlamak arzusu içinde olan Selma Rıza, dernek faaliyetlerinde aktif rol üstlenerek kadının her nevi mesaiye iştirak edebileceğini kanıtlamak istemiştir.

Aydınlanma düşüncesiyle süregelen geleneği ve toplumsal normların baskısı altındaki kadının durumunu sorgulayan kadınlar, kafes arkasındaki harem sınırlarından çıkarak, özgürlükçü fikirleri yaymanın çaresini Avrupa'ya kaçmakta bulmuşlardır. Eril tahakküm ile iktidar baskısından uzakta, hürriyet lehine söylemlerde bulunan eğitilmiş yeni nesil kadınların öncüsü Selma Rıza'dır. Ahmet Rıza'nın hemşiresi kaçak olarak “devlet için”, tesettür ve çok eşliliğe yönelik eleştirileri sebebiyle “muhafazakâr kesim için” makbul olmayan kadındır. Selma Hanım mesai arkadaşı olan ağabeyi Ahmet Rıza Bey'den bir yıl sonra, aynı şehirde vefat ettiği yan yana defnedildiği halde basının ilgisini çekmemiştir. Tarihin öznesi erkek olduğundan, her zaman ağabeyinin gölgesinde kalmıştır ve yerli tarih yazımında onun sahip olduğu şöhrete kavuşamamıştır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

“Ahmed Rıza’nın kardeşleri Fahire ve Selma Hanımlar, eniştesi ve babası ile yaptığı yazışmaların fotokopileri”, TDV İslam Kütüphanesi Arşivi, Ziyad Ebüzziya Evrakı – 2492

“Ahmet Rıza Bey”, *Tanin*, No.: 57, (13 Eylül 1324) 26 Eylül 1908, s.7.

“Ahmet Rıza Bey”, *Tercümân*, No.: 16, 14 Nisan 1909.

Aktör Burhaneddin Tepsi, “Ben Kimim?”, *Politika*, Y.: 2, Sa.: 394, 25 Kasım 1940, s.3.

“Bir Sadâ-yı Muhik yâhud Ulemâ ve Talebe-i Ulûm”, *Volkan*, No.: 53, 22 Şubat 1909, s.4.

"Biz Kadınlar", *Mehasin*, Sa.: 8, Temmuz 1325, s.358-360.

“Büyük Bir Kız Mektebi”, *Tanin*, No.:169, (7 Kânûn-ı Sâni 1324) 20 Ocak 1909, s.2.

“Cevap”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3014, 6 Temmuz 1888, s.7.

Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları, Tanin Matbası, İstanbul 1328 (1912)

Ethem Nejad, “Fransız Usûl-i Tahsîli ve Zararlarımız”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 110, 13 Ekim 1910, s.93.

“Mühim Bir Mes’ele-i İctimâiyye: Dârü’l-Muallimînler-Ziraat-Askerler”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 122, 5 Ocak 1911, s.295.

“Terbiye-i Bedeniyye”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 132, 16 Mart 1911, s.24-25.

“Japonya’da Mektepler”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 137, 20 Nisan 1911, s.108

“Mekteb ve Terbiye Bahisleri: Gezinti”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 138, 27 Nisan 1911, s.123-125

“Mektep ve Terbiye Bahisleri: Mektep Binâları Pavyon Tarzı”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 140, 11 Mayıs 1911, s.156.

“Mektep Ta’tîlleri”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 149, 13 Temmuz 1911, s.303.

“Neden Muallime Yetiştirilmiyor?”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 155, 24 Ağustos 1911, s.390-391

“Terbiye ve Mektep Bahisleri: Kız Mektepleri”, *Sırât-ı Müstakîm*, No.: 156, 31 Ağustos 1911, s.409.

Emine Semiye, “Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?”, *Mehasin*, Sa.: 10, Eylül 1325 (1909), s.733-736.

Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları* (Milli Kütüphane-El Yazması ve Nadir Eserler)

"Evrak-ı Varide: Kadınlar Nasıl Çalışıyorlar", *Kadınlar Dünyası*, No.: 6, 9 Nisan 1329, s.2-3.

Fahrünnisa Galip, "Muhterem Kadınlarımıza", *Kadınlar Dünyası*, No.: 7, 10 Nisan 1329, s.4.

Ferid Vecdi, *Sırât-ı Müstakîm*, 10 Eylül 1908, No.: 43, s.43-45.

“Haftanın Zehirlerinden”, *Sırât-ı Müstakîm*, 6 Kasım 1919, No.: 447, s.59.

Halide Salih, “Kadınlar İçin”, *Tanin*, (31 Teşrîn-i evvel 1324) 1908, No.:10, s.2.

Halide Salih, “Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder”, *Tanin*, 6 Ağustos 1908, s.2-3.

“Hukuk-ı Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, No:1, 4 Nisan 1329, s.1.
İbrahim Hilmi, “Kolağası Niyazi Bey'e”, *Millet*, 26 Eylül 1908, s.1
İbrahim Hilmi, “Millet”, *Millet*, 28 Eylül 1908.
“İnas Sultânî Mektebi”, *Kadın*, Sa: 22, (9 Mart 1325) 22 Mart 1909, s.11.
“İrtihal”, *Tanin*, No.: 1197, (20 Kanûn-ı evvel 1327) 2 Ocak 1912, s.4.
”Bir Zâbit Tehdîdnâmesi”, *Volkan*, No.: 98, 8 Nisan 1909, s.1-4.
“Kadınlar ve Kadınlık Aleminde Beyne'l-milel Kadınlar Meclisi - Kadınların Hukuku ve Sulh ü Müsâlemete Tesiri - Selma Rıza Hanımefendi'nin Bir Mektubu - Cemiyet-i Akvam ve Cemiyet-i Nisvan”, *Yeni Gazete*, No.: 1565, (30 Teşrîn-i sâni 1334) 1918
“Kız Sultânî Mektebi”, *Sırat-ı Müstakim*, No: 147, 29 Haziran 1911, s.268.
“Konferans”, *Sabah*, No.: 6777, 7 Ağustos 1908, s.3
Mahmud Esad, “Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz”, *Sebîlürreşâd*, N.: 279, 15 Ocak 1914, s.290.
Makbule Leman, “Mehtapla İhtisasım”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3005, s.5.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (6 Nisan 1325) 19 Nisan 1909, 59. inikat
Mehmet Cavid, “Kadınlığa Dair: Hanımlarımıza”, *Kadın*, No.:1, (13 Teşrin-ievvel 1324) 26 Ekim 1908, s.2-4.
“Mekteb-i Sultânî-i İnâs”, *Servet-i Fünûn*, C.: 41, No.: 1043, 1 Haziran 1911, s.70.
“Mekteb-i Sultânî-i İnâs”, *Servet-i Fünûn*, C.: 41, No.: 1057, 7 Eylül 1911, s.402-403.
Meliha Zekeriya, “Evrak-ı Varide: Muhterem Hanımefendi”, *Kadınlar Dünyası*, No.: 4, 7 Nisan 1329, s.3.
“Muharrirlerimiz / Mütenevvi’a”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3007, 28 Haziran 1888, s.7.
Müştak, “Ufak Mülâhazalar”, *Tanin*, No.:46, (2 Eylül 1324) 1908, s.2
“Mütenevvi’a”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3014, 6 Temmuz 1888, s.7.
Mustafa Sabri, “Müdâfaa-i Hakikat”, *Beyânü'l Hak*, Sa.: 2, 12 Ekim 1908, s.10.
Namık Kemal, “Aile”, *İbret*, No.: 56, 19 Teşrin-i sani 1872.
Nezihe Muhlis, “Terbiye-i İnas Etrafında”, *Sırat-ı Müstakim*, No:146, 22 Haziran 1911, s.249.
Niyâzî Beyefendi Tarafından Risâlemize İhdâ Buyrulmuştur”, *Sırat-ı Müstakim*, No:6, 22 Eylül 1908, s.84-85.
Odette Feldman, “Kadınların Beyne'l-milel İctimâ'ı”, *Kadınlar Dünyası*, No.: 133, (1 Mart 1330) 14 Mart 1914, s.3-4.
“Prenses Nazlı Hanımefendi Tarafından Sultan Abdülhamid'e Mektup”, *Meşveret*, No.: 22, 8 Teşrin-i sani 1896.
Saime Ferah Niyazi, “Hak Bir Sa'y Mukabilidir”; Aliye Osman, “Dünyamıza Muthaf”, *Kadınlar Dünyası*, No.: 18, 21 Nisan 1329, s.3-4.
Selma, “Ümmet-i Muhammed'den Bir Recâ”, *Millet*, No.: 55, (15 Eylül 1324), 28 Eylül 1908, s.2.
“Selma Hanımla Mülâkat”, *Hukûk-u Umûmiye Gazetesi*, Sa.:20, 5 Ekim 1908, s.2.
"Şuûn-ı Nisvan", *Kadın*, Sa: 15, (19 Kânûn-ı Sâni 1324) 1 Şubat 1909, s.15.
Şükûfe Nihal, “İnas Mektepleri Hakkında”, *Mehasin*, Sa.: 10, (Eylül 1325) 1909, s.732-733.
"Tebşîr", *Kadın*, Sa:11, (22 Kânûn-ı evvel 1324/ 4 Ocak 1909), s.15.
Tevfik Nadir, “Selma Hanımefendi”, *Millet*, No.: 37, (28 Ağustos 1324), 10 Eylül 1908, s.1-2.

“Türk Kadınına İntihâb Hakkı Verilmeli Mi?”, *Vakit*, No.: 718, (1 Teşrîn-i sâni 1335) 1919, s.2.
“Varaka-i Mahsusa”, *Tercüman-ı Hakikat*, No.: 3519, 28 Şubat 1890, s.5.
Velid Ebüzziya, “Siyasiyat: Kendimizi Tanıtmak Teşebbüsleri Başladı”, *Tasvir-i Efkâr*, No.: 2582, 6 Aralık 1918, s. 1.
Yakup Kadri, “Küçük Bir Risale Münasebetiyle”, *İkdam*, No.: 8580, (30 Kânûn-sâni 1337) 1921, s.2.
Zehra Hacı, "Sevgili Hamiyet-perver Hemşirelerim", *Kadınlar Dünyası*, No.: 16, 19 Nisan 1329, s.3-4.

Kitaplar

Ahmet Mithat Efendi (2011), *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, (haz.: Samime İncoğlu-Zeynep Süslü Berktaş), İstanbul: Klasik Yay.
Ahmet Rıza (1993), *Batı Politikasının Ahlaksızlığı*, (çev.: Ziyad Ebuzziya), İstanbul: Seha Neşriyat,
Ahmet Rıza (2001), *Anılar*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık.
Akşin, Sina (1987), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
Ali Vâsib Efendi (2005), *Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim*, (haz.: Osman Selaheddin Osmanoğlu), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
ÇAKIR, Serpil (2016) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yay.
Coşar, Ömer Sami (1974), *Atatürk Ansiklopedisi 1908-1909*, C:2, İstanbul: Reklam Yay.
Çelik, Dilara (2020), *İttihat ve Terakki'nin Tek Kadın Üyesi: Selma Rıza*, Ankara: Selanik Yayınevi.
Denman, Fatma Kılıç (2018) *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, İstanbul: Libra Yay. İstanbul.
Donovan, Josephine (2019), *Feminist Teori*, (çev.: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İstanbul: İletişim Yay.
Emil, Birol (1982), *Jön Türklere Dair Vesikalar-Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve Vazife ve Mesuliyet Eserleri (2011), (haz.: Mustafa Gündüz-Musa Bardak), İstanbul: Divan Kitap.
Ernest Edmondson Ramsaur (1972), *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev.: Nuran Ülken), İstanbul: Sander Yay.
Esen, Nüket (2006), *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yay.
Fatma Aliye (2012), *Nisvan-ı İslam*, (haz.: Hülya Argunşah), İstanbul: Kesit Yay.
Hanioğlu, M. Şükrü (1985), *Siyasal Bir Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yay.
Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans (2009), (haz.: İsmail Hacıfettanoğlu), Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yay. Ankara
İhsan, Ahmet (1931), *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, C.2, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
(Kansu) Nafi Atuf (1932), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* (İkinci kitap), İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Kerimi, Fatih (2001) *İstanbul Mektupları*, haz.: Fazıl Gökçek, İstanbul: Çağrı Yay.
Kutay, Cemal (1978), *Trablusgarb'da Bir Avuç Kahraman*, İstanbul: Posta Kutusu Yay.
Kuran, Ahmet Bedevi (1945), *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Tan Matbaası.
Mustafa Sabri (1974), *İslam'da Münakaşaya Hedef Olan Meseleler*, (haz.: Osman Nuri Gürsoy), İstanbul: Sebil Yay.
Nezihe Muhiddin (1931), *Türk Kadını*, İstanbul: Numune Matbaası.
Ocak, Başak (2003), *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracan*, İstanbul: Müteferrika
Özdemir, Nuray (2014), *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Cemiyet Kadını: Nakiye Elgün*, Ankara: Phoenix Yay.
Selma Rıza(1999), *Uhuvvet (Kardeşlik)*, (haz.: Nebil Fazıl Alsan), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
Şemsettin Sami (1996), *Kadınlar*, (haz.: İsmail Doğan), Ankara: Gündoğan Yay.
Sevinç, Necdet (1992), *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Burak Yayınevi.
Taşkıran, Tezer (1973) *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
Tepsi, Burhaneddin (2018), *Bir Aktörün Hatıraları: Silvain'in Şakird-i Marifeti*, (haz.: İbrahim Özen), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay.
Timuroğlu, Senem (2020), *Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, İstanbul: İletişim Yay.
Tinayre, Marcelle (1998), *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü: Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, (çev.: Engin Sunar), İstanbul: Aksoy Yay.
Topuzlu, Cemil (1982), *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, (haz.: Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil), İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay.
Toros, Taha (1988), *İlk Kadın Ressamlarımız*, İstanbul: Akbank Yay.
Toros, Taha (2000), *O Güzel İnsanlar*, İstanbul: Aksoy Yay.
Tunaya, Tarık Z. (1959), *Hürriyetin İlanı: II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Baha Matbaası
Ulviye Mevlan (2019), *Mükemmel ve Mufasssal Aş Ustası*, (haz.: Zuhâl Kültürel-Aylin Koç), Palet Yay.
Uraz, Murat (1941), *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.
Yalçın, Hüseyin Cahit (2002) *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yay.
Z. Duckett Ferriman, *Turkey and the Turks*, London 1911, pp.102-103.
Zihnioğlu, Yaprak(2016), *Kadınsız İnkilap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yay.

Makaleler

Akgün, Ceren (Haziran 2018) “İttihat ve Terakki Cemiyet'nin Tek Kadın Üyesi: Selma Rıza Feraceli”, *Türken*, Sa.: 2, s.2-3.
Atam, Sedef (İlkbahar 1998) “Tarihimizde İlkere Damgasını Vurmuş Kadınlar”, *Liderler*, s.143-150 (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M08193**)

Ayda, Reşid Mazhar (9 Mart 1950) “Hamiyyetli Bir Kadın: Ahmed Rıza Bey'in Annesi”, *İslam Yolu*, C.: 1, Sa.: 72, s.13.

Aydın, Özge (Kış 2020) “Jön Türklerin Kadın Öncülerinden Selma Rıza Feraceli (1872-1931)”, *Türkiye Günlüğü*, Sa.: 141, s.133-143

Aytaç, Bedrettin (2002) “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and May Ziadeh”, *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, 42, 1-2, s.67-77.

Aytaç, Gürsel (24 Şubat 2000) “19. Yüzyıl Sonunda Kadın Hakları”, *Cumhuriyet Kitap*, Sa.: 523, s.14.

Aytaç, Gürsel (2000), “19. Yüzyıl Romancılığımızın Nitekli İlk Kadın Romanı Keşfedildi: Selma Rıza'nın 1892'de Kaleme Aldığı Uhuvvat”, *Türk Yurdu Türk Romanı Özel Sayısı*, 153-154, s.77-79.

Alakom, Rohat (Mart 2015) "Kandilli Kız Lisesi'nin İlk Müdiresi Hanna Hindeck'in Öyküsü (1916-1918), *Toplumsal Tarih* 255, s.40-43. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M06203**)

Azamat, Nihat, “Adile Sultan (1826-1899)”, *DİA*, C.: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s.382-383.

Bekdik, Aslı (2010) “Selma Rıza”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yay. s.814.

Berktaş, Fatmagül (2015) “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm”, *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yay. s.88-111.

Bulut, Rukiye (Mayıs 1968) “İstanbul Kadınlarının Kıyafeti ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sa.: 8, s.34-36.

Çakır, Serpil (Mart 1994) “Beyaz Konferanslar: Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda”, *Tarih ve Toplum*, Sa.: 123, (28)/156 - (31)/159 (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M00013**)

Çakır, Serpil (Aralık 1999) “Kadınlar Dünyası (1913-1921) Dergisinden Yanıt: Erkeklerden Ziyade Erkekler”, *Pazartesi Dergisi*, Sa.: 57, s.22-23. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M05078**)

Çakır, Serpil (Mart 2003) “Kadınlığın İlk Tarihi Şikayet: Beyaz Konferanslar”, *Tarih ve Toplum*, Sa.: 231, (40)/168 – (47)/175. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M02733**)

Doğan Rumeysa Betül- Mustafa Yahya Metintaş (2017), “Selma Rıza Feraceli (1872-1931) ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Sa.: 2, s.100-108.

Eldem, Edhem (Ağustos 2003) “ L'illustration'dan Seçmeler: Türkiye'de Meşrutiyet”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 116, s.6-8.

Eldem, Edhem (Ekim 2003) “ L'illustration'dan Seçmeler: Meşrutiyet Türkiye'si ”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 118, s.8-11.

Engin, Vahdettin (1994), “Ahmet Rıza Bey'in Türkçülüğü ve Vatanseverliği”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitapevi, s.71-76.

Engin, Vahdettin (Ekim 2008) “Bağımsızlıkçı Bir Entellektüel: Ahmet Rıza Bey”, *Bilim ve Ütopya*, Sa.:172, s.5-9.

Engin, Vahdettin (Ekim 2008) “Bağımsızlıkçı Bir Entellektüel: Ahmet Rıza Bey”, *Bilim ve Ütopya*, Sa.:172, s.5-9.

Eskicioğlu, Engin N. (Ekim 2004) "Adile Sultan Sarayı'ndan Kandilli Kız Lisesi'ne", *Popüler Tarih*, Sa.: 50, s.63-73.

Fındıkoğlu, Z. Fahri (1940), “Tanzimatta İctimai Hayat”, *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, s.619-659.

- Göynüklü, Elif İrem (2021) “İttihat ve Terakki'nin Tek Kadın Üyesi: İlklerin Kadını Selma Rıza”, *Ötüken*, 190, s.64-68.
- Hazer, Gülsemin (2011)“Selma Rıza'nın Uhuuvvet Romanında Kurmaca Yapı”, *Turkish Studies*, Summer, s.875-893.
- “Hürriyet Kahramanı: Ahmet Rıza Bey”, *Büyük Doğu*, C.: 12, Sa.: 11, (1 Aralık 1965) s.11.
- Ilkan, Faruk (Nisan 1993) “İlan-ı Hürriyet'ten Önce Ahmet Rıza Bey'in Muazzez Vatandaşlarına Bir Bildirisi”, *Tarih ve Toplum*, Sa.: 112, s.24-25
- Karakışla, Yavuz Selim (Mart 2001) “Varolmamış Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Sade Giyinen Kadınlar Cemiyet (1918), *Tarih ve Toplum*, Sa.: 207, s.(30)/157- (35)/162. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M00958**)
- Malkoç, Eminaalp “Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun Kaleminden Ahmet Rıza Bey ve Yazışmaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sa.: 12, 2007, s.107-163
- Nalbantoğlu Hıfzı (1 Şubat 1951), “Ahmet Rıza Bey'in İstibdat Devrinde Firarı”, *İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası*, Sa.: 114, s.47.
- Oktay, Gülçin (Bahar 2016) “Selma Rıza'nın Uhuuvvet Romanında Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Yapıları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sa.: 20, s.141-156.
- Okur, Jeannette Squires (2003/4) “Feminist Edebiyat Eleştirisi Açısından Selma Rıza'nın Uhuuvvet Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Folklor/Edebiyat*, Sa.: 36, s.155-169.
- Os, Nicole A.N.M. Van (Temmuz 1997) “Bir Devlet Adamının Teşebbüs-i Şahsisi Nasıl Sonuçlandı? Kandilli Sultânî-i İnâs”, *Tarih ve Toplum*, Sa.:163, s.26-34.
- Os, Nicole A.N.M. Van (İstanbul 2001) "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birkimi*, İletişim Yay. s.335-347.
- R. Çavlı (1947),“Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Pozitivizmle Alaksı”, *İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası*, Sa.: 69, İstanbul, s.8-10.
- R. Çavlı (1947) “Ahmet Rıza'nın Hayatı ve Pozitivizmle Alaksı”, *İş Aylık Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası*, Sa.: 70, İstanbul, s.12-14.
- “Sahte Kahraman: Ahmet Rıza Bey”, *Büyük Doğu*, C.: 10, Sa.:1, (6 Mart 1959) s.14.
- Sürmeli, Serpil (Mayıs-Kasım 2000) “Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sa.: 25-26, s.181-200.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk (1999) “Selma Rıza”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.:2, s.521-522.
- Ş.Ü. (27 Mayıs 1949) “Sahte Kahramanlar”, *Büyük Doğu*, C.: 4, Sa.: 12, s.2.
- Tepekaya Muzaffer-Leyla Kaplan, “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa.: 10, s.147-202.
- Tokgöz, Ahmet İhsan (30 Temmuz 1936) “Kırk Seneye Geriye Bakış”, *Uyanış Servet-i Fünun*, Y.: 46, C.: 80/16, No.: 2084/399, s.147.
- Toros, Taha (1994 [2]) “İlk Kadın Gazeteci: Selma Rıza”, *Skylife*, Sa.: 130, s.60-66.
- Torun-Çelik, Esmâ (2019) “Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik”, *Journal of Turkish Studies*, C.: 14, s.253-276.

Toprak, Zafer (Ağustos 2014) “II. Meşrutiyet Yıllarında Hukuk-ı Nisvân ya da Osmanlı Kadın Hukuku”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 248, s.36-46.

Tuna, Serkan (2016) “Son Osmanlı Mebusân Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasî Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sa.:23,s.24-50.

Uçman, Abdullah (Temmuz 2003) “Selma Rıza'nın Mektupları”, *Tarih ve Toplum*, Sa: 235, s.39-43 (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M530**)

Yalçın, Hüseyin Cahit (11 Mart 1936) “Tanıdıklarım: Ahmet Rıza”, *Yedigün*, No.: 157, s.10,32

Yılmaz, Murat (Mayıs 2021) “Jön Türklerin Siyasi Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası”, *Toplumsal Tarih*, Sa.: 329, s.38-44.

Zihnioglu, Yaprak (Kasım 1999) “Kadınlar Dünyası 99: Zincirleri Kırarak mı Baltayı Taşa Vurmak mı?”, *Pazartesi Dergisi*, Sa.: 56, s.22-23. (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Makale Koleksiyonu D.N.: **M03732**)

Ziyad Ebüzziya (1989) “Ahmet Rıza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s.124-127.

Taha Toros Arşivi

“Tarihten Sayfalar: Zahir Nazırı Rıza Efendi'nin Yalısı” (**TT-501452**)

“Ahmet Rıza Bey'in ailesine ait şecere” (**TT-635526**)

Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Tarihten Sayfalar: Vaniköy” (**TT-501451**)

Gültekin Elibal, “Hasan Vecih Bereketoğlu İçin”, s.4-5 ; Ayla Ersoy, “Hasan Vecih Bereketoğlu Anısına”, s.6-7; Sabahaddin Ergi, “Ressam Vecih Bereketoğlu'nun Güzel Dünyası”, s.10-15 (**TT-642260**)

Nahid Sırrı Örik, “V. Murad'ın Torunları” (**TT-640826**)

“Bir Hürriyet Savaşçısının Bilinmeyen Tarafları”, s.6-11 (**TT-580669**)

Mithat Cemal Kuntay, “Ahmet Rıza Bey ve Bir Tatil Günü” (**TT-506425**)

“Selma Rıza tarafından gönderilen mektup” (**TT-570208**)

Taha Toros tarafından Selma Hanım hakkında alınmış notlar (**TT-635527**)

“Selma Rıza tarafından Yakup Kadri'ye gönderilen mektup”, (31 Kânûn-ı sâni 1921)

“Selma Hanım tarafından Velid Bey' gönderilen mektup”

“Sadiye Hanım tarafından gönderilen mektup”, (Mart 1333) – (**TT-570212**)

“Cemiyet-i Akvam tarafından Selma Hanım'a gönderilen mektup” (**TT-570215**)

Gazeteler

Akşam	Resimli Ay
Vakit	Sabah
Cumhuriyet	Servet-i Fünûn/Uyanış
Milliyet	
Son Posta	
İctihad	

22 Kasım 1974 tarihinde Dışışleri Bakanlığı'na yazılan dilekçedir

Dışışleri Bakanlığı Yüksek Makamına

A N K A R A

Mısır Sefaretinin (Büyük Vakıflar) listesinde yer alan Sıddık Molla (Mollacık) varislerinden olarak müraaatının kabulünü gerekli muamele ve tetkikatın yapılarak tarafına verilmesi hususuna ilgi ve müsaadele_ rinizi rica ederim.

Saygılarımla

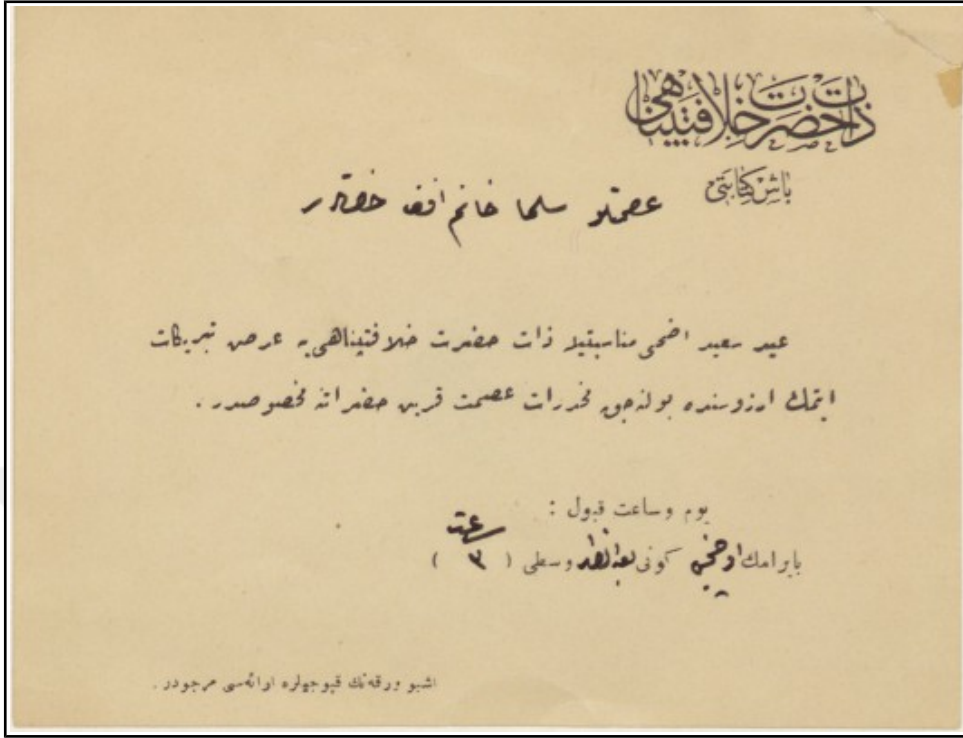
Adres:
Osman Hami
Uygun Apt.No 6
Topçular cad.No:2
Taksim

NOT: Şecereye göre Sıddık Molla varislerinden Ali Rıza Bey merhumun varislerinin toronları.

Merhum Ali Rıza Bey (İngiliz Ali Bey denmekle maruf)
Merhum Ahmet Rıza Bey (Evladsız)
Merhume Aliye Hanım (evladsız)
Merhume Emine Fehire hanım (Çaprazlı:evlatları Osman Hami ve Merhume Nahiide)
Merhume Melike hanım evlatları:merhume Perihan,Leylâ ve bunların evlatları Fehire, Asuman,Rezzan ve Fatma ve Fatma DERİN.
Merhume Nevres Hanım evlatları: Sadi Gökçentem, Sezai Koçakurt ve Cahide ve Sadinin evlatları Coşkun,Çetin,Selma
Merhume Selma hanım (evlatsız).

(Taha Toros Arşivi)

Bayram sebebiyle Halifeyi ziyaret için gönderilen davetiye

Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî Başkitâbeti

İsmetlü Selmâ Hanımefendi Hazretleri

*Îd-i Sa'îd-i Adhâ münâsebetiyle Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî'ye arz-ı tebrîkât etmek arzusunda
bulunacak muharrirât-ı ismet-karîn hazerâta mahsûsdur.*

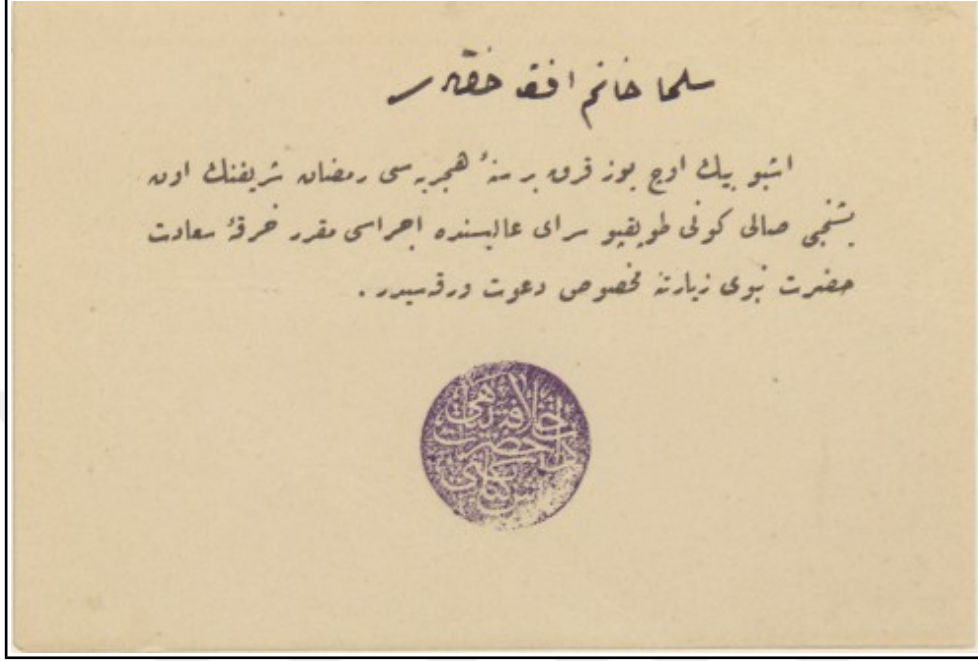
Yevm ve sâ'at-i kabûl:

Bayramın üçüncü günü ba'de'z-zuhr-i vüstâ sâ'at 3

İşbu varakanın kapıcılara irâ'esi mercûdür.

(Taha Toros Arşivi)

Topkapı Sarayı'nda Hırka-ı Saadeti ziyaret için gönderilen davetiye

Selmâ Hanımefendi Hazretleri

İşbu bin üç yüz kırk bir sene-i hicriyyesi Ramazân-ı Şerîf'inin on beşinci Salı günü Topkapı Sarây-ı Âlîsi'nde icrâsı mukarrer Hırka-i Sa'âdet-i Hazret-i Nebvî ziyâretine mahsûs da'vet varakasıdır.

Başkitâbet-i Hazret-i Der-i Hılâfet-i Penâhî

(Taha Toros Arşivi)

EK-4

“Mektebin heyet-i idâresi hurûf-i hecâ sırasıyla isimleri ber-vech-i âtî zevâtan mürekkebdır”
başlığı altında verilen mektebin kurulması için oluşturan heyetteki şahsiyetlerdir

Es'ad Paşa	Göz Tabibi
İbrâhim Bey	Selânîk Vâlisi
Ahmed Midhat Efendi	
Barutcu Paşa Ohanis Efendi	
Arslan Efendi	Nafi'a Turuk ve Me'âbir Müdürlüğinden mütেকâ'id
Emrullâh Efendi	Ma'ârif Nâzır-ı esbakı
Manastırlı İsmâ'il Hakkı Efendi	A'yândan
Doktor Besim Ömer Paşa	
Boyacıyan Efendi	Tekfur Dağı Meb'ûsu
Celâl Bey	Edirne Vâlisi
Operatör Cemil Paşa	
Hüseyin Hilmi Paşa	A'yândan
Hâlid Ziyâ Bey	Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkâtibi
Halil Bey	Müze Müdürü
Hâlid Paşa	Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyârî
Hâlis Efendi	Ders Vekili
Prens Sa'id Paşa	A'yândan
Sa'id Bey	Ma'ârif Müsteşârı
Abdurrahmân Bey	Ma'ârif Nâzırı
Ferid Paşa	Dâmâd-ı A'yândan
Ferâcî Efendi	İstanbul Meb'ûsu
Frankiya Efendi	Nâfi'a Nezâreti Fenn Müşâviri
Kemâleddin Efendi	Mi'mâr ve İnşâ'ât-ı Evkâf Müdürü
Logoft Bey	A'yândan
Mustafâ Âsım ..	İstanbul Meb'ûsu
Mûsâ Kâzım ..	Şeyhu'l-İslâm
Müfid Bey	İzmit Meb'ûsu
Minas Ceraz Efendi	
Nâ'il Bey	Mâliyye Nâzırı
Vedâd Bey	Mi'mâr-ı Hazret-i Şehriyârî
Yusufyan Efendi	Meclis-i Ma'ârif A'zâsından

İngiliz Ali Rıza

Yâdigâr olmak üzere sevgili kızım

Fâhire'me takdim eylerim

14 Eylül 1884-Konya (Taha Toros Arşivi)

İngiliz Ali Rıza
*Sevgili kızım Âliye'me babanız
daha ihtiyar mı olmuş?*

31 Ağustos 1884-Konya (Taha Toros Arşivi)

İngiliz Ali Rıza
Konya'da menfâda iken arkadaşlarıyla
(Taha Toros Arşivi)

İngiliz Ali Rıza
*Yâdigâr-ı muhabbet olmak üzere
sevgili kızım Âliye'ne takdimedir*

6 Eylül 1885-Konya (Taha Toros Arşivi)

Ahmet Rıza Bey'in Avusturyalı annesi
Naile Hanım (1836-1915)
(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)
(Taha Toros Arşivi)

İngiliz Ali Rıza Bey'in eşi Naile Hanım
(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza

Büyük ablama yâdigârımdır

Karındaşın Selma 4 Teşrîn-i evvel 1879

(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)

(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza

(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza
1899 Selma
(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza
(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza
(Taha Toros Arşivi)

*Doğu duygularıyla Batı kültürünü özleştiren
bir yazar Selma Rıza*

(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

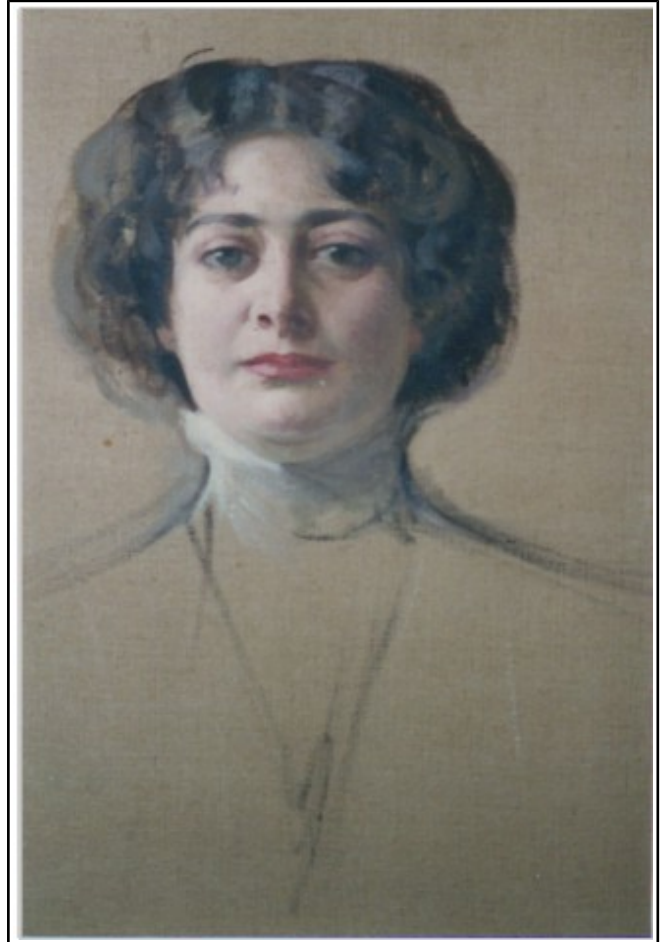

Selma Rıza ile hemşiresi Aliye Hanım

oturan hanım Âliye Rıza (1869-1913)
ayaktaki hanım Selma Rıza (1872-1931)

(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)
(Taha Toros Arşivi)

Ressam Mihri Hanım tarafından yapılan
Selma Rıza portresi

(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)
(Taha Toros Arşivi)

*Şura-yı Ümmet gazetesinin
çıkarıldığı bina-Paris*

(Taha Toros'un notuyla - Taha
Toros Arşivi)

*Paris bulunduğu yıllarda Selma Hanım, Monge
Meydanı'na bakan 4 nolu evde oturmuştu*

(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

Ahmet Rıza Bey'in gençlik fotoğrafı
(Taha Toros Arşivi)

Ahmet Rıza Bey
(Taha Toros Arşivi)

1885'de Ahmet Rıza'nın Paris'den, İstanbul'daki
hemşiresi Selma Hanım'a gönderdiği fotoğraf

Kıymetli karındaşım Selma'cığım Paris yâdigârı

kânûn-ı evvel 1885

(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)

(Taha Toros Arşivi)

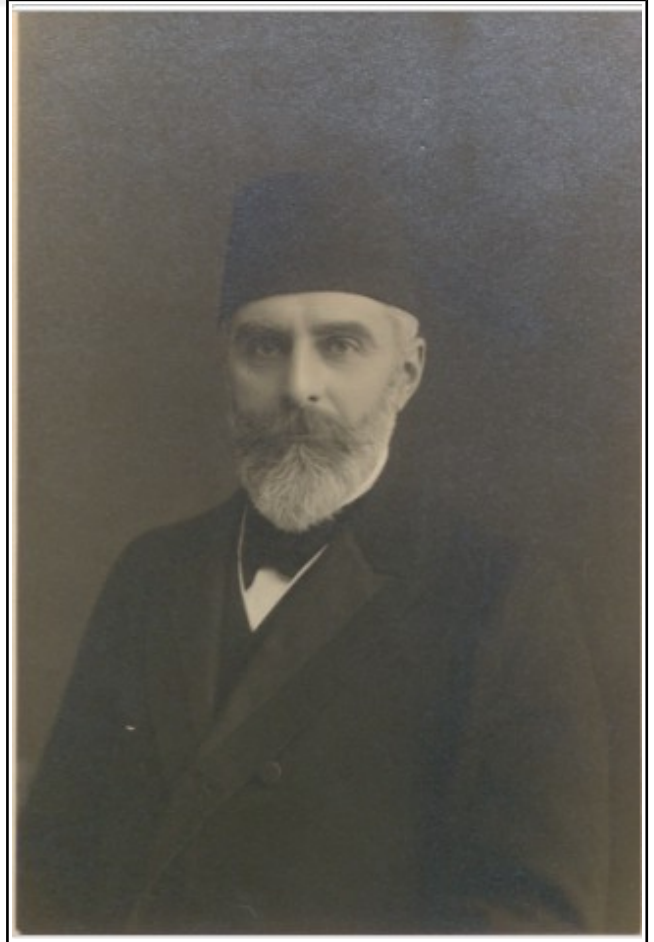
*İnkılab tarihimizin tanınmış siması Ahmet
Rıza Bey, hayatını hürriyet uğruna harcayan
ve adayanlardandı*

(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

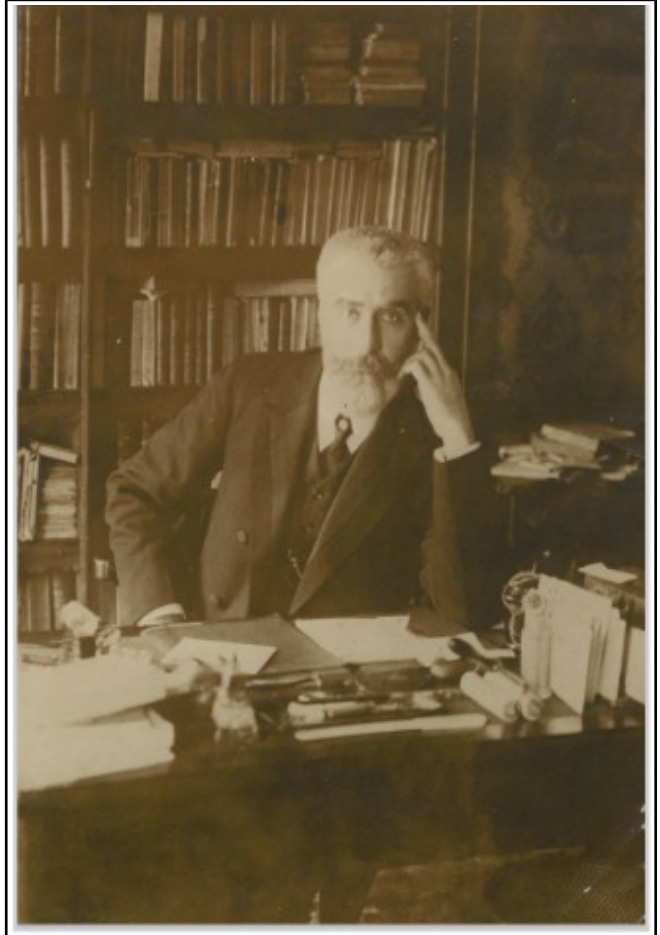
Ahmet Rıza Bursa Maarif Müdürü
(Taha Toros Arşivi)

Ahmet Rıza Bey
(Taha Toros Arşivi)

Ahmet Rıza Bey
(Taha Toros Arşivi)

Ahmet Rıza Bey
(Taha Toros Arşivi)

Paris'te Ahmet Rıza Bey'in hücre-i iştigallerinde

soldan sağa oturanlar: Mustafa Fazıl Paşazâde Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Rıza Bey

soldan sağa ayakta: Recep Bey, *Karagöz* gazetesi sahib-i imtiyazı Ali Fuad Bey, Nihad Bey

Resimli Kitap (No.:2) Ekim 1908

Ahmet Rıza Bey avcılık yaparken

(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros
Arşivi)

Ahmet Rıza Bey ile Prenses Nazlı Hanım

(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza ile Sultan Murad'ın kızı

Hadice Sultan

18 Şubat 1915 Ortaköy

Hadice Sultan Köşkü'nün bahçesinde

(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza
(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza ile Mütareke yıllarında Fransızların İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanı
General Pele
(Taha Toros Arşivi)

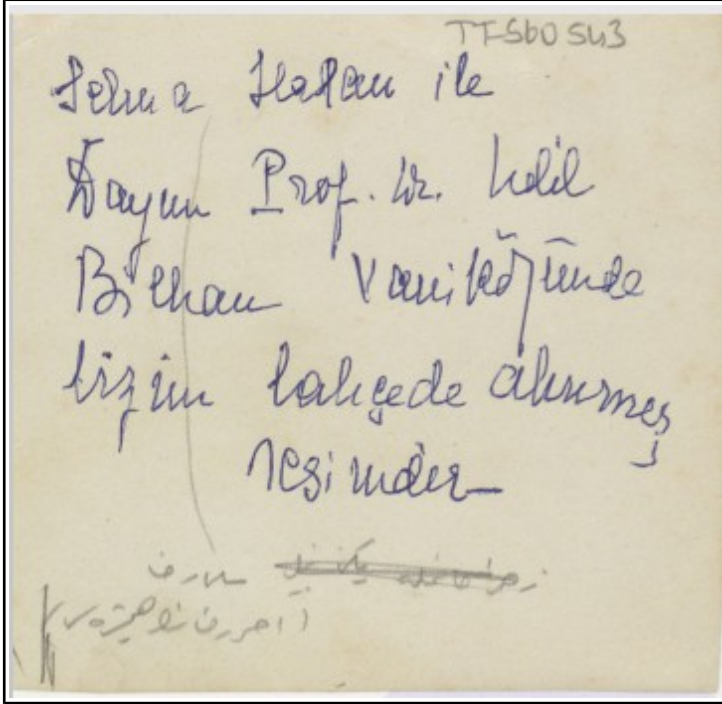

Selma Hanım, ailesi ve dostlarına dair fotoğraflar
(Taha Toros Arşivi)

Selma Rıza ile Nebil Bilhan
(Taha Toros Arşivi)

*Selma Halam ile Sayın(?) Prof. Dr. Nebil
Bilhan Vaniköyü'nde bizim bahçede
alınmış resmidir*

(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)
(Taha Toros Arşivi)

Dr. Nebil Bilhan'ın gençlik fotoğrafı
(Taha Toros Arşivi)

Abdullah Uçman tarafından Taha Toros'a
gönderilen Selma Rıza Hanım'ın fotoğrafı

Nûr-ı dîdem Atiye Sultan Hazretlerine

Selma

(Taha Toros Arşivi)

Selma Hanım'ın hemşiresi Mâlike Hanım'ın
damadı Vecih Bereketoğlu ile Atiye Sultan'ın eşi

Damat Osman Hami
(Taha Toros Arşivi)

Selma Hanım'ın ailesi
(Taha Toros Arşivi)

soldan sağa: Selma Rıza, Fehime Sultan, Claude Farrere, Fransız sefinesi, Hariciye Nâzırı Safa Bey'in Alman asıllı eşi, Fatma Aliye. Claude Farrere'in arkasından duran Damat Osman Hami, Fatma Aliye'nin yanında duran Osman Hami'nin kardeşi Hilmi Bey

16 Haziran 1922 - İstanbul
(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

Claude Farrere, Ahmet Rıza Bey'in yeğenleri Osman ile Hilmi Beyler

16 Haziran 1922 - İstanbul
(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

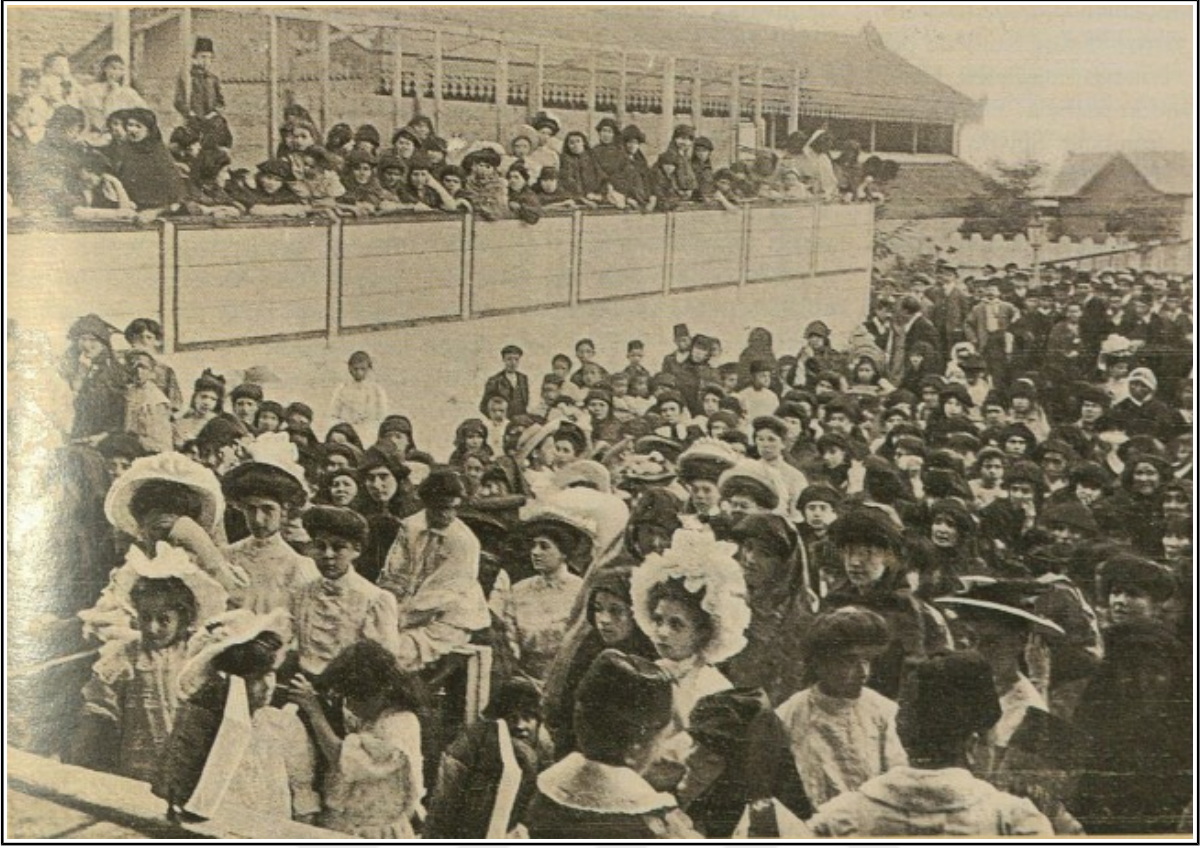
1928 yılı Selma Rıza ailesiyle
(Fotoğrafın arka yüzündeki notlara göre)
(Taha Toros Arşivi)

*mu'azzez ve muhterem Selma Hanımefendi'ye
Nigâr bînt-i Osman*

Şair Nigar bu fotoğrafı Selma Hanım'a
imzalamıştır.

(Taha Toros'un notuyla - Taha Toros Arşivi)

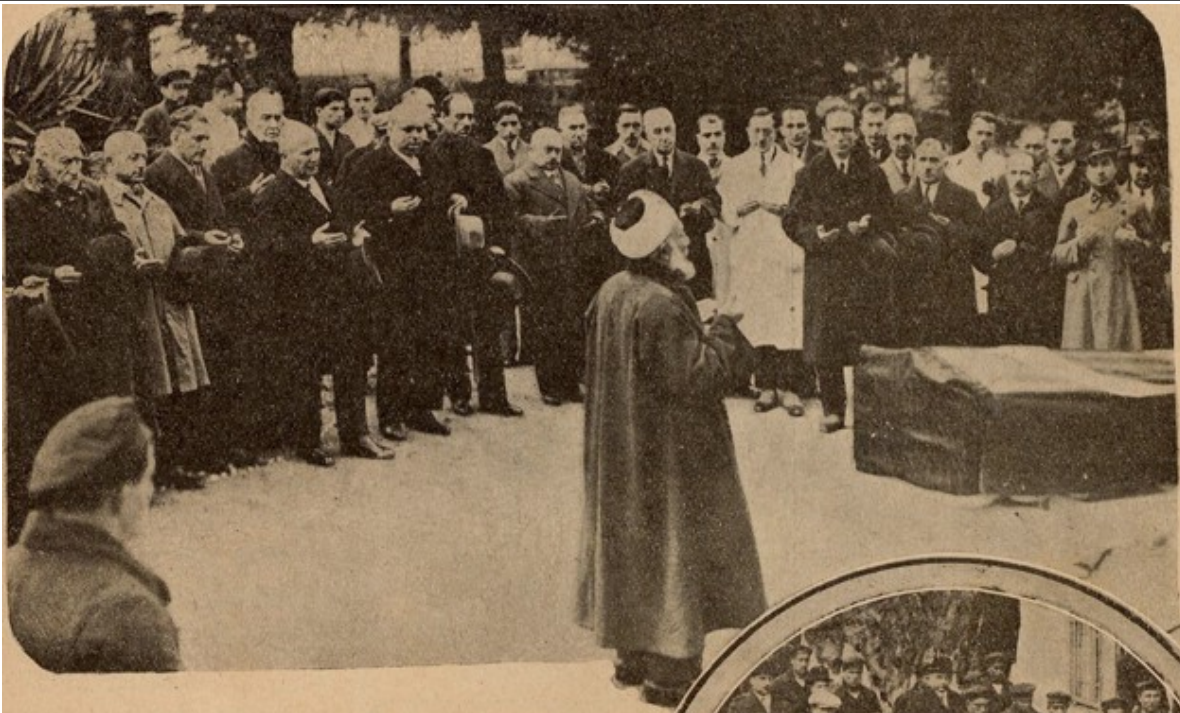
1 Ağustos 1908 günü Selanik Beyazkule yazlık tiyatrosunda gerçekleşen konferansa katılan müslim ve gayri müslim kadınlar

(L'illustration 15 Ağustos 1908)

Adile Sultan Sarayı'nın genel görünümü

*Servet-i Fünûn dergisi
(7 Eylül 1911)*

*Ahmet Rıza Gureba
mezarlığındaki metfe-
nine gömülmeden evvel*

*Ahmet Rıza, birkaç vefalı
dostun omuzlarında, ebedi
yatağına götürülürken*

Şubat 1930 yılında vefat eden Ahmet Rıza Bey'in cenaze fotoğrafı

Resimli Ay- Mayıs 1930